

**v. i
sť
ity**

ÚSTAVU PRO
SOUDOBÉ DĚJINY AV ČR

Postavenie Rusínov-Ukrajincov
na Slovensku
v rokoch 1948–1953

Svazek 21
1994

Marián Gajdoš, Stanislav Konečný

**Postavenie Rusínov-Ukrajincov na Slovensku
v rokoch 1948 – 1953**

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR
1994

Institute for Contemporary History

Vlašská 9

118 40 Praha 1

Marián Gajdoš, Stanislav Konečný: The Status of Rusino-Ukrainians
in Slovakia, 1948-1953

Sešity Ústavu pro soudobé dějiny, vol. 21

98195a

© 1994 Ústav pro soudobé dějiny AV ČR

ISBN 80-85270-36-6

Republishing of this material in any form is forbidden without permission
in writing from the Publisher

Obsah

Úvod

Politické a administrativní aspekty řešení statusu Rusinů v Slovensku

1. Status a právní úprava Rusinů v Slovensku
2. Status Rusinů v Slovensku v letech 1948-1953
3. Ústav pro soudobé dějiny
4. Ukrajinská otázka

Ediční řada SEŠITY ÚSD zveřejňuje dokumenty
a studie z oboru soudobých dějin Československa.

Má převážně pracovní charakter
a klade si za cíl přinášet dílčí výsledky
dlouhodobých badatelských záměrů.

Tomu odpovídají i formální náležitosti
včetně poznámkového aparátu.

Ekonomické a sociální aspekty řešení statusu Rusinů v Slovensku

1. Industriální a sociální aspekty řešení statusu Rusinů v Slovensku
2. Kolektivizace a sociální aspekty řešení statusu Rusinů v Slovensku
3. Řešení specifických problémů Rusinů v Slovensku
4. Sociální situace Rusinů v Slovensku

Snahy o formování ukrajinského národního státu

1. Ukrajizace a kulturní politika
2. Ukrajinské národnostní tlaky
3. Pravoslávna akcia
4. Likvidácia UNRP a vznik ukrajinských pracovišť

Záver

Skratky

Menový register

Summary

Obsah

Úvod	7
Politické a administratívne aspekty riešenia rusínsko-ukrajinskej otázky	20
1. Ústavné a politicko-právne postavenie Rusínov-Ukrajincov	20
2. Sčítanie obyvateľstva v roku 1950	30
3. Ukrajinci v štátnych a politických orgánoch	37
4. Ukrajinská otázka a verejná správa	47
Ekonomické a sociálne podmienky vývoja rusínsko-ukrajinskej národnosti	55
1. Industrializácia severovýchodného Slovenska do roku 1953	55
2. Kolektivizácia v Prešovskom kraji	64
3. Riešenie špecifických problémov regiónu	76
4. Sociálna štruktúra	84
Snahy o formovanie ukrajinského národného vedomia	96
1. Ukrajinizácia a kultúrna politika	96
2. Ukrajinské národnostné školstvo	104
3. Pravoslávna akcia	113
4. Likvidácia UNRP a vznik Kultúrneho spolku ukrajinských pracujúcich	126
Záver	139
Skratky	145
Menný register	147
Summary	152

Úvod

V Československu počas celej jeho existencie spolu s českým a slovenským národom žili pomerne početné národnostné menšiny, ktoré výrazne ovplyvňovali politické, hospodárske a kultúrne pomery v štáte, a to tak v pozitívnom, ako aj v negatívnom zmysle. Národnostná otázka v Československu preto predstavovala celý komplex zložitých a páčivých problémov, ktoré neraz výrazne poznačili konkrétny priebeh udalostí, dotvárajúc špecifické formy politických, sociálnych a duchovných procesov v republike.

Je známe, že národnostná otázka nebola uspokojivo vyriešená počas celej existencie Československa, a to tak v predmníchovskom období a ani po 2. svetovej vojne. Po februári 1948 sa tento problém tiež nepodarilo vyriešiť, ako sa to v uplynulých štyroch desaťročiach oficiálne prezentovalo. Naopak, v niektorých prípadoch došlo k jeho značnej komplikácii, dôsledky čoho sa prejavujú prakticky do dnešných dní. Reálna existencia etnických menšín, ich historický vývoj, vrátane mnohých nesprávnych postupov a neorganických zásahov do ich postavenia v minulosti, robia národnostnú politiku v našich podmienkach zvlášť dôležitou sférou. Z toho hľadiska poznávanie dejín národností je stále vysoko aktuálne.

Z viacerých príčin si pritom pozornosť historikov zasluhuje problematika rusínsko-ukrajinskej národnosti na Slovensku. Ide o špecifické, podľa väčšiny etnografov východoslovenské etnikum nekompaktne obývajúce niektoré časti územia severovýchodného Slovenska, ktorého etnické vedomie z rôznych príčin nenadobudlo jednoznačné národné formy, a preto je jeho ukrajinská, rusínska, ale aj ruská či dokonca slovenská národnostná príslušnosť dodnes hypotetická. Jeho väčšina sa síce i v súčasnosti hlási k rusínstvu a priamy vzťah k ukrajinskému národu odmieta, avšak termínmi Rusín, Rusnák, Rusňak, rovnako ako ich historickými paralelami Karpatorus, Uhrorus a Ruthen nevyjadruje ani nevyjadrovala ani tak svoju národnostnú či etnickú príslušnosť, ako skôr identifikáciu s uniatskou cirkvou a určitým svojráznym regionálnym spoločenstvom. Je to pochopiteľné o to viac, že značnú časť gréckokatolíckych veriacich tvoria etnickí Slováci. Menšia, ale o to vplyvnejšia časť uvedeného etnika sa stotožnila s ukrajinským národom. Ukrajinská orientácia bola propagovaná a presadzovaná hlavne v povojnových rokoch, no po februári 1948 sa prakticky stala jedinou oficiálnou platformou.

Je evidentné, že vedné disciplíny, akými sú medievalistika, historická lingvistika či etnografia, ktoré sú v prvom rade kompetentné vedecky vy-

svetlí tak kardinálne otázky, majú v tomto smere ešte veľký dlh, najmä pokiaľ ide o riešenie problémov pôvodu, osídlenia a migrácie tohto obyvateľstva.¹ Jeho vývoj v stredoveku i v novších obdobiach možno síce prostredníctvom prác niektorých historikov pomerne detailne sledovať, avšak nie všetky fakty a dostupné údaje indukujú jednoznačnú interpretáciu.²

Nedoriešenosť otázok národnostnej príslušnosti a všeobecne akceptovateľného pomenovania uvedenej etnickej pospolitosti spôsobila aj nám určité ťažkosti, ktoré sa vystupňovali našou snahou neanticipovať ich definitívne riešenie prislúchajúce imanentnému vývoju a demokratickému rozhodnutiu samotnej menšiny. V tomto zmysle nemáme dôvody, argumenty ani ambície k týmto veciam sa meritórne vyjadrovať. Tým ťažšia bola úloha zvoliť taký etnonym, voči ktorému nemala výhrady ani jedna z jestvujúcich názorových skupín, a ktorý by bol zároveň politicky neutrálnym.³ Rozhodli sme sa pre výraz Rusíni-Ukrajinci, prijatý ako kompromisné označenie na mimoriadnom zjazde Kultúrneho zväzu ukrajinských pracujúcich (KZUP) prehlásenom za celonárodný zjazd, ktorý sa konal za účasti predstaviteľov oboch národných orientácií 20. januára 1990 v Prešove a istý čas mal charakter kvasi oficiálneho názvu. Pravda, plne si uvedomujeme, že ide o názov atypický, historický bezprecedentný, vnútorne protirečivý a pre dôsledných stúpcov rusínskeho smeru absolútne neprijateľný.⁴ V našej práci však výraz „rusínsko-ukrajinský“ chápeme ako vyložene pracovný termín bez etymologických, sémantických a z nich vyplývajúcich politických aspektov, ktorým označujeme predmet nášho výskumu bez ohľadu na jeho objektívny či subjektívny národný charakter, t.j. v akademickom zmysle. Prirodzene, od tejto vnútornej konvencie upúšťame pri citovaní dobových dokumentov, pretože v skú-

manom období sa výhradne používal pojem „ukrajinský“, ktorého transkripcia by nielen pôsobila rušivo, ale mnohé veci aj priamo skresľovala. Rovnako postupujeme v prípadoch, v ktorých pojednávame alebo sa zmieňujeme práve o problémoch národnej identity, národného vedomia, materinského jazyka či názvu tohto etnického spoločenstva, kedy využívame aj pojmy „rusínsky“ a „ruský“. Vedecká rekonštrukcia nesporne dôležitej etapy vývoja tejto národnostnej menšiny, analýza zmien jej charakteru a postavenia v novoutvárajúcej sa spoločnosti od roku 1948 nielen rozširuje a prehľbuje znalosť českých a slovenských dejín uvedeného obdobia, ale prostredníctvom zo všeobecného poznatkov o riešení postavenia Rusínov-Ukrajincov do istej miery prekračuje hranice historiografie. Umožňuje totiž konkrétne dokumentovať, a v tomto zmysle aj ilustrovať doktrinársky prístup k marxisticko-leninskej teórii národnostnej otázky vôbec a k chápaniu postavenia národov a národností za socializmu zvlášť.

Naša práca je pokusom o stručné celkové zhrnutie poznatkov o vývoji rusínsko-ukrajinskej národnosti na Slovensku v rokoch 1948 – 1953 a o základný náčrt s ním súvisiacich politických, sociálnych, hospodárskych a kultúrnych problémov. V danom rozsahu samozrejme nejde a nemôže ísť o komplexný a vyčerpávajúci rozbor celej problematiky ani v jej všeobecnej rovine. Ide skôr o snahu vystihnúť kľúčové body, medzi ktoré patria národná orientácia a jazyková otázka, politické a právne postavenie Rusínov-Ukrajincov a ich národnostných inštitúcií, prehmaty v cirkevnej politike a v neposlednom rade otázky hospodárskeho a sociálneho postavenia tohto etnika. Pri hlbšom pohľade na túto problematiku vidíme, že ide o súhrn otázok, ktoré do značnej miery ovplyvnili vývoj Rusínov-Ukrajincov, a to nielen v období, ktorému venujeme pozornosť v tejto publikácii, ale mnohé z nich doznievajú ešte aj v súčasnosti.

Situácia Rusínov-Ukrajincov na Slovensku koncom 40. a začiatkom 50. rokov bola z mnohých hľadísk značne rozporuplná. Hlboké zmeny v politickej, jazykovej a religióznej oblasti, ale aj migrácia pôsobili nepriaznivo na ich rozvoj a viedli v danom období, ale i v nasledujúcich desaťročiach, k značnej asimilácii.

V nie tak dávnom období ideologické predsudky a bariéry spolu s vnútornou a medzinárodnou situáciou boli neprekonateľnou prekážkou pre nezaujatý výskum, ktorý by viedol k objasneniu určujúcich súvislostí a závažných faktov ovplyvňujúcich život Rusínov-Ukrajincov. Komplexnú a podrobnú analýzu tejto problematiky nebolo možné uskutočniť ani pre výrazne obmedzený prístup k archívnym materiálom a iným prameňom. V súčasnosti sú po-

- 1 Zaujímavú a mnohé javy vysvetľujúcu hypotézu o pôvode a osídlení Rusínov obsahuje napr. práca Čada, F.: *Jazyková otázka na Slovensku a v Podkarpatské Rusi v historickom vývoji*, Brno 1929, s. 13. K problematike etnickej identity pozri tiež Zeľová, A.: *Etnická identita rusínsko-ukrajinskej menšiny na Slovensku*, in: *Etnické menšiny na Slovensku* (ed. V. Paukovič), Košice 1991, s. 72-81; Zeľová, A.: *Identita príslušníkov etnických menšín v národnostne zmiešaných oblastiach Slovenska – sociálno-psychologický prístup*, in: *Slovenský národopis*, roč. 39, č. 2/1991, s. 132-142; Bačová, V.: *Národ a etnicita – nahliadnutie do niektorých koncepcií*, in: *Sociológia*, roč. 24, 1992, č. 1-2, s. 17-24; Bačová, V.: *Etnická identita osobnosti – sociálno-psychologický prístup*, in: *Slovenský národopis*, roč. 38, č. 4/1990, s. 508-514.
- 2 Cenný materiál v tomto smere poskytujú najmä monografie Haraksim, L.: *K sociálnym a kultúrnym dejinám Ukrajincov na Slovensku do roku 1867*, Bratislava 1961 a Uličný, F.: *Dejiny osídlenia Šariša*, Košice 1990. K novším a najnovším dejinám sa viažu práce I. Bajcuro, M. Daniľáka, A. Kovača, P. Urama, I. Vanata a iných autorov.
- 3 Pozri napr. Mušínska, M.: *Politický rusynizmus na praktici*, Prešov 1991, a na druhej strane viaceré články v tlačových orgánoch Rusínskej obrody *Narodny novynky a Rusin*.
- 4 Pozri k tomu Štec, M.: *Rusíni či Ukrajinci*, Prešov 1992.

stupne vytvárané podmienky, ktoré umožňujú, aby sme sa vyrovnali s týmto handicapom.

Riešenie ukrajinskej otázky na Slovensku v prvých rokoch socialistickeho experimentu ako objekt historického výskumu nemá v našej historiografii príliš veľké tradície. Existujúce práce, ktoré sa vyznačujú širšou či užšou koncipovanosťou a líšia sa svojím zameraním, sú spravidla dobovo podmienené a do určitého celku ich spája len spoločná, zjavne jednostranná ideologická platforma. To objektívne vytvára značný priestor pre ďalšiu vedeckovýskumnú činnosť.

Prvé zmienky o ukrajinskej otázke na Slovensku v podmienkach socializmu nachádzame v práci O. Staňkovej *Národnostní a koloniální otázka* (Praha 1955) a v publikácii Hájek, M., Staňková, O.: *Národnostní otázka v lidově demokratickém Československu* (Praha 1956), ktoré sa však problémov rusínsko-ukrajinskej menšiny v republike dotýkajú len v minimálnej miere a sú výrazne poznačené dogmatickým prístupom. Veľmi sporadické výstupy z úvodnej etapy výskumu vývoja tohto etnika v povojnovom období uzatvára brožúra V. Kapišovského *Ekonomično-suspiľnyj ta kulturnyj rozvytok ukrajins'koho naselenňa v Čechoslovackoj respublici ta joho perspektyvy* (Prešov 1960), obsahujúca referát autora zo zasadnutia československých ukrajincov v Prešove vo februári 1960. V. Kapišovský považoval rozvoj ukrajinskej národnosti v päťdesiatych rokoch za úspech národnostnej politiky KSČ a štátu, ktorý demonštroval prostredníctvom niektorých ukazovateľov rastu životnej úrovne obyvateľstva vtedajšieho Prešovského kraja a hospodárskej rozvinutosti regiónu. Keďže použité štatistiky postrádali údaje o národnostnom zložení jednotlivých skupín obyvateľstva, má práca viacmenej regionálny charakter a zo všeobecného hľadiska skôr propagandistický význam.

Určitá liberalizácia režimu v šesťdesiatych rokoch umožnila niekoľkým autorom v publikovaných prácach, vystúpeniach či dizertáciách prezentovať aj niektoré problémy spojené s riešením ukrajinskej otázky na Slovensku a poukázať i na chyby a nedostatky v tejto oblasti, ktoré sa dovtedy fakticky nepripúšťali. Týka sa to i monografie I. Bajcuru *Ukrajinská otázka v ČSSR* (Košice 1967), v ktorej sa autor na základe niektorých archívnych materiálov a vtedy dostupnej literatúry pokúsil historicky rekonštruovať vývin rusínsko-ukrajinského obyvateľstva na našom území od polovice minulého storočia do začiatku šesťdesiatych rokov s evidentným dôrazom na analýzu politického a sociálnoekonomického postavenia ukrajinskej menšiny a jej kultúrneho života po roku 1948. I. Bajcura bol marxisticko-leninského presvedče-

nia, nevyhýbal sa však niektorým diskutabilným otázkam a v tomto zmysle podnietil i ďalší výskum.

Väčšia otvorenosť a kritickejší pohľad na niektoré stránky národnostnej politiky vo vzťahu k rusínsko-ukrajinskej národnosti po februári 1948 bola charakteristická pre vystúpenia I. Bajcuru, V. Kapišovského, V. Skripa a P. Urama, ale aj spoločný príspevok J. Baču, V. Kapišovského, A. Kovača a F. Kovača na medzinárodnom sympóziu v decembri 1967 v Prešove, ktoré boli publikované v zborníku *Žovteň i ukrajins'ka kultura* (Prešov 1968). Na druhej strane je však potrebné pripomenúť, že isté uvoľnenie ideologických bariér prinieslo v tejto sfére okrem tvorivejšieho ovzdušia a objektívnejších pohľadov aj niektoré nacionalistické aspekty, a to tak zo slovenskej, ako i z ukrajinskej strany.

Výskum dejín rusínsko-ukrajinskej národnosti dostal systematickejší charakter od začiatku sedemdesiatych rokov, keď skúmanie národnostnej problematiky získalo výraznejšie zastúpenie vo vedeckovýskumných plánoch nielen stranických teoretických pracovísk, ale aj ústavov ČSAV a SAV. Pravda, publikované i interné práce z tohto obdobia, ale aj z nasledujúceho desaťročia, boli obsahovo deformované snahou oficiálnych štruktúr reagovať na zvýraznenie etnických hľadísk a na oživenie národno-emancipačných tendencií v rokoch 1968 – 1969. V tomto „konsolidačnom duchu“ jednotliví autori interpretovali dogmaticky chápaný socialistický systém ako nevyhnutný základ spravodlivého riešenia národnostnej otázky a vehementne propagovali internacionalistické princípy. Príkladom publikačnej aktivity v tomto smere môže byť zborník štúdií *Socialistickou cestou k národnostnej rovnoprávnosti* (Bratislava 1975), ktorých tendenčnosť zostavovateľ v úvode priamo deklaroval.

Naznačený trend vedeckého bádania národnostnej problematiky a publikačnej činnosti dostal nový impulz začiatkom osemdesiatych rokov sformulovaním teórie o vzniku „československého socialistického ľudu“ ako kvalitatívne nového historického spoločenstva v našej krajine. Aj keď bolo od začiatku zrejmé, že ide len o mechanické aplikovanie fikcie „sovietskeho ľudu“ na naše pomery, nový termín predsa len ovplyvnil prístupy k výskumu národnostnej otázky, najmä anticipovaním takejto finality národnostného vývoja v republike.

Negatívny vplyv na bádanie v tejto oblasti mala hlavne nedostatočná odvaha otvorene a objektívne popísať a zhodnotiť historické javy a udalosti zo začiatku päťdesiatych rokov, aj keď po roku 1985 isté možnosti bezpochyby existovali. Pretrvávajúce úsilie oficiálnych miest, a tým, žiaľ, i vedcov, vyhnúť sa tomuto problému narušovalo kontinuitu obrazu vývoja ná-

rodnostnej politiky v Československu vôbec a riešenia rusínsko-ukrajinskej otázky zvlášť i znehodnocovalo niektoré pozitívne výsledky, ktoré boli v tomto smere dosiahnuté.

Takto možno charakterizovať aj ďalšiu monografiu I. Bajcuru *Cesta k internacionálnej jednote* (Bratislava 1983), ktorá bola síce koncipovaná z pozícií vedeckého komunizmu, avšak prezentuje aj niektoré výstižné charakteristiky vývoja národnostných menšín v rokoch 1918 – 1981. Publikácia poskytuje viaceré údaje umožňujúce komparatívny prístup. Autor sa usiloval diferencovať všeobecné stránky a špecifické momenty týkajúce sa úprav a zmien postavenia minorít v jednotlivých historických obdobiach a generalizovať isté skúsenosti z riešenia národnostnej otázky za socializmu.

Niektoré významné aspekty riešenia ukrajinskej otázky v skúmanom období, určité fakty, ale i analýzy čiastkových problémov týkajúcich sa rusínsko-ukrajinského obyvateľstva na Slovensku i súdobej národnostnej politiky prinášajú práca V. Kapišovského *Schidna Slovaččyna včora i s'ohodni* (Prešov 1982) a početné štúdie i odborné state I. Bajcuru, I. Čorného, A. Kováča, I. Michnoviča, M. Ričalku, V. Skripa, P. Urama a ďalších autorov. Skúmanou problematikou sa aspoň parciálne zaoberajú aj niektoré monografie a štúdie V. Plevzu, J. Šindelku, F. Prikryla, K. Pomaizla, I. Hutiru, J. Zvaru, J. Chovanca a iných odborníkov z čias socialistickej historiografie a marxistickej koncepcie spoločenských vied, ako aj zborníky *Národnostná otázka v socialistickej Československu, Nacionalizmus a ideologický boj, Aktuálne otázky národnostnej politiky v ČSSR* a iné.

Istú informatívnu hodnotu nepochybne majú aj publikácie popularizačného rázu, zvlášť zborníky vydávané ÚV Kultúrneho zväzu ukrajinských pracujúcich (KZUP), akými sú zborníky *15 rokov na službi narodu* (Prešov 1966) a *30 rokov KSUT* (Prešov 1982). Sú prínosné nielen tým, že sumarizujú určité fakty, hlavne z oblasti kultúrno-osvetovej práce medzi rusínsko-ukrajinským obyvateľstvom, ale tiež do určitej miery približujú dobovú atmosféru v živote tejto národnosti.

Príamy vzťah k našej problematike majú výsledky z riešenia úloh Štátneho plánu základného výskumu dosiahnuté pracovníkmi Spoločenskovedného ústavu SAV v Košiciach a ich externými spolupracovníkmi uverejnené v zborníku štúdií *Vývoj a postavenie ukrajinskej národnosti na Slovensku v období výstavby socializmu* (Košice 1989). Rovnako to platí aj o záveroch z vedeckovýskumnej činnosti, ku ktorým dospeli výskumné tímy Slezskeho ústavu ČSAV v Opave, a ktoré sú časťou obsahu zborníkov *Vývoj průmyslových oblastí Československa v období budování socialismu* (Opava 1985) a *Národnostní otázka v Československu (po roce 1918)* (Opava 1989), ale

aj kolektívnej práce Sokolová, G. a kol.: *Soudobé tendence vývoje národnosti v ČSSR* (Praha 1987).

Relatívne rozsiahla produkcia monografií, štúdií a odborných článkov v rôznych zborníkoch, odborných časopisoch i v regionálnych periodikách svedčí o záujme bádateľov o vývoj ukrajinskej národnosti i o určitej atraktivnosti témy, ako aj o aktivite niektorých skupín vedeckopedagogických pracovníkov, zvlášť z východného Slovenska. Aktívne pristupovali k skúmaniu tejto problematiky, avšak nevyhli sa určitému konjunkturalizmu. Na druhej strane, mnohí renomovaní vedci sa problematikou ukrajinskej národnosti zaoberali len veľmi okrajovo, ich práce majú všeobecnejší, často teoretizujúci charakter a vôbec neašpirovali atakovať, a tobôž prekročiť oficiálny ideologický rámec. Viacerí autori pišúci o dejinách Rusínov-Ukrajincov nie sú profesionálnymi historikmi a hoci k dejinám mali veľmi blízky vzťah a preukázali isté schopnosti, nie vždy dokázali preklenúť prizmu vlastných vedných disciplín. Premietlo sa to najmä do heuristickej základne z hľadiska výberu prameňov a využitia archívnych materiálov, ale aj do metodiky výskumu a interpretácie jeho výsledkov, hlavne v podobe aprioristických prístupov a dominancie deduktívnych metód.

Vo všeobecnosti možno konštatovať, že marxistická odborná literatúra k uvedenej problematike za štyridsať rokov komunistického režimu celkovým chápaním vývoja, stavu a perspektív rusínsko-ukrajinskej národnosti vážne zdeformovala jej obraz vo vedomí celej spoločnosti, ovplyvnila vznik niektorých negatívnych stereotypov a najmä výrazne zabrzdila a skreslila etnickú autoreflexiu dvoch generácií jej príslušníkov.

Pád totalitného systému po novembri 1989 odstránil ideologické prekážky a politické ohľady, ktoré charakterizovali výskum problematiky za socializmu. Desafročia tabuizované témy, akými boli pravoslavizácia, ukrajinizácia, reukrajinizácia, kolektivizácia i ďalšie, sa začali objavovať na stránkach novín a časopisov. Pravda, od publicistického k vedeckému spracovaniu dejín Rusínov-Ukrajincov na Slovensku vedie dlhá a zložitá cesta, zvlášť pokiaľ ide o pohnuté obdobie prvej etapy tzv. socialistickej výstavby. Rýchlejšie napredovanie v tomto smere však komplikuje polemická atmosféra, ktorá vznikla znovuo tvorením tradičných otázok etnogenézy, národnej, jazykovej a kultúrnej orientácie obyvateľstva severovýchodného Slovenska. Obnovený zásadný spor medzi ukrajinským smerom reprezentovaným Zväzom Rusínov-Ukrajincov Slovenska a rusínskym smerom zastupovaným organizáciou Rusínska obroda, ktorý sa odohráva v novinách, v propagačnej tlači i na verejnosti, miestami nadobúda politické dimenzie, oslabuje oba tábory a obyvateľstvu vôbec neprosieva.

Základy kvalitatívne nového postavenia rusínsko-ukrajinskej menšiny na Slovensku boli položené v prvých povojnových rokoch.

Košický vládny program charakterizoval aj postoj československého štátu k otázkam národnostných menšín. Deklaroval slovanský charakter obnovenej republiky a tým determinoval diferencovaný prístup k jednotlivým národnostiam, ktorý sa v nasledujúcich rokoch skutočne uplatňoval. Po pripojení Podkarpatskej Rusi k ZSSR a odsune nemeckého obyvateľstva sa menšinový problém skoncentroval na Slovensku v podobe maďarskej a ukrajinskej otázky.

V dôsledku rozhodnutia prvého zjazdu národných výborov Zakarpatskej Ukrajiny konaného 26. novembra 1944 o pripojení tejto oblasti k USSR bolo jasné, že pôvodná predstava z obdobia SNP, podľa ktorej Československo malo byť „slovanským štátom troch slovanských národov: Slovákov, Čechov a Podkarpatských Ukrajincov“, prestala byť aktuálnou.⁵ Aj keď o legitimitnosti tohto štátoprávneho aktu boli určité pochybnosti, 29. júna 1945 došlo k podpísaniu československo-sovietskej zmluvy o zjednotení Zakarpatskej Ukrajiny s USSR a v novembri toho istého roku ju ratifikovalo Dočasné národné zhromaždenie.⁶ Okrem iného to znamenalo, že národná osobitosť rusínsko-ukrajinského obyvateľstva na Slovensku mohla byť akceptovaná už len vo forme uznania štatútu národnostnej menšiny.

Na zjazde delegátov ukrajinských obcí a okresov v Prešove 1. marca 1945 vznikla Ukrajinská národná rada Prjaševščiny (UNRP) ako národno-politický orgán reprezentujúci ukrajinské a ruské obyvateľstvo na Slovensku, ktorý mal chrániť a presadzovať jeho práva a záujmy.

Podľa nášho názoru, predstavitelia rusínsko-ukrajinskej menšiny stanovením tohto názvu, ktorý nezodpovedal tradícii ani cíteniu obyvateľstva, chceli zvýšiť autoritu vytvoreného orgánu, najmä v súvislosti s vývojom na Zakarpatskej Ukrajine, avšak na druhej strane vystihli celkovú politickú tendenciu v tejto záležitosti. Použitím slovenskému jazyku cudzieho a fakticky nepreložiteľného pojmu „Prjaševščina“ iritovali slovenské národné orgány, ktoré sa obávali autonomistických a separatistických ambícií.⁷

5 Rezolúcia zjednocovacieho zjazdu Komunistickej strany Slovenska a Československej sociálno-demokratickej strany robotníckej na Slovensku zo 17. septembra 1944, in: *Komunistická strana Slovenska. Dokumenty z konferencií a plén 1944 – 1948*, Bratislava 1970, s. 40.

6 Pozri Magosci, P. R.: *The Shaping of National Identity. Subcarpathian Rus', 1848 – 1948*. Harvard University Press Cambridge, Massachusetts, London, England 1979, s. 252 a n. a Kaplan, K.: *Pravda o Československu 1945 – 1948*, Praha 1990, s. 23-42.

7 Vanat, I.: Do pytanňa vžyvanňa terminiv „Zakarpattá“ ta „Prjašivščyna“, in: *Žovteň i ukrajinska kul'tura*, Prešov 1968, s. 602-603.

Domníevame sa, že pomenovanie „Prjaševščina“ pôvodne označovalo teritórium, ktoré bolo v pôsobnosti prešovského gréckokatolíckeho biskupstva a až neskôr sídelné územie rusínsko-ukrajinského obyvateľstva na Slovensku s kultúrnym, cirkevným a neskoršie aj politickým centrom v Prešove. Z geografického hľadiska išlo o severovýchodné Slovensko, ktoré v minulosti tvorila Šarišská župa a severné časti Spišskej a Zemplínskej župy. V období rokov 1949–1960 severovýchodné Slovensko bolo totožné s Prešovským krajom, aj keď v užšom slova zmysle, zvlášť s prihliadnutím na etnické pomery, boli to len severné okresy kraja, a to Snina, Humenné, Medzilaborce, Stropkov, Svidník, Bardejov, Sabinov a Stará Ľubovňa.

Počiatkové snahy UNRP riešiť ukrajinskú otázku pripojením severovýchodného Slovenska k Zakarpatskej Ukrajine sa nestretli s porozumením, postupne ustávali a po vytvorení možnosti optácie pre ZSSR úplne stratili reálny základ. Memorandum Ukrajincov žijúcich na Slovensku reprezentovaných UNRP Slovenskej národnej rade z 22. apríla 1945 už evidentne vyjadrovalo československú orientáciu a konštruktívny prístup k riešeniu ukrajinskej otázky. UNRP zároveň predložila požiadavky, najmä ohľadom zastúpenia Ukrajincov v zákonodarných orgánoch a v štátnej správe a zabezpečenia ukrajinského školstva, s ktorými SNR vo svojej odpovedi z 26. mája 1945 vyslovila súhlas.⁸

Na základe toho UNRP delegovala svojich zástupcov do SNR už 26. júna 1945 a do Dočasného národného zhromaždenia 25. augusta 1945.⁹ V júni 1945 bol zriadený Referát pre ukrajinské školy pri Povereníctve školstva (RUŠ), v decembri vznikli štyri školské a v januári 1946 štyri osvetové inšpektoráty pre okresy s ukrajinským (ruským) obyvateľstvom.¹⁰ Zaktivovala sa tiež tamojšia mládež a 24. mája 1945 bola založená mládežnícka organizácia „Zväz mládeže Karpát“, ktorá bola pod silným vplyvom UNRP.¹¹

Najvážnejším problémom súvisiacim s riešením ukrajinskej otázky v prvých povojnových rokoch bolo odstraňovanie vojnových škôd a veľmi zložitá hospodárska a sociálna situácia v severovýchodných okresoch Slovenska. Okresy Snina, Medzilaborce, Svidník a Stropkov, v ktorých žila rozhodujúca časť tunajších Rusínov-Ukrajincov, patrila spolu so Sobrancami a niekoľkými okresmi na južnom Slovensku k tým, ktoré najviac utrpeli

8 Pozri Bajcura, I.: *Ukrajinská otázka v ČSSR*, Košice 1967, s. 76-80.

9 *Slovenský národný archív v Bratislave (SNA)*, f. Úrad Predsedníctva (ÚP) Slovenskej národnej rady (SNR), inventárne číslo (i.č.) 563, kartón (kart.) 756.

10 Ričalka, M.: Rozvoj vzdelanostnej úrovne ukrajinského obyvateľstva v ČSSR od roku 1945, in: *Socialistickou cestou k národnostnej rovnoprávnosti*, Bratislava 1975, s. 81-82.

11 *Prjaševščina*, roč. V, 10. marec 1949.

prechodom frontu. Bytový fond i hospodárske objekty v tejto oblasti boli z veľkej časti úplne zničené alebo vážne poškodené, obrovské straty boli zaznamenané v poľnohospodárstve, viazlo zasobovanie obyvateľstva, a to aj v dôsledku rozrušenia komunikácií.¹²

Napriek značnému úsiliu celoštátnych a slovenských národných orgánov, ale aj národných výborov, obnova v severovýchodných okresoch postupovala veľmi pomalým tempom a pomoc zo štátnych fondov a z darov UNRRA zameraná na zmierenie najakútnejších problémov bola veľmi málo účinná. Finančné, materiálne, technické i dopravné zdroje a možnosti štátu boli značne obmedzené, prejavovala sa istá ťažkopádnosť nových úradníkov štátnej správy i dočasných komisií, ktorí nemali skúsenosti z organizačnej a riadiacej práce, a výnimkou neboli ani prejavy protekcionárstva a lokál-patriotizmu.¹³

Národný pohyb ukrajinského obyvateľstva v rokoch 1945 – 1948 usmerňovala a reprezentovala UNRP. Nesporne sa zaslúžila o prebudenie jeho národného života, o vytvorenie vlastného školstva a o rozvoj kultúry, ako aj o nastolenie a riešenie jednotlivých stránok ukrajinskej otázky na Slovensku vôbec.¹⁴

V prvých rokoch po oslobodení pomerne rýchle rástol počet ukrajinských škôl, v ktorých však vyučovacím jazykom bola ruština alebo tzv. jazyčie, umelá zmes cirkevnej slovančiny, ruštiny a miestneho nárečia.¹⁵ V školskom roku 1945/46 išlo o 3 materské školy, 260 ľudových, 15 meštianskych škôl a 3 stredné školy, kým v školskom roku 1947/48 ukrajinské školstvo už pozostávalo z 11 materských, 272 ľudových a 25 meštianskych škôl, ako aj z 5 škôl tretieho stupňa.¹⁶ Ďalšie zvyšovanie počtu ukrajinských

12 Pozri Bobák, J., Šutaj, Š.: Obnova vojnou zničených obcí východného Slovenska v rokoch 1945 – 1948, in: *Historica Carpatica* 12, Košice 1981, s. 33-60. Pozri tiež Gajdoš, M.: K sociálnym a hospodárskym pomeroch na území severovýchodného Slovenska po oslobodení v rokoch 1945 – 1948, in: *Nové obzory* 29, Košice 1987, s. 33-46.

13 SNA, f. ÚP SNR, i.č. 21, kart. 1. Príloha k zápisnici zo zasadnutia Predsedníctva SNR 4. marca 1946.

14 Podrobnejšie pozri napr. Gajdoš, M.: Ukrajinská otázka na Slovensku v prvej etape národnej a demokratickej revolúcie, in: *Vedecké informácie Spoločenskovedného ústavu (SvÚ) SAV*, 1/1985, Košice 1985, s. 41-55; Gajdoš, M.: K činnosti UNRP v roku 1948, in: *Vývoj průmyslových oblastí Československa v období budování socialismu*, Opava 1987, s. 390-398; Gajdoš, M.: K úsiliu UNRP o zákonne riešenie postavenia ukrajinskej národnosti v rokoch 1945 – 1948, in: *Acta iuridica Cassoviensia* 16, Košice 1991, s. 5-15.

15 Bajcura, I.: *Ukrajinská otázka...*, s. 151.

16 Porovnaj *Statistická príručka Slovenska 1947*, Bratislava 1947, s. 344, 346, 336, 320 a 322 a *Archív Ústavu marxizmu-leninizmu ÚV KSS v Bratislave (A ÚML ÚV KSS)*, f. ÚV/3, archívna jednotka (a.j.) 429, Zápisnica zo zasadnutia pléna KV KSS v Prešove 17. júla 1952, s. 46. Od roku 1990 je A ÚML ÚV KSS súčasťou fondov SNA v Bratislave.

škôl bolo pritom brzdené nedostatkom a zlým stavom školských budov a nedostačujúcim počtom učiteľov.

Snaha UNRP docieľiť svoju právnu kodifikáciu a zákonné zakotvenie i rozšírenie existujúcich orgánov a ustanovizní ukrajinskej menšiny však z viacerých príčin nebola úspešná.

V prvom rade, UNRP svoje úsilie o politickoprávne uznanie spájala aj s nereálnymi ambíciami a maximalistickými požiadavkami, ktorých uskutočnenie by viedlo k vzniku istého modelu exteritoriálnej kultúrnej autonómie, ba k privilegovanému postaveniu Ukrajincov vo vzťahu k ďalším menšinám v republike, čo bolo v rozpore s vtedajšou politikou všetkých strán Národného frontu.

Akceptovanie memoránd a žiadostí UNRP sťažovalo aj to, že Ukrajincov (Rusov) na Slovensku prezentovala ako národ, často uplatňovala nacionálne hľadiská v personálnej práci, hlásala sociálnu homogénnosť a apriórnu pokrokovosť ukrajinského obyvateľstva, vynášala jeho zásluhy na obnovení republiky a stavala ho do pozície garanta priateľských vzťahov so ZSSR. Tieto postoje vyvolávali aj na vládnych miestach určitú nevôľu, ktorá sa v ovzduší pretrvávajúcej nedôvery k národným hnutiam menšín nevyhnutne prejavila aj v politickej praxi.¹⁷ Istú rezervovanosť k politickej činnosti UNRP a k národnému pohybu ukrajinského obyvateľstva posilňovala činnosť a prítomnosť banderovských skupín na východnom Slovensku.¹⁸

Pôsobenie banderovcov, prolongovanie lehoty pre podanie žiadosti o optáciu, ale najmä ťažká hospodárska a zásobovacia situácia v súvislosti s neúrodou, zdĺhavý postup povojnovej rekonštrukcie oblastí a pretrvávajúce nejasnosti v otázke národnej orientácie obyvateľstva viedli v rokoch 1946 – 1947 k určitej spoločenskej destabilizácii. Isté oslabenie dôvery ku komunistom umožnilo Demokratickej strane pevnejšie sa uchýtiť aj medzi rusínsko-ukrajinským obyvateľstvom. Jej predstavitelia formou reorganizácie UNRP na základe princípu politickej parity sa usilovali odstrániť dominantné postavenie členov KSS v jej predsedníctve, v pléne i v okresných orgánoch a po víťazných voľbách ašpirovali na väčšinové zastúpenie.¹⁹

17 Pozri SNA, f. Povereníctvo vnútra (PV), Sekretariát povereníka (sekr.), i.č. 102, kart. 88. Ukrajinská otázka na Slovensku. Pozri tiež *tamže*, f. ÚP SNR, i.č. 463, kart. 756.

18 Množstvo faktografických údajov o operáciách UPA na našom území, aj keď tendencie interpretovaných, poskytuje práca Chňoupek, B.: *Banderovci*, Bratislava 1989.

19 Pozri napr. Briškár, J.: Voľby roku 1946 a politika DS na východnom Slovensku, in: *Historica Carpatica* 5, Košice 1974, s. 15 a n. a Gajdoš, M.: Výbory 1946 a ich vplyv na vyriešenie ukrajinského pytanňa, in: *Naukový zborník Muzeju ukrajinskoj kultury u Svydnyku* 15, Prešov 1988, s. 34, 36-38.

Aj keď komunisti rusínsko-ukrajinskej národnosti v záujme udržania národnej jednoty posudzovali činnosť Ukrajinsko-ruskej sekcie DS dosť zhovievavo, ba pristúpili aj na vážne kompromisy, svoje pozície v regióne v podstate udržali, a to najmä preto, že nielen dobre poznali politické názory a tendencie medzi ukrajinským obyvateľstvom, ale dokázali ich aj ovplyvniť. To bolo pre komunistickú stranu na východe republiky veľkou výhodou vzhľadom na ďalšie stupňovanie politického napätia, ktoré v celoštátnom meradle vrcholilo na prelome rokov 1947 – 1948.

Februárové udalosti, prirodzene, vyvolali živý záujem aj u obyvateľstva rusínsko-ukrajinskej národnosti, ktorého značná časť podporovala politickú líniu a program KSS už od roku 1945 alebo aspoň s komunistickou stranou sympatizovala, čo sa prejavilo už vo voľbách v roku 1946.²⁰

Predsedsníctvo UNRP, na mimoriadnom zasadnutí 22. februára 1948, rozhodlo sa vyjadriť jednoznačnú podporu riešeniu kritickej situácie v intenciách návrhu K. Gottwalda. Uznesenie predsedsníctva bolo síce jednomyseľné, avšak nie všetci jeho členovia rovnako chápali podstatu vtedajšieho politického zápasu. Zvlášť členovia Demokratickej strany, ale nielen oni, svoje stanovisko zdôvodňovali skôr proslovanskou a prosovietskou orientáciou a zodpovednosťou za osud rusínsko-ukrajinského etnika na Slovensku, ale aj za zachovanie jeho jednoty, než záujmami pokroku a socializmu, ako to bolo interpretované neskôr.²¹ Reálnym faktom však je, že stanoviská UNRP a postoje obyvateľstva severovýchodného Slovenska v období vládnej krízy objektívne prispeli k hladkému priebehu mocenského zvratu a k prevzatíu politickej moci komunistickou stranou v podmienkach regiónu. Naviac, likvidovanie Ukrajinsko-ruskej sekcie Demokratickej strany napomohlo k rozkladu DS a k narušeniu jej akcieschopnosti v celoslovenskom meradle.²²

Vo všeobecnosti možno konštatovať, že práve obdobie rokov 1945 – 1948 bolo z hľadiska konštituovania ukrajinskej národnej menšiny na Slovensku veľmi významné. Podstatné zmeny v politickom systéme a v pomere síl, ako aj nové medzinárodné súvislosti viedli k výraznej spoločenskej a politickej aktivizácii obyvateľstva severovýchodného Slovenska. Vytvorili sa tak

20 Gajdoš, M.: Vybory 1946..., s. 34, 39-40.

21 *Archív Rady Rusínov-Ukrajincov Československa v Prešove (A R ZRUČ)*, f. UNRP, a.j. 1240 a 1241. Pozri tiež *Hlas ľudu*, roč. IV, 7. marec 1948, *Prjaševščina*, roč. IV, 18. marec 1948 a Kovač, A.: Povojnový vývoj ukrajinskej otázky v Československu, in: *Národnostná otázka a mládež v politike KSČ*, Košice 1983, s. 70.

22 Pozri Briškár, J.: Rusko-ukrajinská sekcia demokratickej strany, in: *Žovteň i ukrajinska kulturna*, Prešov 1968, s. 516-522 a *Prjaševščina*, roč. 4, 18. marec 1948, 25. apríl 1948 a 1. apríl 1948, ako aj *tamže*, roč. 5, 5. máj 1949.

vhodné podmienky k tomu, aby bola rusínsko-ukrajinská otázka nastolená ako osobitná súčasť národnostnej problematiky v republike, aby sa postupne vykryštalizovali, ale i čiastočne riešili jej viaceré právne, politické, sociálno-ekonomické i kultúrne aspekty.²³

Pravda, riešenie tejto otázky, rovnako ako národnostnej otázky v Československu vôbec, nemohlo prekročiť rámec doby charakterizovanej kompromismi i stupňujúcim sa politickým napätím, ale aj reálnym protirečením medzi snahou uplatňovať demokratické princípy a úsilím odstrániť alebo aspoň minimalizovať menšinový problém. Preto mnohé otázky súvisiace s politickým postavením rusínsko-ukrajinského obyvateľstva, s odstránením ekonomickej a sociálnej zaostalosti severovýchodného Slovenska a formovaním národného vedomia tamojšieho ľudu bolo potrebné, spolu s úlohami dotvorenia niektorých znakov jeho národnej osobitosti, riešiť až v priebehu nasledujúceho obdobia.

23 K uvedenej skutočnosti pozri najmä Gajdoš, M., Konečný, S.: *K politickému a sociálno-ekonomickému postaveniu Rusínov-Ukrajincov na Slovensku v povojnových rokoch*, Košice 1991.

Politické a administratívne aspekty riešenia rusínsko-ukrajinskej otázky

1. Ústavné a politicko-právne postavenie Rusínov-Ukrajincov

Prevzatie politickej moci Komunistickou stranou Československa vo februári 1948, nastolenie režimu diktatúry proletariátu a realizácia programu výstavby socialistického systému posunuli celý komplex národnostných problémov, vrátane postavenia národnostných menšín, do kvalitatívne novej polohy. Proklamovanie marxisticko-leninského riešenia národnostnej otázky, pre ktoré zároveň vznikli i všetky teoreticky anticipované podmienky, vzbudzovalo v tej sfére, zvlášť v prvom období, značné nádeje. Veľmi skoro sa však ukázalo, že výrazná snaha všetkých mocenských štruktúr o homogenizáciu spoločnosti poskytovala skutočne demokratickému riešeniu národnostnej problematiky len nepatrný priestor.

Priorita tzv. budovateľských úloh, presvedčenie o samočinnom vyriešení národnostnej otázky za socializmu, uspokojenie sa s istým hospodárskym a sociálnym rozvojom okrajových oblastí obývaných národnosťami, kampaň proti tzv. buržoáznemu nacionalizmu i ďalšie objektívne a subjektívne činitele mali za následok, že nedôsledné, nedemokratické a provízorne usporiadanie národnostných pomerov z predchádzajúceho obdobia sa v istom zmysle konzervovalo a s určitými modifikáciami pretrvávalo aj v nasledujúcich rokoch. Skutočnosť, že národnostná politika formálne odvodená z marxisticko-leninského učenia sa od roku 1948 nevyvíjala jednoznačne priamočiari, že často postrádala koncepcnosť a v jej realizácii sa neraz vyskytovali chyby i vážne omyly, bola determinovaná viacerými faktormi a podstatne ovplyvnila najmä riešenie rusínsko-ukrajinskej otázky, najmä administratívnym určením národnej orientácie rusínsko-ukrajinského obyvateľstva a typickým ekonomicko-kultúrnym redukcionizmom vtedajších národnostných problémov.

Vedúci predstavitelia rusínsko-ukrajinskej menšiny s istotou očakávali, že sa prostredníctvom príslušných právnych aktov vo veľmi krátkom čase naplní ich niekoľkoročná snaha o ústavné zakotvenie plnej rovnoprávnosti Rusínov-Ukrajincov v Československu, ako aj o uzákonenie UNRP, Referátu pre ukrajinské školstvo i ďalších inštitúcií, ktoré vznikli a fungovali v predchádzajúcich rokoch.

Predsedníctvo UNRP 27. januára 1948 rozhodlo vyslať v dňoch 3.–5. februára do Prahy osobitnú delegáciu, ktorú tvorili predseda UNRP V. Karaman, poslanci ÚNZ P. Babej, I. Levkanič a V. Zavacký, dr. I. Rohaľ-Iľkiv a niektorí členovia Predsedníctva UNRP okrem E. Bissovej a J. Zbihleja. Prezídium zároveň odoslalo listy generálnym tajomníkom KSS a Demokratickej strany Š. Bašovanskému a dr. F. Hodžovi, podpredsedom vlády za KSS, DS a sociálnodemokratickú stranu V. Širokému, dr. Š. Kočvarovi a B. Laušmanovi, ako aj funkcionárom parlamentu, v ktorých sa dožadovalo potvrdenia politických práv Ukrajincov v budúcej ústave republiky. Ďalšie písomné materiály odovzdala delegácia UNRP priamo hlavnému spravodajcovi ústavného výboru prof. dr. V. Prochádzkovi. Vyslaných zástupcov UNRP prijal 4. februára 1948 aj V. Široký a ubezpečil ich, že on osobne i komunistická strana požiadavky UNRP podporujú a celú záležitosť predložia na posúdenie ostatným politickým stranám už na zasadnutí ÚV NF dňa 5. februára 1948. Súhlas a podporné stanoviská delegácii UNRP vyjadrili aj podpredseda vlády dr. Š. Kočvara i predseda ústavnej komisie parlamentu dr. O. John.²⁴

V oficiálnom komuniké o ceste delegácie UNRP do Prahy sa konštatovalo, že „zo strany vyše uvedených československých predstaviteľov nebola vyslovená žiadna pochybnosť“ ohľadom zakotvenia politickej rovnoprávnosti Ukrajincov v novej ústave.²⁵ Predstavitelia UNRP si napriek tomu zrejme uvedomovali možnosť, že ústava poskytne právne záruky rovnoprávnosti Rusínom-Ukrajincom len na úrovni všeobecných občianskych práv. V liste prof. dr. V. Prochádzkovi zo 7. februára 1948 ho totiž otvorene žiadali o takú formuláciu, z ktorej by jednoznačne vyplývalo, že rovnoprávnosť s Čechmi a Slovákmi sa nevzťahuje len na občianske práva, ale aj na právo používať svoj jazyk, mať vlastné školy, národnú organizáciu a pod.²⁶

Oboznámenie sa s textom navrhovanej ústavy momentálne zmenilo dovtedy prevládajúci optimizmus vedenia UNRP na veľké sklamanie a rozčarovanie, pričom vyvolalo aj značné pochybnosti.²⁷ Predseda UNRP V. Karaman už 2. apríla 1948 intervenoval na jednotlivých povereníctvách v Bratislave.²⁸ Úplná panika zavládla aj na zasadnutí Predsedníctva UNRP 17. apríla 1948 v Prešove. Hlavný organizačný tajomník UNRP dr. I. Rohaľ-Iľkiv s rozhorčením vyhlásil, že formulácie návrhu ústavy sú vlastne nepriamym

24 *Prjaševščina*, roč. IV, 29. apríl 1948.

25 *Tamže*.

26 *Štátny oblastný archív (ŠOBA) Prešov*, f. UNR 1945 – 1948, č.j. 81/48-prez.

27 *Pozri Prjaševščina*, roč. IV, 20. máj 1948.

28 *A R ZRUS*, f. UNRP, a.j. 1120.

pokynom k asimilácii Ukrajincov. V tejto súvislosti navrhol, aby UNRP naďalej dôsledne požadovala zabezpečenie práv ukrajinského obyvateľstva, a to formou ústavy, ústavným zákonom alebo aspoň osobitným zákonom.²⁹

18. apríla 1948 v Prešove sa zišiel III. celonárodný zjazd Ukrajincov a Rusov v Československu, nazývaný tiež pracovným zjazdom. Zúčastnil sa na ňom ako hosť aj podpredseda vlády ČSR a predseda KSS V. Široký.

V úvodnom prejave tajomník UNRP dr. I. Rohaľ-Il'kiv okrem iného vyjadril presvedčenie, že nakoľko už niet objektívnych prekážok, nič nebráni zakotveniu národnostnej rovnoprávnosti Ukrajincov v novej ústave, uzákonneniu UNRP a zákonnému potvrdeniu školskej samosprávy. Vyslovil nádej, že „v duchu slovanskej družby“ budú uznané i ďalšie požiadavky týkajúce sa ukrajinského rozhlasového vysielania, vymenovania ukrajinských predstaviteľov do niektorých ústredných orgánov, plánovacích a hospodárskych úradov a komisií, ako aj finančného zabezpečenia Ukrajinského národného divadla (UND) a iných kultúrnych ustanovizní.³⁰ V rovnakom duchu vystúpili aj ďalší delegáti.³¹

S veľkým napätím sa očakávalo stanovisko V. Širokého k prejednávaniu otázkam, najmä ku kritike návrhu ústavy. Absentovanie ústavných článkov o národnostnej rovnoprávnosti napokon zdôvodnil tým, že ústava uzákoňuje moc ľudu a poskytuje rovnaké práva všetkým občanom, teda aj občanom ukrajinskej a ruskej národnosti a dáva im možnosti a prostriedky k všestrannému hospodárskemu, sociálnemu a kultúrnemu národnému rozvoju.³² Toto zdanlivo logické, no v podstate málo presvedčivé argumentovanie v plnej miere zodpovedalo vtedajšej koncepcii individualizácie národnostných práv, ktorá fakticky nepočítala s politickoprávnym zabezpečením existencie a ochrany národnostných menšín ako relatívne samostatných etnosociálnych kolektívov.

V záverečnom dokumente „Uznesenie tretieho celonárodného zjazdu Ukrajincov a Rusov žijúcich na Slovensku“, okrem hospodárskych a politických záverov zjazd schválil činnosť predsedníctva i pléna UNRP a splnomocnil ich k ďalším rokovaniam týkajúcich sa ústavného zakotvenia národnej a občianskej rovnoprávnosti Ukrajincov, uzákonnenia UNRP, Referátu ukrajinských škôl a ďalších inštitúcií, ako aj finančného zabezpečenia UNRP, jej oddelení, UND, Zväzu mládeže Karpát a iných ustanovizní.

29 *Tamže*, a.j. 1258.

30 *Tamže*, a.j. 1255.

31 *Tamže*. Pozri tiež *ŠOBA Prešov*, f. UNR 1945 – 1948, s. 88-89.

32 *Prjaševščina*, roč. IV, 29. apríl 1948.

Zjazd zároveň apeloval na poslancov ÚNZ a členov SNR ukrajinskej národnosti, aby podporovali UNRP pri presadzovaní plnenia rezolúcie a považovali to „za svoju národnú povinnosť a stranícky odkaz“.³³

Na plenárnej schôdzi ÚAV SNF v Bratislave 20. apríla 1948, na ktorej sa rozhodovalo o schválení návrhu ústavy a o jeho predložení na verejnú diskusiu, sa po výklade povereníka pravosúdia dr. J. Viktoryho súhlasne vyjadrili zástupcovia všetkých zložiek a medzi nimi aj V. Karaman. Na druhej strane 24. apríla 1948 Predsedníctvo UNRP prípisom č. 234/48-prez. adresovaným ÚAV SNF vyjadrilo obavy z formulácie čl. 11 návrhu ústavnej listiny. Oficiálny postoj tejto inštitúcie vyjadrený v „Stanovisku UNRP k návrhu novej ústavy“, ktorý bol oznámený ÚAV NF Čechov a Slovákov, ÚAV SNF a Ústavnému výboru ÚNZ, vyznel pozitívne, no V. Karaman 26.–27. apríla 1948 navštívil Ministerstvo národnej obrany a ďalšie inštitúcie a úrady v snahe dosiahnuť zmenu príslušných článkov ústavy.³⁴ V tom čase sa k záležitosti vyjadril aj ÚV ZMK, ktorý listom č. 1108/48 z 27. apríla 1948 vyzval Predsedníctvo UNRP k využitiu všetkých možností na presadenie toho, aby do návrhu ústavy boli zahrnuté aj „práva nášho národa, ako tretieho samostatného slovanského národa Československej republiky“.³⁵ Na podnet A. Rudlovčaka z 28. apríla 1948 poslanci rusínsko-ukrajinskej národnosti v parlamente a predseda UNRP V. Karaman opätovne intervenovali na centrálnych inštitúciách, avšak znovu bezvýsledne.³⁶

Prijatie Ústavy 9. mája znamenalo, že politická rovnoprávnosť národov a národností bola právne, ale i fakticky redukovaná na uznanie rovnakého občianskoprávneho postavenia príslušníkov oboch národov a národností v republike, presnejšie, rovnakých práv všetkých občanov štátu bez ohľadu na ich národnostnú príslušnosť. Ústava existenciu národných menšín priamo vôbec neartikulovala a princíp sebaurčovacieho práva národov a národností úplne ignorovala.³⁷ Ochrana menšinového obyvateľstva v ústavnej listine nebola zakotvená, pričom ustanovenie § 27 zákona na ochranu ľudovodemokratickej republiky č. 231/1948 Zb. zo 6. októbra 1948, ktoré ako trestné činy kvalifikovalo hanobenie národa alebo rasy, v žiadnom prípade nemohlo nahradiť všeobecnejšiu a širšiu právnu záruku.³⁸

33 *Tamže*. Pozri tiež *ŠOBA Prešov*, f. UNR 1945 – 1948, bez signatúry a *A R ZRUČ*, f. UNRP, a.j. 1255.

34 *A R ZRUČ*, f. UNRP, a.j. 1260.

35 *Tamže*, a.j. 1267.

36 *Tamže*, a.j. 1260.

37 Pozri Ústava Československej republiky. Ústavný zákon č. 150 ze dne 9.5.1948, in: *Zbierka zákonov republiky Československej*, roč. 1948, časťka 52, vyd. dne 9.6.1948, s. 1081 a n.

38 *Tamže*, časťka 85, s. 831.

Uvedené, už na prvý pohľad nedostatočné a málo presvedčivé ústavnoprávne riešenie národnostnej otázky vo vzťahu k menšinám v republike bolo evidentne dôsledkom viacerých objektívnych okolností, aj keď určitú úlohu nesporne zohrali aj subjektívne faktory.

V prvom rade, ústavnoprávna stránka úpravy národnostných vzťahov vôbec bola vo všeobecnosti nedocenená. Vo vedení KSČ totiž pretrvával len ideologicky podložený názor, že riešenie národnostnej otázky nie je ústavným problémom, ale súčasťou socialistickej revolúcie.³⁹ Z toho celkom prirodzene vyplýval aj nesprávny záver, že „vláda robotníckej triedy“ a „budovanie socializmu“ sú hlavnou zárukou národnostnej rovnoprávnosti a spravodlivosti. Jeho priame uplatnenie v politickej praxi zároveň podporoval zámer čo najrýchlejšie dosiahnuť jednotu spoločnosti v záujme úspešného plnenia budovateľských úloh. Zodpovední politickí a vládni činitelia pritom vôbec nezohľadňovali skutočnosť, že aj podľa nimi uznávaných teoretických koncepcií takúto jednotu možno docieľiť len komplexným riešením národnostných problémov vrátane ich politicko-právnych aspektov, ale nie ich podceňovaním, resp. odmietaním.

Naviac, základné princípy novej ústavy upravujúce oblasť národnostnej politiky niesli ešte výrazné stopy určitých kompromisov z predfebruárového obdobia, centralistických tendencií i obáv z novej aktivizácie národných menšín. Tieto momenty nepriaznivo vplývali najmä na predstaviteľov rusínsko-ukrajinskej národnosti, ktorá vzhľadom na svoje postavenie v prvých rokoch po oslobodení mala v tomto smere nepomerne vyššie nároky a ambície ako nemecká či maďarská menšina.

Politicko-právna úprava postavenia minoritného obyvateľstva, zvlášť rusínsko-ukrajinskej menšiny, bola vo významnej miere limitovaná aj vtedajším riešením otázky slovensko-českých vzťahov. Ústava síce deklarovala svojbytnosť slovenského národa, avšak súčasne zakotvovala asymetrický model štátoprávneho usporiadania republiky, ktorý spolu s postupným formalizovaním činnosti slovenských národných orgánov a s obmedzovaním počtu Slovákov v centrálnych ustanovizniach umožňoval, aby predstavitelia slovenského národa boli pri zákonodarných i vládnych aktoch sústavne majorizovaní.⁴⁰ Charakter Ústavy 9. mája i súvislosť medzi upravením politického postavenia Slovákov a Ukrajincov veľmi dobre vystihol P. Babej na

39 SNA, f. Kancelária SNR (K SNR), č. 900 (prez. dôv.) 1954 a 1044 (prez. dôv.) 1954, Stenografická správa o priebehu ustanovujúcej (1.), 2. a 3. schôdzky Slovenskej národnej rady z 18. decembra 1954 v Bratislave, s. 22.

40 Plevza, V.: *Národnostná politika KSČ a česko-slovenské vzťahy*, Bratislava 1973, s. 225 a n.

zasadnutí Predsedníctva UNRP 17. apríla 1948, keď konštatoval, že návrh ústavy práva SNR obmedzuje a práva UNRP vôbec nezabezpečuje.⁴¹

Na druhej strane je potrebné uviesť, že aj UNRP a jej vedúci činníci sa pri prebojovaní ústavných záruk politickej rovnoprávnosti ukrajinskej národnosti dopustili viacerých vážnych chýb. Svoje ciele v tejto oblasti nezdôvodňovali na základe historického ani prirodzeného práva, ale skôr zásluhami ukrajinského obyvateľstva pri oslobodení republiky a februárovom prevrate, národnostným a sociálnym útlakom v minulosti či veľkosťou vojnových škôd v regióne. Takýmito argumentami UNRP, aspoň oficiálne, nemohla uspieť, a to tým menej, že politických práv sa dožadovala iba pre rusínsko-ukrajinskú národnosť, záujmy ostatných národných menšín si vôbec nevšímala a týmto spôsobom ju vlastne nad ne povyšovala.⁴² Nenastolenie otázky postavenia národných menšín v Československu vôbec tak logicky vyvolávalo dojem, že hektická snaha rusínsko-ukrajinských predstaviteľov v naznačenom smere je nacionalisticky motivovaná a sleduje dosiahnutie privilegovaného postavenia občanov ukrajinskej a ruskej národnosti v štáte. Situáciu tiež komplikovala skutočnosť, že UNRP rusínsko-ukrajinské obyvateľstvo predstavovala ako národ a eventuálny štatút národnostnej menšiny striktné odmietala.⁴³

Prirodzene, uvedené omyly a nejasnosti nemôžu ospravedlniť nesprávny a krátkozraký postup českých a slovenských politických funkcionárov i ústavných činiteľov, ktorí v týchto otázkach príliš taktizovali, nešetrili ubezpečovaním a sľubmi, ktoré nemienili splniť, a tak sklamanie v radoch rusínsko-ukrajinskej menšiny a jej reprezentácie len zvýšili a prehĺbili.

Ústava 9. mája tak stanovila všeobecný právny rámec pre chápanie i uplatňovanie politických a kultúrnych práv príslušníkov národných menšín, a teda aj občanov ukrajinskej národnosti pre nasledujúce roky nazývané obdobím budovania základov socializmu. Samotná ústava však, napriek zjavným nedostatkom, priamu politickú diskrimináciu menšinového obyvateľstva nepriniesla. Jej podstatnou chybou bolo to, že neodrážala reálne politické vzťahy v spoločnosti a zakrývala nedemokratický, totalitný politický systém stalinského typu, ktorý KSČ po februári 1948 bez väčšieho zdráhania sa zaviedla. Rusíni-Ukrajinci, rovnako ako ostatní občania Československa, mohli ústavou formálne zaručené sociálne a politické práva či osobné slobody využívať a politického, verejného a spoločenského života sa aktívne zúčastňovať

41 A R ZRUS, f. UNRP, a.j. 1258.

42 Bajcura, I.: Rozvytok politiko-právového rozvíjania ukrajinského pytanja v Českoslovaččyni, in: *15 rokov na službi narodu*, Prešov 1966, s. 37.

43 *Prjaševščina*, roč. IV, 21. január 1948.

len v takej miere, takým spôsobom a smerom, aké vládnuca moc určila alebo tolerovala.

V priebehu roku 1948 sa ešte celkom zjavne prejavovali snahy riešiť problematiku rusínsko-ukrajinského obyvateľstva na Slovensku komplexným spôsobom, t.j. súčasne v štátoprávnej, politickej, ekonomickej i kultúrnej oblasti z centra, hoci v úzkej spolupráci s vtedajšími vedúcimi predstaviteľmi rusínsko-ukrajinskej menšiny, ktorí sa regrutovali z radov komunistickej strany. Ich aktivita v pofebruárovom období vzrástla, pretože porážku demokratických politických strán pochopili v súlade s predchádzajúcou propagandou KSČ ako odstránenie hlavnej prekážky plného uznania a uskutočnenia národnostných práv. Hoci prijatie Ústavy 9. mája do istej miery otriaslo ich dôverou, predsa komunistickú stranu považovali naďalej za garanta principiálneho postupu v tejto sfére. KSČ sa stala hlavnou a de facto jedinou politickou silou spoločnosti, ktorá nielen ovládla, ale začala aj priamo riadiť všetky štátne a hospodárske i spoločenské organizácie.

Úloha riešiť ukrajinskú otázku pripadla vedeniu KSS, ktoré, zvlášť v styku s vedúcimi činiteľmi menšiny, reprezentoval V. Široký.⁴⁴ Riešenie aktuálnych problémov rusínsko-ukrajinského obyvateľstva, ale hlavne koncepcných otázok jeho budúceho postavenia a národnej orientácie konzultoval najmä s členmi KSČ v Predsedníctve UNRP, a to s P. Babejom, dr. I. Rohaľom-Iľkivom, V. Kapišovským, A. Rudlovčakom, ale aj so Š. Bunganičom. Práve z iniciatívy V. Širokého boli dvaja z nich postupne poverení vypracovaním návrhu zásad riešenia ukrajinskej otázky na Slovensku.⁴⁵

Prvý návrh pod názvom „K národnostnej otázke Ukrajincov v ČSR“ vypracoval v novembri roku 1948 hlavný organizačný tajomník UNRP dr. Ivan Rohaľ-Iľkiv.

V úvode stručne analyzoval alternatívy štátoprávneho riešenia otázky Rusínov-Ukrajincov na Slovensku. Zásadne odmietol myšlienku oddelenia od Československa, z praktických dôvodov za nereálne označil i vytvorenie oblastnej autonómie a priklonil sa k poslednej z možností: osobitnými zákonmi zaručiť ďalší slobodný rozvoj Ukrajincov v ČSR.⁴⁶

44 Šutaj, Š.: Ukrajinská otázka v politike Komunistickej strany Československa v rokoch 1945 – 1986, in: *Vývoj a postavenie ukrajinskej národnosti na Slovensku v období výstavby socializmu*, Košice 1989, s. 82.

45 Obidva návrhy podrobne rozobral, porovnal a z marxistického hľadiska zhodnotil I. Bajcura. Pozri Bajcura, I.: *Ukrajinská otázka...*, s. 109-118.

46 SNA, PV, administratívne odbory (adm.), i.č. 119, kart. 193. K národnostnej otázke Ukrajincov v ČSR, november 1948, s. 5.

V ďalších častiach dr. I. Rohaľ-Iľkiv sformuloval mnohé opatrenia, ktoré navrhoval realizovať po straníckej línii, z úrovne vládnej a zákonodarnej moci i prostredníctvom ukrajinskej národnej inštitúcie.

V oblasti stranického života od komunistov ukrajinskej národnosti žiadal dôsledne podriaďiť národnostné problémy budovateľským úlohám a viesť rozhodný boj proti ukrajinskému nacionalizmu práve tak, ako je povinnosťou slovenských komunistov bojovať proti slovenskému nacionalizmu. Stranickým orgánom doporučoval starať sa o zvyšovanie politickej uvedomelosti funkcionárov ukrajinskej národnosti, zabezpečiť obsadenie jednej tajomnickej funkcie v Krajskom výbore KSS i v ÚV KSS Ukrajincom a k potieraniu ukrajinského nacionalizmu využiť aj pripravované previerky členov strany.

Opatrenia, ktoré boli v kompetencii vládnych orgánov, autor návrhu rozčlenil na oblasti hospodárskej politiky, administratívy a kultúry. Postupné likvidovanie faktickej ekonomickej nerovnosti regiónu obývaného Ukrajincami v porovnaní s inými oblasťami Slovenska spájal so zriadením ukrajinského oddelenia pri Plánovacom a štatistickom úrade pre Slovensko, resp. aj pri obdobnej inštitúcii v budúcom Prešovskom kraji, s obnovou vojnou poškodených obcí v severovýchodných okresoch, s vybudovaním priemyselných podnikov a komunikácií v tejto oblasti a s rozvojom poľnohospodárstva, zvlášť rozšírením siete družstiev.

Na úseku administratívy dr. I. Rohaľ-Iľkiv navrhoval prostredníctvom menovaného referenta ukrajinskej národnosti na personálnom odbore Povereníctva vnútra zaistiť, aby v národných výboroch ukrajinských obcí a okresov „sedeli miestni ľudia, ktorí ovládajú jazyk a miestne obyčaje“ a zároveň sa postarali o náležité zastúpenie Ukrajincov v pripravovanom KNV v Prešove, a to vo volených i úradníckych funkciách.

Návrhy na opatrenia vo sfére kultúrneho života Rusínov-Ukrajincov na Slovensku ukazujú, že autor bol zástancom používania ukrajinského jazyka a ukrajinskej národnej a kultúrnej orientácie. Jazykové spory navrhoval riešiť „analogicky, ako to urobili naši bratia za hranicou“. Zdôraznil pritom potrebu zriadiť samostatnú odbočku pri Slovenskej pedagogickej fakulte pre prípravu ukrajinských učiteľov a pri zamýšľanej národnej inštitúcii Ukrajincov vybudovať pracovný odbor s obdobnou náplňou, akú mala Matica slovenská.

V oblasti zákonodarstva autor predpokladal prijatie jazykového zákona zaručujúceho jazykové práva Ukrajincov v úradoch a školách, zákonnú kodifikáciu existencie ukrajinských škôl a Referátu pre ukrajinské školstvo i vydanie normy o zriadení ukrajinskej odbočky pri Slovenskej pedagogickej fakulte.⁴⁷

47 Tamže, s. 6-9.

Rohaľov návrh venoval pozornosť aj otázke plánovanej národnej inštitúcie Ukrajincov, aj keď bol značne poznamenaný jej vtedajšou nedoriešenosťou. Preto na jednej strane požadoval očistu UNRP od „nepriateľov“, upresnenie jej názvu a štruktúry i zmenu zamerania a finančného zabezpečenia UNRP, no na druhej strane nevyučoval ani vznik novej organizácie. Návrh dr. I. Rohaľa-Ifkiva bol prejednávaný na zasadnutí Predsedníctva ÚV KSS v Bratislave 9. decembra 1948, avšak vo svojom celku nebol akceptovaný.⁴⁸

Druhý plán riešenia ukrajinskej otázky na Slovensku zaslal V. Širokému v januári 1949 Štefan Bunganič, predseda OV KSS a riaditeľ Štátneho ruského gymnázia v Humennom.⁴⁹ V istom zmysle polemizoval s predchádzajúcim návrhom, mal viac alternatívny charakter a vo väčšej miere bral do úvahy potrebu prirodzeného a demokratického rázu procesu národného konštituovania rusínsko-ukrajinského ľudu severovýchodného Slovenska. Návrh vychádzal z rozboru ekonomických, politických a kultúrnych podmienok a, aj keď všetky prezentované závery neboli bez chýb, v podstate poskytoval výstižný obraz situácie a primerane zohľadňoval politickú realitu.

Základom koncepcie Š. Bunganiča bolo vytvorenie Karpatoruskej (ukrajinskej) autonómnej oblasti v regióne s väčšinou rusínskeho obyvateľstva. Jej najvyšším orgánom mal byť Oblastný výbor na čele s radou, ktorý by si zriadil úrad s jednotlivými odbormi pre správu školských, kultúrnych, sociálnych, zdravotníckych, administratívnych, hospodárskych a finančných záležitostí. Prirodzene, predpokladal aj vznik Oblastného výboru KSS, ktorý by bol podriadený priamo ÚV KSS alebo KV KSS, ako aj oblastných výborov spoločenských organizácií s podobnou subordínáciou. Pokiaľ ide o národnú orientáciu a jazykovú otázku, návrh pripúšťal identifikáciu obyvateľstva s ukrajinským národom i sformovanie osobitného karpatoruského národa, rovnako ako používanie ukrajiničiny, ruského jazyka i postupné vytvorenie karpatoruského jazyka na základe miestnych nárečí.

Vo všeobecnosti možno konštatovať, že uvedené návrhy sa u najvyšších miest nestretli s porozumením, ba ani v kruhu vedúcich činiteľov menšiny neboli prijaté jednoznačne, a nestali sa tak základom pre riešenie ukrajinskej otázky. Hlavnou príčinou bolo pravdepodobne to, že prílišným akcentovaním štátoprávných a politicko-právnych aspektov realizovania národnostnej politiky boli vlastne v rozpore s prevládajúcimi názormi o zbytočnosti právnych záruk národnostnej rovnoprávnosti za socializmu. Tieto tendencie pod-

porila aj rezolúcia Informbyra o Juhoslávii z júna 1948, ktorá silne preceľovala rozšírenosť a akútne nebezpečenstvo tzv. buržoázneho nacionalizmu.

Postoj zodpovedných stranických a vládnych činiteľov k riešeniu štátoprávného postavenia ukrajinskej národnosti bol okrem toho motivovaný pretrvávajúcimi obavami z ukrajinského separatizmu, ktoré odvodzovali z prvých povojnových stanovísk časti ukrajinského obyvateľstva a jeho politickej reprezentácie.⁵⁰ Veľmi významnou bola tiež okolnosť, že z vnútro-politických i zahraničnopolitických dôvodov nebolo možné riešiť ukrajinskú otázku diametrálne odlišným spôsobom vzhľadom na vtedajšie postavenie omnoho početnejšej a kompaktnšej maďarskej menšiny. Ak si naviac uvedomíme mnohé praktické prekážky eventuálnej autonomizácie súvisiace s nevelkým počtom a rozptýlenosťou rusínsko-ukrajinského obyvateľstva i s jeho prestúpením slovenským etnikom, potom je celkom pochopiteľné, že ani Rohaľov plán kultúrnej autonómie, ani Bunganičov projekt oblastnej autonómie, ale ani návrh na vytvorenie ukrajinského národnostného okruhu, ktorý bez širšieho zdôvodnenia odznel na zasadnutí UNRP 10. novembra 1948, nemohli byť prijaté.⁵¹

Absentovanie právneho a politického zabezpečenia rusínsko-ukrajinského etnika na Slovensku, rovnako ako ostatných minorít v republike, bolo navonok zdôvodňované neopodstatneným tvrdením, že ústavné a právne záruky politickej rovnoprávnosti menšín sú typické a potrebné len pre kapitalistické demokratické štáty, kým v ľudovodemokratických krajinách, v ktorých je vraj zabezpečená rovnosť všetkých občanov, by mali len formálny charakter. V skutočnosti však išlo o prejav pseudorevolučného ignorovania legislatívy, nástupu diktatúry a monopolizácie politickej moci, ktorá uznávala len svoje ideologické limity.

Od začiatku päťdesiatych rokov sa prejavovala tendencia riešenie národnostnej otázky priamo stotožňovať s plnením plánovaných hospodárskych úloh a s kultúrnym rozvojom v sídelných oblastiach národov a národností. Bolo preto celkom zákonité, že konštatovanie pozitívnych výsledkov v ekonomike indukovalo uspokojenie aj so stavom riešenia národnostných problémov. V tomto zmysle A. Novotný na X. zjazde KSČ roku 1954 vyhlásil, že v ľudovodemokratickom Československu majú Maďari, Ukrajinci, Poliaci a Nemci zabezpečené občianske práva a široké možnosti kultúrneho rozvoja, že KSČ „bude naďalej uskutočňovať leninskú národnostnú politiku, podpo-

48 Pozri Šutaj, Š.: Ukrajinská otázka..., s. 84-87.

49 Podrobnejšie pozri Bajcura, I.: *Ukrajinská otázka...*, s. 113 a n.

50 Bača, J., Kapišovský, V., Kovač, A., Kovač, F.: Umovy rozvytku ukrajinskoji kultury v ČSSR piša 1945 roku, in: *Žovteň i ukrajinska kultura...*, s. 478.

51 K návrhu národnostného okruhu pozri Bajcura, I.: *Rozvytok polityko-pravovoho...*, s. 41-42.

rovať hospodársky rozkvet všetkých krajov republiky, upevňovať rovnoprávnosť našich národov, a tak posilňovať jednotu československého štátu“.⁵²

Podobné proklamácie zakladajúce sa na zjednodušenom chápaní národnostných problémov len utvrdzovali presvedčenie zodpovedných straníckych činiteľov, štátnych úradníkov i funkcionárov národných výborov nielen o správnosti svojich postupov a rozhodnutí, ale aj o účinnosti použitých metód a prostriedkov, čo vlastne znemožňovalo nápravu chýb či prípadné revidovanie mylných koncepcií. Z tohto dôvodu počiatočný záujem o problémy národností, najmä v centre, začal postupne ochabovať a ich riešenie na úrovni nižších článkov riadenia v politickej, ale i kultúrnej oblasti zákonite stagnovalo. Za týchto okolností sa i vývoj rusínsko-ukrajinskej národnej menšiny začal komplikovať.

2. Sčítanie obyvateľstva v roku 1950

V období bezprostredne po II. svetovej vojne a v prvých rokoch pofebruárového vývoja nejestvovali presné údaje o početnosti rusínsko-ukrajinského obyvateľstva v republike, na Slovensku, ani v jednotlivých administratívnych celkoch či sídlach. Tlačový orgán UNRP „Prjaševščina“ sa v čísle zo 14. októbra 1945 zmienil o 152 000 Ukrajincoch a približný počet 150 000 Ukrajincov udávali aj „Prjaševščina“ z 20. januára 1948 i blahoprajný telegram UNRP predsedovi Zboru poverenikov dr. G. Husákovi z marca 1948.⁵³

Tento odhad vznikol na základe úvah vychádzajúcich z troch rozdielnych premís. Prvou a najčastejšie využívanou z nich bol výsledok sčítania ľudu z roku 1930 (118 440 ľudí), ku ktorému bol pripočítaný predpokladaný prirodzený prírastok za obdobie 15 rokov. Druhým východiskom bol výsledok sčítania ľudu z roku 1940, kedy sa k ukrajinskej a ruskej národnosti prihlásilo 67 000 ľudí z východného Slovenska, pričom sa predpokladalo, že približne rovnaký počet osôb sa vzhľadom na vtedajšiu politickú situáciu prihlásil k slovenskej národnosti. Tretím a najmenej spoľahlivým zdrojom kalkulácií boli poznatky o náboženskej príslušnosti obyvateľstva. Štatistiky totiž uvádzali asi 250 000 veriacich grécko-katolíckeho náboženstva, no počítalo sa s tým, že asi 90 000 z nich sú Slováci, a teda ostatní, po prirátaní príslušníkov pravoslávnej cirkvi a odpočítaní optantov, sú Ukrajinci a Rusi.

52 Správa Ústredného výboru Komunistickej strany Československa X. sjazdu KSČ a ďalšie úlohy strany (Referát súdruha Antonína Novotného, prednesený dňa 11. júna 1954), in: *X. sjazd Komunistickej strany Československa*, Praha 1954, s. 67.

53 *A R ZRUČ*, f. UNRP, a.j. 1244. Pozri tiež *Prjaševščina*, roč. IV, 11. marec 1948.

Na základe sčítania obyvateľstva z roku 1950 sa však museli vyššie uvedené údaje podstatne revidovať.

K 1. marcu 1950 žilo v Československu 67 615 Ukrajincov a Rusov, t.j. 0,6 % z celkového počtu obyvateľstva republiky (pozri tab. č. 1).⁵⁴ V porovnaní s rokom 1930 teda klesla početnosť ukrajinskej menšiny v ČSR, okrem obyvateľstva Podkarpatskej Rusi, o 42,9 %, kým celkový úbytok obyvateľstva za toto obdobie predstavoval 11,9 %.⁵⁵

Tabuľka č. 1

Národnosť	Rok	Československo		Čechy		Slovensko	
		abs.	%	abs.	%	abs.	%
česká	1930	7 426 284	53,0	7 304 588	68,4	121 696	3,7
	1950	8 383 923	67,9	8 343 558	93,8	40 365	0,2
slovenská	1930	2 295 067	16,4	44 451	0,4	2 250 616	67,7
	1950	3 240 549	26,3	258 025	2,9	2 982 524	86,6
ukrajinská ruská	1930	118 440	0,8	22 657	0,2	95 783	2,9
	1950	67 615	0,6	19 384	0,2	48 231	1,4
poľská	1930	99 712	0,7	92 689	0,9	7 023	0,2
	1950	72 624	0,6	70 816	0,8	1 808	0,1
maďarská	1930	596 861	4,3	11 427	0,1	585 434	17,6
	1950	367 733	3,0	13 201	0,2	354 532	10,3
nemecká	1930	3 306 099	23,6	3 149 820	29,5	156 279	4,7
	1950	165 117	1,3	159 938	1,8	5 179	0,1
iná a neudaná	1930	156 034	1,2	48 754	0,5	170 280	3,2
	1950	40 889	0,3	31 211	0,3	9 678	0,3
Spolu	1930	13 998 497	100,0	10 674 386	100,0	3 324 111	100,0
	1950	12 338 450	100,0	8 896 133	100,0	3 442 317	100,0

54 Pozri Slezák, L.: Vývoj národnostní struktury obyvatelstva ČSSR za posledních třicet let, in: *Socialistickou cestou 1945 – 1975*, Praha 1975, s. 89; Bauer, M.: *Obyvatelstvo ČSSR v letech 1920 – 1965 (statistická studie)*, Praha 1967, tab. 17; Šindelka, J.: *Národnostní otázka a socialismus*, Praha 1966, s. 273 a Šindelka, J.: *Národnostní politika v ČSSR*, Praha 1975 s. 21. I. Bajcura a F. Příkrýl udávají, že v roku 1950 žilo v Československu 68 214 obyvateľov ukrajinskej a ruskej národnosti. Pozri Bajcura, I.: Postavenie a tendencie vývinu národnostných menšín v socialistickom Československu, in: *Národnostné vzťahy v socialistickom Československu*, Bratislava 1976, s. 347 a Příkrýl, F.: *Národnostná otázka v našich dejinách*, Bratislava 1980, s. 240.

55 Šindelka, J.: *Národnostní politika...*, s. 22.

Na Slovensku sa k ruskej a ukrajinskej národnosti prihlásilo 48 231 osôb, t.j. 1,4 % z celkového počtu obyvateľov na Slovensku, čo oproti roku 1930 znamenalo pokles o 50,3 %.⁵⁶ Na území Slovenska pritom trvale bývalo 71,3 % zo všetkých Ukrajincov a Rusov v republike. Ich rozhodujúca časť, 45 163 ľudí, teda 93,6 % zo všetkých Ukrajincov a Rusov na Slovensku, žila v bývalom Prešovskom kraji, v ktorom tvorila 10,6 % obyvateľstva kraja.⁵⁷ V Košickom kraji žilo 1 169 Ukrajincov a Rusov, t.j. 0,2 % obyvateľstva kraja a to najmä v okresoch Košice-mesto (353) a Spišská Nová Ves (212). V bývalom Bratislavskom kraji sa k Ukrajincom a Rusom prihlásilo 1 042 osôb, hlavne v okresoch Bratislava-mesto (672) a Trenčín (84), v Nitrianskom kraji 317 občanov, najviac v okresoch Nitra (58) a Komárno (55) a Žilina (60). Najmenej Ukrajincov sa usídlilo v Banskobystrickom kraji, iba 232 ľudí, z toho v okrese Banská Bystrica 35 a v okrese Zvolen 27 osôb.⁵⁸

Podstatná časť ukrajinskej menšiny na Slovensku bola teda sústredená v Prešovskom kraji, zriadenom dňom 1. januára 1949, ktorý bol svojou rozlohou 8 427,89 km² druhým najväčším na Slovensku, hneď po Banskobystrickom kraji. V 15 okresoch kraja bolo celkom 757 obcí, čo bolo najviac zo slovenských krajov, avšak počtom obyvateľstva (425 494) nedosahoval ich úroveň. Z toho zákonite vyplývalo, že hustotou obyvateľstva 50,5 na 1 km² zaostával nielen za celoštátnym (98,5), ale aj za slovenským priemerom (70,3).⁵⁹

V severnej časti Prešovského kraja, ktorá bola najviac zalesnená a mala drsnejšie prírodné a klimatické podmienky, žila prevažne v malých obciach absolútna väčšina ukrajinského obyvateľstva kraja i Slovenska. Etnická hranica medzi slovenským a ukrajinským obyvateľstvom pritom prebiehala od Spišskej Magury cez Bardejov, južne od Stropkova k Snine, teda približne po diagonále Osturňa (okres Spišská Stará Ves) – Beňatina (okres Sobrance).⁶⁰

Pokiaľ ide o administratívne členenie, 95,9 % Ukrajincov Prešovského kraja bolo koncentrovaných v ôsmich okresoch kraja, ako to ukazuje tabuľka č. 2.⁶¹

Tabuľka č. 2

Okres	Počet Ukrajincov a Rusov	Podiel na počte obyvateľstva okresu (%)
Medzilaborce	9 506	51,7
Svidník	8 649	64,0
Bardejov	7 392	19,7
Snina	7 261	27,7
Sabinov	3 368	7,9
Stropkov	3 061	20,3
Stará Lubovňa	2 766	12,4
Humenné	1 314	4,5
Prešov	903	1,2
Giraltovce	706	3,5
Spišská Stará Ves	99	1,0
Michalovce	77	0,1
Veľké Kapušany	24	0,1
Vranov	20	0,0
Sobrance	17	0,0
Prešovský kraj	45 163	10,6

Pokles počtu Ukrajincov na Slovensku o 50 % oproti roku 1930, ako aj ďalšie problémy, ktoré sa v tejto súvislosti vyskytli, viedol stranícke a štátne orgány k uskutočneniu revízie údajov o národnosti v sčítacích materiáloch. Ako uviedol povereník vnútra dr. D. Okáli na zasadnutí Sekretariátu ÚV KSS 16. marca 1950, „... v desiatkach obcí občania hromadne odopierali podpisovať hárky, ba dokonca dávať akékoľvek údaje. V dvoch okresoch, sninskom a sabinovskom, sa stalo v niekoľkých obciach, že obyvatelia utiekli do hôr a zakopávali šatstvo, lebo sa rozchýrilo, že budú šatstvo brať.“⁶² V súvislosti s prestupom do pravoslávnej cirkvi v rade obcí „... sa bývalí Rusíni... hlásili k národnosti slovenskej a náboženstvu rímskokatolíckemu... lebo nadobudli presvedčenie, že ako Slováci majú väčšie výhody...“⁶³

Na základe predloženej správy o priebehu „národného sčítania“ Sekretariát ÚV KSS prijal uznesenie, v ktorom ukladal „... pokiaľ ide o Ukra-

56 Bauer, M.: *Obyvateľstvo ČSSR...*, tab. 17 a SNA, f. PV-adm., zvláštne oddelenie (ZO) – 1952, i.č. 908, kart. 1122. Napriek tomu F. Píkrýl v uvedenej práci udáva 48 632 Ukrajincov a Rusov na Slovensku. Pozri Píkrýl, F.: *Národnostná otázka...*, s. 241.

57 Sčítanie ľudu 1950 ku dňu 1. III. 1950. SNA, f. PV-adm., ZO-1952, i.č. 908, kart. 1122. *Tamže*.

59 Pozri Michnovič, I.: Začiatky socialistického združstevňovania poľnohospodárstva v bývalom Prešovskom kraji (1949 – 1950), in: *Nové obzory* 26, Košice 1984, s. 5.

60 Kovač, A.: Vzťahy a riešenie agrárnej a ukrajinskej otázky v severovýchodných okresoch východného Slovenska v rokoch 1944 – 1960, in: *Historica Carpatica* 18, Košice 1987, s. 18.

61 Sčítanie ľudu 1950...

62 SNA, f. ÚV KSS, S ÚV KSS, Zasadnutia sekretariátu, kart. 7. Protokol zo zasadnutia Sekretariátu ÚV KSS dňa 16. marca 1950.

63 *Tamže*.

jincov, urobiť kontrolu všade tam, kde máme správy alebo podozrenie, že prehmaty boli.“⁶⁴ Zároveň bolo uložené tajomníkovi ÚV KSS Moškovi, aby prostredníctvom KV KSS v Prešove zistil, v koľkých obciach a okresoch sa Ukrajinci hlásili k slovenskej národnosti.⁶⁵

Následne Predsedníctvo ÚV KSS prijalo rozhodnutie, ktorým súhlasilo s tým, „... aby na základe individuálnych žiadostí sa umožnila zmena národnosti u tých občanov ukrajinskej národnosti, ktorí sa pri národnom sčítaní hlásili k slovenskej národnosti.“⁶⁶ V dňoch 30.–31. marca 1950 v siedmich okresoch severovýchodného Slovenska vykonali zamestnanci Slovenského plánovacieho úradu revíziu dát o národnosti v sčítacích hárkoch v 52 obciach okresu Bardejov, v 50 obciach okresu Svidník, v 49 obciach okresu Stropkov, v 48 obciach okresu Medzilaborce, v 39 obciach okresu Snina, v 35 obciach okresu Sabinov a v 22 obciach okresu Stará Ľubovňa. Celkovo bol tak preskúmaný materiál z 295 obcí, v ktorých podľa sčítania v roku 1930 žilo 95 % Ukrajincov z uvedených okresov a 82 % všetkých Ukrajincov na Slovensku.

Rekapitulácia súhrnov po odpočítaní osôb s inou národnosťou a cudzincov ukázala, že kým v roku 1930 v týchto obciach žilo 44,8 % Slovákov a 55,2 % Ukrajincov, v roku 1950 bolo už 71,2 % Slovákov a 28,8 % Ukrajincov. Počet Ukrajincov v týchto obciach klesol o 33 720, t.j. o 45,1 % a počet Slovákov stúpol o 40 056 osôb, t.j. o 65,6 %, pričom celkový počet obyvateľov za uvedené obdobie klesol o 9 944 ľudí, teda o 6,5 %. Pri rovnomernom úbytku obyvateľstva oboch národností malo byť v revidovaných obciach 57 000 Slovákov a 70 000 Ukrajincov, kým v skutočnosti slovenskú národnosť udalo 101 151 a ukrajinskú národnosť 41 100 obyvateľov. Ak zohľadníme fakt, že z uvedených okresov optovalo pre ZSSR a vysťahovalo sa 9 572 osôb, potom 23 000 ľudí, resp. ich potomkovia, ktorí v roku 1930 udali národnosť ukrajinskú, ruskú, maloruskú alebo rusínsku, sa v roku 1950 prihlásili za Slovákov.⁶⁷

Revízia sčítacích materiálov zistila aj niektoré nedostatky, ktoré však celkové výsledky sčítania podstatnejšie neovplyvnili. V 65 prípadoch boli záznamy o národnosti opravené bez potvrdenia príslušnej osoby a na sčítacích komisároch v dvoch obciach okresu Stropkov (Volkov a Vyšná Oľšava)

64 *Tamže*. Zápis č. 9 zo zasadnutia Sekretariátu ÚV KSS dňa 16. marca 1950.

65 *Tamže*.

66 *Tamže*, Predsedníctvo ÚV KSS (P ÚV KSS), Zasadnutia predsedníctva, kart. 793. Zápis č. 22 zo 16. septembra 1950.

67 *SNA*, f. PV-sekr., i.č. 110, kart. 163. Správa SŠÚ o národnostnom rozvrstvení východného Slovenska povereníkovi vnútra J. Lietavcovi z 28. júna 1952.

boli podané trestné oznámenia. Vo viac než 5 000 prípadoch neboli sčítacie hárkky podpísané hlavou domácnosti a značný počet bol takých, ktoré národnosť sčítaných neudávali alebo obsahovali nejasný záznam.⁶⁸

Výrazné zníženie počtu obyvateľstva ukrajinskej a ruskej národnosti na Slovensku malo viacero príčin, pričom tendenčne zvýrazňovaná úloha národnostnej politiky v období predmníchovskej republiky a slovenského štátu, ktorá tolerovaním nevyjasnenosti národnostnej príslušnosti rusínskeho obyvateľstva objektívne podporovala asimilačné javy, bola zrejme iba jednou z nich.⁶⁹

Početnosť Ukrajincov negatívne ovplyvnilo osídľovanie českého pohraničia, ale aj sťahovanie do českých krajov vôbec a do oblasti južného Slovenska. V rokoch 1945 – 1950 sa zo Slovenska do Čiech vysťahovalo 215 000 ľudí, medzi ktorými bolo aj 20 000 Ukrajincov. Rozsah migrácie podľa krajov síce môžeme iba odhadovať, pretože vnútorné sťahovanie sa začalo evidovať až od roku 1950 na základe zákona č. 52/1949 Zb. o hlásení obyvateľstva a o povolení pobytu cudzincov, avšak skutočnosť, že Prešovský kraj dosahoval stabilne vyšší podiel medzikrajovej migrácie, má, najmä s prihliadnutím na jej intenzitu v predchádzajúcich rokoch, značnú výpovednú hodnotu. V rokoch 1950 – 1954 sa z kraja vysťahovalo 38 261 ľudí, teda 90,1 presťahovaných na 1 000 obyvateľov a v tomto zmysle tvoril 49,6 % z celoslovenskej pasívnej migračnej bilancie.⁷⁰

Určitý počet Ukrajincov sa z Prešovského kraja vysťahoval aj v rámci organizovaného náboru pracovných síl. Len v roku 1950 plán stanovoval získať v kraji 4 950 pracovníkov pre slovenské kraje a 5 599 pre české kraje a, aj keď bol splnený iba na 72 %, vyššou kvótou určenou pre okresy s ukrajinským obyvateľstvom do určitej miery poznačil aj národnostnú štruktúru kraja.⁷¹ Aj v roku 1953 plán organizovaného náboru pracovných síl v Prešovskom kraji splnili práve okresy s ukrajinským obyvateľstvom: Stropkov na 116,2 %, Snina na 108,8 %, Medzilaborce na 108,6 % a Svidník na 106,8 %.⁷²

Príame zníženie počtu občanov ukrajinskej národnosti bolo spôsobené optovaním pre ZSSR. Podľa hlásenia Ministerstva vnútra optovalo v pro-

68 *Pozri tamže*.

69 *SNA*, f. PV-adm., i.č. 678, kart. 941. Správa KNV v Prešove o počte občanov ukrajinskej národnosti v Prešovskom kraji.

70 *Pozri SNA*, f. Slovenský štatistický úrad (SŠÚ), i.č. 42, kart. 49. Vývoj obyvateľstva na Slovensku v rokoch 1945 – 1954, s. 62-69 a Kovač, A.: *Vzťahy a riešenie...*, s. 22.

71 *A ÚML ÚV KSS*, f. ÚV/2, a.j. 65/l. Zápisnica z Krajskej konferencie KSS v Prešove 8.–10. júna 1951, s. 24.

72 *ŠOBA Prešov*, f. KNV-P. Referát pre organizovanie a činnosť ľudovej správy (ROČĽS), i.č. 14, kart. 31. *Pozri tiež SNA*, f. PV-adm., i.č. 729, kart. 1023, Situačná správa o národnostnej otázke v Prešovskom kraji.

spech ZSSR 12 031 Ukrajincov, aj keď údaje o počte tých, ktorí sa skutočne vysťahovali, sú rozdielne.⁷³ Podľa súhrnej správy Ministerstva sociálnej starostlivosti o priebehu reemigrácie sa začiatkom roku 1947 do ZSSR presťahovalo 2 550 rodín s celkovým počtom 8 556 osôb.⁷⁴ Určitú úlohu pri znížení počtu ľudí hlásiacich sa k ukrajinskej národnosti zohrali aj doznievajúce zvesti o násilnom vysťahovaní Ukrajincov do ZSSR, ktoré ignorovali princípy dobrovoľnosti zakotvený v príslušných zmluvách. Podobnú úlohu zohrali aj fámy o eventuálnom pripojení územia Slovenska obývaného Ukrajincami k Zakarpatskej Ukrajine. Pôvodcov takýchto neopodstatnených správ, ktoré sa pri viacerých príležitostiach na severovýchodnom Slovensku objavili, sa nikdy nepodarilo vypátrať ani ich zámer dokázať, hoci sa niektorými prípadmi zaoberala aj Štátna bezpečnosť. Domnievame sa však, že hlavná príčina uvedeného poklesu tkvela v iných súvislostiach.

V prvom rade, národnosť, na rozdiel od predvojnových štatistík vychádzajúcich z určenia národnosti podľa jazyka, bola pri sčítaní ľudu roku 1950 definovaná ako príslušnosť k národu, s kultúrnym a pracovným spoločenstvom ktorého je sčítaný vnútorne spätý a ku ktorému sa hlási.⁷⁵ Navyše, v rubrikách sčítacích hárkov sa národnosť maloruská a rusínska už nevyskytovali, preto takto národne cítiace obyvateľstvo sa vo veľkom počte prihlásilo k slovenskej národnosti. Táto tendencia bola tiež posilnená nesúhlasom časti obyvateľstva s vytváraním ruských a ukrajinských škôl a jej snahou o návrat k slovenskému vyučovaciemu jazyku.

Výsledky sčítania ľudu z roku 1950 neboli zverejnené a k dispozícii ich nemali ani štátne orgány a národné výbory na krajskej a nižšej úrovni. Pri koncipovaní správ a hlásení vyšším orgánom sa preto o národnosti obyvateľstva často usudzovalo podľa dialektu, náboženskej príslušnosti či tradícií, čím boli národnostné pomery fakticky skresľované. Napríklad, KNV v Prešove hlásil na Povereníctvo vnútra, že v kraji je 269 čisto ukrajinských obcí, v 13 obciach má ukrajinské obyvateľstvo nadpolovičnú väčšinu a v menšine je v troch obciach, čo vôbec nezodpovedalo skutočnej rozptýlenosti Ukrajincov v tomto regióne.⁷⁶ Svedčia o tom aj údaje z nasledujúceho sčítania obyvateľstva, podľa ktorých 72 % občanov ukrajinskej národnosti žilo v obciach do 1 000 obyvateľov a len jedna tretina v takých, v ktorých tvorili

73 Správa SŠÚ o národnostnom rozvrstvení...

74 Vaculík, J.: *Přesídlení Ukrajinců z Československa do SSSR v roce 1947*, s. 5 (rukopis štúdie). Počet 8 500 optantov udávajú aj I. Bajcura (*Ukrajinská otázka...*, s. 77) a J. Šindelka (*Národnostní politika...*, s. 120). Naproti tomu A. Kovač (*Vzťahy a riešenie...*, s. 22) píše o vysťahovaní 2 665 rodín s celkovým počtom 12 015 ľudí.

75 Správa SŠÚ o národnostnom rozvrstvení...

76 Tamže.

viac než 50 % obyvateľstva.⁷⁷ Viac ako 1 % obyvateľstva tvorili Ukrajinci celkom v 278 obciach, pričom v 101 obciach ich podiel nepresahoval 10 %, v 179 obciach bol síce tento podiel vyšší, ale len v 46 z nich prekročil 50 %.⁷⁸

3. Ukrajinci v štátnych a politických orgánoch

Dôležitým predpokladom, ale aj prejavom rovnoprávnosti národov a národností je aktívna účasť príslušníkov národných menšín na politickom a verejnom živote v krajine, ako aj ich primeraný podiel na riadení a správe spoločnosti. Realizácii tejto stránky národnostnej politiky bola v našich podmienkach od roku 1948 venovaná zvláštna pozornosť, pretože ústavné pomery, formujúci sa nový politický systém, ale ani volebné zákony a predpisy to apriórne nezabezpečovali. Keďže za totalitného režimu v Československu nemohli vzniknúť politické strany či osobitné inštitúcie, ktoré by reprezentovali národné menšiny a prezentovali všetky ich záujmy a požiadavky, formálne sa tieto úlohy stali integrálnou súčasťou práce zastupiteľských zborov a štátnych orgánov jednotlivých stupňov.⁷⁹

Z tohto dôvodu bola od začiatku propagovaná a čiastočne, zvlášť vo vzťahu k ukrajinskej národnosti, i v praxi uplatňovaná zásada, aby všetky zákonodarné, vládne i výkonné orgány, ale aj ich aparáty, boli internacionálne nielen obsahom svojej činnosti, ale aj svojím národnostným zložením. Táto požiadavka bola odvodená z marxisticko-leninskej teórie a za socializmu mala fakticky nahradiť všetky garancie národnostnej rovnoprávnosti v politickej oblasti.

Uvedený princíp však latentne obsahuje nebezpečenstvo jednostranného výkladu, ktorý môže, najmä za absencie demokratických, autoregulačných mechanizmov, uskutočňovanie národnostnej politiky v tejto sfére vážne deformovať. Absolutizovaním prvej tézy totiž dochádza k podceneniu druhej, t.j., ak je činnosť zákonodarných zborov a štátnej správy za socializmu sama osebe internacionálna, potom na ich národnostnom zložení v podstate nezáleží. Takéto zjednodušené názory sa vyskytovali hlavne v českých krajinách, v ktorých bola homogénnejšia národnostná situácia. Tvrdilo sa, že „národnostné záujmy Maďarov, Ukrajincov a Poliakov uplatňujú orgány

77 Pavlenda, V.: *Ekonomické základy socialistického riešenia národnostnej otázky v Československu*, Bratislava 1968, s. 290.

78 Bajcura, I.: *Nacionálna konsolidácia ukrajinského naselenia v Československu v usloviach strojitelstva socializmu*, in: *Žovteň i...*, s. 511.

79 Bajcura, I.: *Cesta k internacionálnej jednote*, Bratislava 1983, s. 183.

štátnej moci a orgány komunistickej strany, teda aj ich českí a slovenskí členovia“.⁸⁰

Druhý extrém vzniká nedocenením obsahu prvého postulátu a prílišným zdôraznením druhého z nich. Prejavuje sa v snahe až úzkostlivo dodržiavať pomerné zastúpenie občanov všetkých národností, ktorá často vedie k preferovaniu nacionálnej príslušnosti pri výbere kandidátov. Národnosť poslancov, funkcionárov či úradníkov vôbec nezaručuje nadnárodný charakter práce príslušných zborov, úradov a ustanovizní, ba ani rešpektovanie národných záujmov a v konečnom dôsledku vyvoláva buď ich pasivitu alebo vedie k malicherným sporom. Práve takáto situácia vznikla začiatkom päťdesiatych rokov v Prešovskom kraji. Krajské orgány sa uspokojili s tým, že v straníckom aparáte i na referátoch KNV a ONV mali Ukrajinci značné zastúpenie a riešenie národnostných problémov v kraji podcenili.⁸¹

Základy pre rovnoprávne postavenie a silné politické zastúpenie obyvateľstva rusínsko-ukrajinskej národnosti na Slovensku boli vytvorené už počas oslobodzovania severovýchodného územia nášho štátu v rokoch 1944 – 1945. V oslobodených obciach, mestách a okresoch tohto regiónu spontánne vznikali národné výbory ako revolučné orgány moci, ktoré svojím zložením odrážali sociálnu, politickú a národnostnú štruktúru miestnych protifašistických síl. V tomto zmysle značný, ba neraz rozhodujúci podiel Rusínov-Ukrajincov v národnostnej skladbe národných výborov i vznikajúcich legalizovaných orgánov KSS vo väčšine obcí i vo viacerých okresoch severovýchodného Slovenska bol do istej miery odrazom aktívnej účasti tamjšieho ľudu v odboji. Dôležitú úlohu však zohrala aj skutočnosť, že konštituovanie mocenských orgánov na oslobodenom území sa dialo bez centrálnej reglementácie a v čase, keď národnostná príslušnosť obyvateľstva nebola ešte oficiálne špecifikovaná a prívlastky ukrajinský, ruský a rusínsky sa používali viac-menej ako synonymá. Ak navyše zoberieme do úvahy prítomnosť Červenej armády a vývoj v Podkarpatsku, potom bolo prirodzené, že v MNV a ONV v okresoch Medzilaborce, Snina a Svidník dosiahli Ukrajinci väčšinové a v ďalších severných okresoch východného Slovenska významné postavenie. So súhlasom najvyšších orgánov už v roku 1945 UNRP delegovala piatich zástupcov do Dočasného národného zhromaždenia (DNZ) a rovnaký počet do SNR, a to v súlade s vtedy uplatňovaným princípom politickej

parity celkove štyroch členov KSS, štyroch členov Democratickej strany a dvoch nestraníkov.⁸²

Vo voľbách 26. mája 1946 boli do Ústavodarného národného zhromaždenia (ÚNZ) zvolení traja poslanci ukrajinskej národnosti, a to I. Levkanič a V. Zavacký za DS a P. Babej za KSS. Štyria Ukrajinci sa stali členmi SNR, konkrétne A. Bogdanov a J. Suchý za DS a dr. I. Rohaľ-Il'kiv a V. Kapišovský za KSS. Považujeme za potrebné pripomenúť, že vzhľadom na politickú angažovanosť a značnú spoločenskú aktivitu Ukrajincov na Slovensku v povojnovom období i zásluhou cieľavedomej činnosti UNRP sa mnohí z nich dostali do štátnych služieb a získali významné funkcie i úradnícke miesta v ústredných, oblastných i okresných orgánoch a inštitúciách.

Po politickom prevrate vo februári 1948 sa zastúpenie občanov ukrajinskej národnosti v orgánoch štátnej moci a správy v podstate posilnilo. Bolo to nielen dôsledkom postojov reprezentácie ukrajinského obyvateľstva počas februárových udalostí, ale aj odrazom vysokej organizovanosti Ukrajincov v KSS po roku 1945, ktorá sa ešte zvýšila po rozpustení Ukrajinko-ruskej sekcie DS a manifestačnom vstupe jej členov, ale i ďalších osôb do komunistickej strany v dobe náboru členstva. Vyhlásenia UNRP, že ukrajinské obyvateľstvo jednoznačne a jednomyseľne uznáva politické vodcovstvo KSC, boli síce v značnej miere poplatné konjunkturalizmu, no v bežnej politickej praxi sa predsa len v istom zmysle akceptovali a v kadrovej práci sa ukrajinská národnostná príslušnosť neraz stala určitou zárukou politickej spoľahlivosti.⁸³

Veľmi aktívnu činnosť naďalej vyvíjala UNRP a dožadovala sa vyššieho zastúpenia Ukrajincov v centrálnych orgánoch. Predseda UNRP V. Karaman sa stal členom Ústredného akčného výboru Národného frontu v Prahe. Prípisom zo dňa 9. marca 1948 UNRP žiadala o rovnaké zastúpenie v ÚAV Slovenského národného frontu (SNF) v Bratislave.⁸⁴ Na celonárodnom pracovnom zjazde delegátov z okresov s väčším počtom rusínsko-ukrajinského oby-

80 Hájek, M., Staňková, O.: *Národnostní otázka v lidově demokratickém Československu*, Praha 1956, s. 59. Preložili autori.

81 *A ÚML ÚV KSS*, f. ÚV/2, a.j. 66. Zápisnica z Krajskej konferencie KSS v Prešove 16.–17. mája 1953, s. 43.

82 Po zmenách medzi delegátmi do DNZ a SNR a po schválení II. celonárodným zjazdom 7. októbra 1945 sa členmi DNZ stali P. Babej a dr. I. Rohaľ-Il'kiv za KSS, V. Zavacký a P. Židovský za DS a Ing. G. Michalič ako nestraník. Členmi SNR boli do volieb v roku 1946 A. Jedinák a V. Kapišovský za KSS, I. Levkanič a J. Suchý za DS a V. Rojkovič ako bezpartajný. Pozri *SNA*, f. ÚP SNR, i.č. 463, kart. 756 a Kovač, A.: *Pisľavojenjny rozvytok ukrajinciv Českoslovaččyny*, in: *30 rokiv KSUT*, Prešov 1982, s. 17.

83 Pozri Šulič, J.: *O niektorých problémoch ukrajinskej národnostnej otázky*, in: *O politice KSC při dovršovaní socialistické výstavby (Z jednání historické sekce vědecké konference Vysoké stranické školy při ÚV KSC ke 40. výročí založení KSC konané ve dnech 1. a 2. VI. 1961)*, Praha 1962, s. 96.

84 *Prjaševščina*, roč. IV, 18. marec 1948 a *ŠOBA Prešov*, f. UNR 1945 – 1948, prípis č. 169/48 prez. z 9. marca 1948.

vateľstva v apríli 1948 predseda Zväzu mládeže Karpát (ZMK) dr. A. Suško vystúpil s požiadavkou, aby predstavitelia zväzu kandidovali vo voľbách a aby sa jeho zástupcovia stali členmi ÚAV NF, ÚAV SNF, ako i akčných výborov v okresoch a obciach, v ktorých pracujú organizácie ZMK.⁸⁵

Vysoko angažovaný, prokomunistický postoj prejavila politická reprezentácia rusínsko-ukrajinského obyvateľstva na Slovensku pri parlamentných voľbách vypísaných na 30. mája 1948. UNRP prípisom č. 279/48-prez. z 26. marca 1948 vyzvala všetky ukrajinské obce volebných krajov Prešov, Košice a Liptovský Svätý Mikuláš, aby sa zapojili do súťaže vyhlásenej obyvateľmi obce Vyšný Mirošov (okres Svidník) s tým, že obce, v ktorých pri voľbách nebude odovzdaný ani jeden „biely lístok“, t.j. všetci budú hlasovať za jednotnú kandidátku NF, dostanú názov „vlastenecké obce“ a obdržia diplom i odmenu.⁸⁶ Na podporu kandidátky NF UNRP uverejnila v „Prjaševščine“ osobitné vyhlásenie pod názvom „Výzva ku všetkému ukrajinskému a ruskému obyvateľstvu Prjaševščiny z príležitosti volieb“.⁸⁷

Volebné výsledky dosiahnuté medzi rusínsko-ukrajinským obyvateľstvom v severovýchodných okresoch boli pre nový režim omnoho priaznivejšie než v iných častiach Slovenska, ale aj v porovnaní so slovenskými obcami v tej istej oblasti. V celoslovenskom meradle hlasovalo za kandidátku NF 85,9 % voličov.⁸⁸ Na východnom Slovensku kandidátov NF podporilo 91,3 % a v jeho ôsmich severných okresoch, v ktorých žila rozhodujúca časť tunajších Rusínov-Ukrajincov, 90,02 % voličov. Pravda, uvedené percento kladných hlasov v týchto tzv. ukrajinských okresoch bolo skreslené hlasovaním Slovákov, najmä v okrese Humenné, v ktorom celkové percento hlasov za kandidátku NF nedosiahlo ani slovenský priemer.⁸⁹

Ak však berieme do úvahy len ukrajinské obce, tak v 266 obciach severovýchodného Slovenska z celkového počtu 53 705 voličov hlasovalo za kandidátku NF 50 819, biele lístky odovzdalo 2 886 z nich, t.j. kandidátov

85 A R ZRUS, f. UNRP, a.j. 1255.

86 Tamže, a.j. 1267. Podľa tvrdenia V. Karamana celá záležitosť bola prejednaná s tajomníkom ÚAV SNF L. Holdošom a poverenikom vnútra dr. D. Okálím, tamže, a.j. 1125.

87 Prjaševščina, roč. IV. 20. máj 1948.

88 Dejiny Slovenska VI, Bratislava 1989, s. 196.

89 Údaje vypočítané podľa Gajdoš, M.: Ukrajinská otázka na Slovensku v rokoch 1944 – 1948, kandidátska dizertácia, Slezský ústav ČSAV Opava 1985, s. 142. Termíny „ukrajinské obce“ a „ukrajinské okresy“ sa v dobových dokumentoch a materiáloch vyskytovali bežne a z praktických dôvodov ich miestami používame taktiež napriek tomu, že si plne uvedomujeme ich inadekvátosť. Za ukrajinské okresy v tomto zmysle považujeme severné okresy Prešovského kraja s významnejším podielom rusínsko-ukrajinského obyvateľstva, a to Bardejov, Humenné, Medzilaborce, Sabinov, Snina, Stará Ľubovňa, Stropkov a Svidník.

NF volilo 95,7 % ukrajinských voličov.⁹⁰ Tak napríklad v 14 ukrajinských obciach okresu Giraltovec hlasovalo za jednotnú kandidátku 98,8 % voličov, kým v celookresnom priemere iba 84,2 %. V okrese Stropkov 97,8 % občanov ukrajinskej národnosti volilo kandidátov NF, kým v rámci celého okresu 92,4 %.⁹¹

Pokiaľ išlo o tzv. vlastenecké obce, UNRP 19. júna 1948 zaslala Úradu Predsedníctva Zboru povereníkov zoznam 83 obcí, v ktorých bolo odovzdaných 100 % hlasov kandidátom NF, a to 23 obcí z okresu Bardejov, 13 obcí z okresu Medzilaborce, po 9 obcí z okresov Giraltovec, Svidník a Stropkov, 8 obcí z okresu Snina, 6 obcí z okresu Stará Ľubovňa a 5 obcí z okresu Sabinov. V okrese Humenné čestný názov „vlastenecká“ získala iba obec Rokytovo.⁹² UNRP zároveň vyjadrila požiadavku, aby úrad pri oprávnených podaniach týchto obcí „pamätal na stály konštruktívny postoj k ČSR a aby sa záležitosti týchto obcí vybavovali s patričným zreteľom na túto skutočnosť“.⁹³ Okrem toho UNRP požiadala Povereníctvo vnútra o príspevok na zakúpenie kníh pre tzv. vlastenecké obce, avšak žiadosť bola zamietnutá s tým, že UNRP nie je samosprávnym zväzkom.⁹⁴

Výsledky „volieb“ priniesli poslanecké mandáty aj kandidátom ukrajinskej národnosti. Poslancami Národného zhromaždenia (NZ) sa stali P. Babej, V. Kapišovský a dr. I. Rohaľ-Ifkiv. V SNR doplnenej podľa výsledku volieb do NZ na základe zákona č. 168/1948 Zb. z 30. júna 1948 svojich voličov zastupovali V. Jarabinský, I. Prokipčak, Š. Šteňko a dr. I. Rohaľ-Ifkiv, ktorý bol 28. júla 1948 spolu so Š. Kušíkom, A. Granatierom a F. Kubáčom zvolený za jedného z podpredsedov SNR.⁹⁵ Po jeho rezignácii na túto funkciu a vzdaní sa mandátu v SNR stal sa podpredsedom SNR Š. Šteňko a novým členom SNR za ukrajinskú národnosť O. Gavula.⁹⁶

V priebehu rokov 1948 – 1950 občania ukrajinskej národnosti dosiahli významné zastúpenie aj v národných výboroch na severovýchodnom Slovensku i v územných straníckych orgánoch. Ich absolútny počet i percentuálne zastúpenie vzrástli počas tzv. reorganizácie ľudovej správy jednak menovaním nových členov národných výborov, ale aj vytvorením Prešovského kraja, ktorý bol konštituovaný dňom 1. januára 1949 na základe záko-

90 Prjaševščina, roč. IV, 3. júna 1948.

91 Porovnaj A R ZRUS, f. UNRP, a.j. 1280 a Gajdoš, M.: Ukrajinská otázka..., s. 142.

92 SNA, f. PV, Prezídium povereníctva (prez.), i.č. 266, kart. 73.

93 Tamže. Porovnaj SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, Zasadnutia predsedníctva, kart. 16. Zasadnutie P ÚV KSS 24. júna 1950, Správa o reorganizácii MNV, s. 13.

94 Pozri A R ZRUS, f. UNRP, a.j. 1125.

95 Tamže, a.j. 1301 a Slovenská národná rada 1943 – 1949, Bratislava 1949, s. 79.

96 SNA, f. PV-sekr., i.č. 120, kart. 196. Návrhy na doplnenie poslancov SNR.

na č. 280/1948 Zb. z 21. decembra 1948 o krajskom zriadení a zahrnul do jedného administratívneho celku všetky okresy s väčším počtom rusínsko-ukrajinského obyvateľstva.⁹⁷ Na druhej strane, význam tejto skutočnosti bol značne relativizovaný prílišným dôrazom na sociálnu a politickú príslušnosť pri výbere kádrov i centralizačnými tendenciami, ktoré sa čiastočne premietali aj do ústavného zákona č. 47/1950 Zb. z 18. mája 1950 o úpravách v organizácii verejnej správy.⁹⁸

Veľké a v značnej miere realizované možnosti pre uplatnenie sa Rusínov-Ukrajincov vo verejných a politických funkciách podmieňovalo to, že práve táto skupina obyvateľstva disponovala vekovo mladými, predchádzajúcou politickou činnosťou neskompromitovanými a dobovým kritériám zodpovedajúcimi kádrami, ktoré si dodatočne doplňovali politické či odborné vzdelanie, nadobudli určité skúsenosti a pri výraznom trende stabilizovať funkcionársky aktív získavali politický kredit, zodpovedné miesta i perspektívy ďalšieho postupu na relatívne dlhé obdobie, pričom významnosť ich ukrajinskej národnostnej príslušnosti stále klesala a stále viac sa registrovala iba príležitostne.

Relatívne vysoké zastúpenie mali občania ukrajinskej národnosti v miestnych národných výboroch, aj keď stav na tomto úseku bol do istej miery skreslený pomerne veľkým počtom a nízkou ľudnatosťou ukrajinských obcí. V máji roku 1950 Ukrajinci tvorili 10,6 % obyvateľstva Prešovského kraja, v MNV však bolo 3 303 občanov ukrajinskej národnosti, t.j. 24,1 % všetkých členov MNV v kraji, t.j. 2,2krát viac ako by zodpovedalo národnostnej štruktúre tejto oblasti. V Košickom kraji sa k ukrajinskej národnosti hlásilo len 0,2 % obyvateľov, avšak 115 Ukrajincov v MNV vtedy predstavovalo 1,24 % všetkých členov MNV, t.j. šesťnásobne viac než bol ich podiel na počte obyvateľstva kraja. V celoslovenskom meradle sa Ukrajinci podieľali 1,4 % na celkovom počte obyvateľov, ale v MNV bolo celkom 3 459 Ukrajincov, t.j. 5,63 % zo všetkých členov MNV na Slovensku, teda ich podiel na členstve v MNV bol štyrikrát vyšší než podiel na počte obyvateľov.⁹⁹ Uvedená disproporcía sa ešte evidentnejšie prejavila v jednotlivých okresoch Prešovského kraja, ako to ukazuje tabuľka č. 3.¹⁰⁰

Od roku 1952 sa začalo výraznejšie prejavovať úsilie centra zvýšiť počet príslušníkov národných menšín v orgánoch štátnej správy, najmä na nižších stupňoch riadenia. Poverenictvo vnútra pristúpilo k organizovaniu ško-

97 Pozri *Sbierka zákonov republiky Československej*, roč. 1948, čiastka 101, s. 501 a n.

98 *Tamže*, roč. 1950, čiastka 21, s. 91.

99 *SNA*, f. PV-sekr., i.č. 111, kart. 167. Zloženie členstva MNV podľa národnosti (máj 1950).

100 Vypočítané podľa Správa o reorganizácii MNV, s. 15-16.

lení pre pracovníkov správy obcí v maďarskom a ukrajinskom jazyku. Len v učebnom roku 1952/53 sa takýchto školení v ukrajinskom jazyku zúčastnilo 1 270 frekventantov, s ktorými sa počítalo do funkcií predsedov a tajomníkov MNV, resp. predsedkyní výborov žien pri MNV.¹⁰¹ V tom čase z 544 tajomníkov MNV v Prešovskom kraji bolo 153 Ukrajincov, t.j. 28,1 %.¹⁰²

Tabuľka č. 3

Okres	Podiel Ukrajincov na počte obyvateľstva okresu (%)	Podiel Ukrajincov na počte členov MNV v okrese (%)
Bardejov	19,7	44,3
Giraltovce	3,5	12,4
Humenné	4,5	11,9
Medzilaborce	51,7	94,5
Michalovce	0,1	–
Prešov	1,2	–
Sabinov	7,9	15,3
Snina	27,7	86,3
Sobrance	0,0	–
Spišská Stará Ves	1,0	–
Stará Lubovňa	12,4	18,6
Stropkov	20,3	55,1
Svidník	64,0	88,6
Veľké Kapušany	0,0	0,1
Vranov	0,0	–
Prešovský kraj	10,6	24,1

Značne vysoké zastúpenie získali občania ukrajinskej národnosti tiež v okresných národných výboroch i na KNV v Prešove, ktoré bolo takmer trojnásobne vyššie než percentuálny podiel Ukrajincov na obyvateľstve Prešovského kraja. Konkrétnu situáciu v tomto smere v roku 1952 ukazuje tabuľka č. 4.¹⁰³

101 *SNA*, f. Úrad Predsedníctva Zboru povereníkov (ÚP ZP), Zasadnutia (zas.) ZP, i.č. 614, kart. 109. Správa o zabezpečení školení pracovníkov ľudovej správy v jazyku maďarskom a ukrajinskom v období 1952/53.

102 *A ÚML ÚV KSS*, f. ÚV/3, a.j. 429. Zápisnica z pléna KV KSS v Prešove 17. júla 1952, s. 46.

103 Vypočítané podľa Národnostné zloženie orgánov ľudovej správy v Prešovskom kraji, s. 1-2, *SNA*, f. ÚV KSS, PÚV KSS, Zasadnutie P ÚV KSS 28. júna 1952, kart. 820.

Tabuľka č. 4

Okres Kraj	Podiel Ukrajincov na počte obyvateľov (%)	Podiel Ukrajincov na počte členov ONV (KNV) (%)	
		Plénum	Rada
Bardejov	19,7	43,3	36,3
Giraltovce	3,5	13,3	18,1
Humenné	4,5	6,6	–
Medzilaborce	51,7	90,0	90,9
Michalovce	0,1	–	–
Prešov	1,2	–	–
Sabinov	7,9	13,3	11,1
Snina	27,7	80,0	81,8
Sobrance	0,0	–	–
Spišská Stará Ves	1,0	6,8	11,1
Stará Ľubovňa	12,4	40,0	54,5
Stropkov	20,3	55,5	57,1
Svidník	64,0	93,3	90,9
Veľké Kapušany	0,0	–	–
Vranov	0,0	–	–
Prešovský kraj	10,6	27,7	45,4
Spolu	10,6	29,7	31,4

Funkcionári ukrajinskej národnosti mali v sledovanej dobe tiež významný podiel na národnostnom zložení krajských a okresných orgánov masových spoločenských organizácií, najmä ROH a Československého zväzu mládeže (ČSM). Z celkového počtu 36 politických pracovníkov KOR bolo 13 ukrajinskej národnosti, t.j. 36,1 % a z 13 tajomníkov OOR boli 5 Ukrajinci, t.j. 38,4 %. Z deväťčlenného Predsedníctva KV ČSM v Prešove boli 5 členovia ukrajinskej národnosti, t.j. 55,5 %, z 15 predsedov OV ČSM bolo 7 Ukrajincov, t.j. 46,6 % a z rovnakého počtu okresných tajomníkov sa k ukrajinskej národnosti hlásilo 9, t.j. 60 %.¹⁰⁴ Z ôsmich krajských tajomníkov najvýznamnejších spoločenských organizácií boli siedmi ukrajinskej národnosti.¹⁰⁵

104 Tamže. Správa o národnostnom zložení orgánov KSS, ľudovej správy a masových organizácií v Prešovskom kraji, s. 1.

105 Zápisnica z pléna KV KSS v Prešove 17. júla 1952, s. 46.

Celkové národnostné pomery v kraji sa v prvej polovici roka zdali byť predsa len konsolidovanejšie, pretože najmä rozruch vyvolaný tzv. pravoslávnu akciou sa do istej miery utišil. KNV v Prešove už v máji 1952 s uspokojením hlásil na Povereníctvo vnútra, že „nedochádza nikde k sporom o nesprávne zastúpenie jak v národných výboroch, tak ani v iných zložkách masových organizácií“.¹⁰⁶

Stav na tomto úseku sa výraznejšie nezmenil ani v roku 1953. Ukrajinskej národnosti bolo 27,6 % všetkých členov MNV, 27 % členov rád MNV, 31,3 % členov ONV a 35,4 % členov ich rád a 31,5 % členov KNV a 45,4 % členov Rady KNV v Prešove. Prehľad percentuálneho zastúpenia Ukrajincov v týchto orgánoch v Prešovskom kraji i na Slovensku poskytuje tabuľka č. 5.¹⁰⁷

Občania ukrajinskej národnosti sa vo veľkej miere dostávali aj do aparátov štátnej správy v Prešovskom kraji. V roku 1953 v nich pracovalo celkom 3 558 pracovníkov, z ktorých jedna tretina sa hlásila k ukrajinskej národnosti.¹⁰⁸

Tabuľka č. 5

Administratívna jednotka	Podiel na počte obyvateľov (%)	KNV		ONV		MNV	
		Plénum	Rada	Plénum	Rada	Plénum	Rada
Prešovský kraj	10,6	31,5	45,4	31,3	35,4	27,6	27,0
Slovensko	1,4	5,0	8,2	4,7	6,0	6,6	5,4

Uvedené štatistické údaje jednoznačne ukazujú, že občania ukrajinskej národnosti v skúmanom období, ale aj v nasledujúcich rokoch, mali vysoké zastúpenie v národných výboroch, v štátnom aparáte i vo vedení spoločenských organizácií v miestom, okresnom, krajskom i celoslovenskom meradle, ktoré až niekoľkokrát prevyšovalo podiel Ukrajincov na celkovom počte obyvateľstva v jednotlivých administratívnych celkoch.

Možno odôvodnene predpokladať, že takéto zastúpenie Ukrajincov vo verejných, ale i v hospodárskych funkciách bolo v značnej miere podmienené ich pomerne vysokým podielom na členskej základni KSS vo viacerých okresoch i v rámci krajskej straníckej organizácie, ktorý sa premietal aj do národnostného zloženia príslušných straníckych orgánov. Napríklad,

106 SNA, f. PV-adm., i.č. 678. kart. 941. Správa KNV Prešov z 29. mája 1952.

107 Vypočítané podľa Výkaz o stave a národnosti členov NV a členiek výborov žien pri MNV za III. štvrtrok (1.10.1953), SNA, f. PV-sekr., i.č. 111, kart. 167.

108 SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, 20. schôdza P ÚV KSS 25. júla 1953, kart. 841. Správa o plnení rezolúcie Predsedníctva ÚV KSS zo dňa 28. VI. 1952 k situácii v Prešovskom kraji, s. 13.

v okrese Bardejov bolo k 31. decembru 1947 1 657 členov KSS, z toho 1 352 Rusínov-Ukrajincov, t.j. 81,5 %. Z celkového počtu členov OV KSS v Bardejove tvorili komunisti ukrajinskej národnosti v roku 1953 52,3 %, hoci na počte obyvateľov participovali dvakrát menej.¹⁰⁹ OV KSS v Medzilaborciach v roku 1953 bol zložený výlučne z členov KSČ ukrajinskej národnosti, hoci počet Ukrajincov v tomto okrese len málo prevyšoval nadpolovičnú väčšinu.¹¹⁰

Z celkového počtu členov KV KSS v Prešove komunisti ukrajinskej národnosti mali v roku 1951 zastúpenie 41,6 % a v roku 1953 dokonca 51,6 %.¹¹¹ Zo správy KV KSS pre Predsedníctvo ÚV KSS z júna 1952 vyplýva, že z 9 členov Predsedníctva KSS sa 5 hlásili k Ukrajincom, t.j. 55,5 %, z 315 členov okresných výborov KSS bolo 110 Ukrajincov, teda 34,9 %, z 15 predsedov OV KSS boli 8 Ukrajinci, t.j. 53,3 %. Nie je bez zaujímavosti, že v aparáte KV KSS pracovníci ukrajinskej národnosti tvorili 35,7 % a v aparáte okresných výborov KSS dokonca 40,1 %.¹¹² Bolo len prirodzené, že komunisti ukrajinskej národnosti sa podieľali aj na zastúpení krajskej organizácie KSS vo vyšších straníckych orgánoch. Už na IX. zjazde KSČ boli do ÚV KSČ z Prešovského kraja zvolení poslanec NZ a poľnohospodársky referent KNV v Prešove P. Babej, poslanec NZ a vedúci kultúrno-propagačného oddelenia KV KSS v Prešove V. Kapišovský, predseda KNV v Prešove L. Medveď a vedúci poľnohospodárskeho oddelenia KV KSS v Prešove M. Špak. Ako náhradníka zvolili tiež Š. Šteňka, poslanca SNR a tajomníka OV KSS v Medzilaborciach.¹¹³

Pravda, z naznačeného nesúladu medzi podielom ukrajinského obyvateľstva na jeho celkovom počte a zastúpením Ukrajincov v štátnych a straníckych orgánoch nemožno robiť jednoznačné závery o ich eventuálnom privilegovanom postavení. Kandidáti na poslancecké miesta v zastupiteľských zboroch i na členstvo a funkcie v politických orgánoch neboli ani v Prešovskom kraji navrhovaní podľa národnostného kľúča, aj keď sa na národnostnú príslušnosť v záujme menšinového obyvateľstva prihliadalo. Z týchto dôvodov voľby nemohli zabezpečiť pomerné zastúpenie z nacionálneho hľadiska.

Uvedený rozpor bol skôr dôsledkom toho, že kým veľká časť rusínsko-ukrajinského obyvateľstva severovýchodného Slovenska sa k ukrajinskej

109 Vypočítané podľa zápisníc z okresných konferencií KSS. Pozri A *ÚML ÚV KSS*, f. ÚV/2, a.j. 1018 a 1023.

110 *Tamže*, a.j. 1058.

111 Údaje vypočítané podľa zápisníc z krajských konferencií KSS v Prešove. *Tamže*, a.j. 65/I, s. 9 a a.j. 66, s. 278.

112 *Správa o národnostnom zložení orgánov KSS...*, s. 1.

113 *Prjaševščina*, roč. VI, 8. jún 1950.

národnosti nehlásila už pri sčítaní ľudu v marci 1950, a po pravoslavizácii a ukrajinizácii školstva sa ešte zväčšila, u komunistov a funkcionárov sa to priamo vyžadovalo a už eventuálna váhavosť v tomto smere sa neraz interpretovala ako politický prečin.¹¹⁴

Na druhej strane, považujeme za potrebné poznamenať, že významné zastúpenie pracovníkov ukrajinskej národnosti v decíznej sfére a eo ipso ich značný podiel na zodpovednosti za konkrétne uplatňovanie politiky v podmienkach kraja, vrátane jej deformácií začiatkom päťdesiatych rokov, vyvolávalo u časti slovenskej verejnosti i protiukrajinské nálady, ktoré sa najčastejšie prejavovali v obvineniach z karierizmu, konjunkturalizmu a nacionalisticky motivovanej súdržnosti a vzájomnej podpory Ukrajincov. Obdobné názory, aj keď neoficiálne, zastávali aj niektorí funkcionári začiatkom šesťdesiatych rokov v súvislosti s čiastočným prehodnocovaním určitých javov a postupov z inkriminovaného obdobia, ktorí sa usilovali vinu za nepopulárne opatrenia a kampane do istej miery alibisticky presunúť na Ukrajincov, kým pozitívnejšie výsledky pripisovali zásahom slovenských národných orgánov a ústredných inštitúcií v Prahe.¹¹⁵

4. Ukrajinská otázka a verejná správa

Podľa komunistckej koncepcie riešenia národnostnej otázky uspokojovanie všetkých oprávnených potrieb a záujmov občanov ukrajinskej národnosti, tak ako aj príslušníkov ostatných národov a národností v republike, mala garantovať KSČ. Internacionálne zloženie, ale najmä charakter a obsah činnosti orgánov tzv. ľudovej moci a štátnej správy boli interpretované ako hlavné záruky národnostnej rovnoprávnosti i rozvoja národného života. Politické štruktúry mali v tomto zmysle nahradiť politické slobody a právne istoty, ktoré boli zjavne insuficientne. Najvyššie stranícke a vládne orgány na Slovensku, ÚV KSS a Zbor povereníkov, dostali za úlohu riešiť prípadné problémy vo fungovaní tohto pomyselného systému, a to najmä účinnou kádrovou a metodickou pomocou podriadeným zložkám.

Je nepochybnou skutočnosťou, že národnostné zloženie volených orgánov, ako aj ich aparátov, ešte nič nevytvorilo o obsahu ani o úrovni ich práce, vrátane starostlivosti o potreby a záujmy menšinového obyvateľstva,

114 V tomto duchu odznali viaceré diskusné príspevky na krajských a okresných konferenciách KSS i na zasadnutiach KV KSS a OV KSS v Prešovskom kraji.

115 Pozri Šulič, J.: O niektorých problémoch..., s. 97.

a v tomto zmysle často vôbec nerozhoduje ani o jej výsledkoch. Aj z tohto hľadiska je potrebné posudzovať situáciu v Prešovskom kraji, ktorá, zvlášť do polovice päťdesiatych rokov, nebola jednoduchá ani priaznivá.

V dôsledku celkovej hospodárskej, sociálnej a kultúrnej zaostalosti tejto oblasti determinovanej historickými, geografickými i demografickými faktormi chýbali v kraji početnejšie skupiny schopných, odborne pripravených, skúsených a vtedajším politickým požiadavkám zodpovedajúcich pracovníkov, ktorí by dokázali dostať činnosť regionálnych a miestnych orgánov a verejných inštitúcií na dobe primeranú úroveň. Tým menej bolo možné očakávať, že tamojšie politické, riadiace a úradnícke kádre budú schopné efektívnejšie transformovať stranícke a vládne direktívy na miestne podmienky a v prospech kraja maximálne využiť aspoň tie nevelké možnosti, ktoré byrokratické, zdola nekontrolovateľné riadenie a centralizovaná správa poskytovali.

Celkový stav a ďalší vývin úseku komplikovali aj niektoré špecifické stránky vývoja v Prešovskom kraji. Súviseli najmä s realizáciou viacerých kampaní zameraných na nábor pracovných síl, na riešenie národnostnej, školskej, jazykovej a bytovej otázky či na socializáciu dediny, ktoré neúmerne zaťažovali pracovníkov politického i štátneho aparátu, znemožňovali koncepčnú prácu a negatívne ovplyvňovali ich vlastnú výkonnosť.

Už pri zriaďovaní KNV bolo do Prešova premiestnených 75 pracovníkov, avšak k 1. marcu 1954 iba 33 z nich pracovali v štátnom aparáte, kým 9 v iných zložkách a 33 sa vrátilo späť do ústredných orgánov alebo odišlo do iných krajov. Z ostatných slovenských krajov prišlo na výpomoc ďalších 20 odborníkov, z ktorých 14 zostali v Prešovskom kraji. Udržanie väčšieho počtu kvalifikovaných kádrov v správnych inštitúciách v Prešovskom kraji marila najmä nevyhovujúca bytová situácia. Ako ukázal prieskum, bolo nevyhnutné do kraja premiestniť minimálne 60 špecialistov, z toho 51 na KNV a 9 na ONV, aby boli kvalifikovane obsadené aspoň najdôležitejšie funkcie a nahradení pracovníci, ktorí sa dovtedy neosvedčili.¹¹⁶

Prekážkou rýchlejšieho a účinnejšieho skvalitňovania práce aparátu KNV i ONV bola jeho nízka kvalifikovanosť. Z celkového počtu 339 pracovníkov KNV požadované vzdelanie nemalo 170 z nich, t.j. 50,1 % a v aparátoch ONV z 1 282 zamestnancov podmienky vzdelania na funkčné miesto neplnilo až 824 osôb, t.j. 62,4 %. Predpísanú prax nemalo na KNV 33,6 % a na ONV 39,4 % z celkového počtu pracovníkov týchto inštitúcií.¹¹⁷ Nekvalifikova-

nosť a nedostačujúca prax veľkej časti pracovníkov štátnej správy sa zákonite prejavila v ich nižšej odbornej zdatnosti, čo v podmienkach stranícko-štátneho dirigizmu bolo pre riešenie národnostnej otázky zvlášť škodlivé. Pracovné hodnotenie zamestnancov KNV v Prešove ukázalo, že iba 65 % z nich je schopných zvládnuť zverené úlohy, 25 % má k tomu isté predpoklady, ale 10 % je pre zastávanú funkciu úplne nespôsobilých. U pracovníkov aparátu ONV bol tento pomer ešte horší a predstavoval 50 % : 35 % : 15 %.¹¹⁸

Pravda, úlohu národných výborov a ich aparátu po roku 1948 nesmieme preceňovať, pretože v podstate predstavovali iba výkonnú zložku uplatňovania štátnej moci. Rozhodujúca právomoc bola od začiatku pevne v rukách najvyšších straníckych orgánov, ktoré určovali princípy národnostnej politiky i jej modifikácie k jednotlivým národnostiam. To prirodzene neznamená, že funkcionári v národnostne zmiešaných okresoch severovýchodného Slovenska nemali žiadnu kompetenciu a nemohli realizáciu národnostnej politiky významnejšie ovplyvniť. Oficiálna reprezentácia rusínsko-ukrajinského obyvateľstva na Slovensku však centralizmus akceptovala s istým zadosťučinením v nádeji, že zvlášť postavenie tejto menšiny vytvorené v prvých povojnových rokoch sa ešte posilní. Predfebruárové zloženie SNR a Zboru povereníkov s prevahou zástupcov DS nepovažovali zo svojho hľadiska za ideálne, pretože jej vedenie posudzovalo ambície UNRP omnoho triezvejšie a pri politických jednaniach postupovalo opatrnejšie. Skutočný vývoj po februári 1948 však predstaviteľov UNRP, ako sme to už ukázali, úplne zaskočil.

Vedúci činitelia strany a štátu v centre i na Slovensku síce reflektovali zložitú rusínsko-ukrajinskú otázku a venovali jej značnú pozornosť, na druhej strane si ju však trestuhodne zjednodušili faktickým likvidovaním priestoru pre demokratické profilovanie národného vedomia rusínsko-ukrajinského obyvateľstva. Komplikovanosť takto etablovanej ukrajinskej otázky potom videli predovšetkým v tom, že ako súčasť problematiky zaostávajúceho Slovenska je spojená s nižšou hospodárskou úrovňou jeho severovýchodných okresov, ako aj s niektorými špecifickými charakteristikami tamojšieho obyvateľstva, ktoré považovali len za dôsledok národnostného útlaku v minulosti, ale i za potenciálny zdroj národnej indiferentnosti či nacionalistických nálad.¹¹⁹ Za základ jej riešenia preto pokladali vzostup hmot-

118 *Tamže.*

119 Pozri k tomu A *ÚML ÚV KSS*, f. ÚV/2, a.j. 70 (vystúpenie V. Širokého na krajskej konferencii KSS v Prešove 12.–13. apríla 1958, s. 161) a *tamže*, f. ÚV/3, a.j. 467. O národnostnej otázke medzi ukrajinským obyvateľstvom. Uznesenia orgánov Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska, mimoriadne číslo z 23. decembra 1955, s. 143.

116 *SNA*, f. PV-adm., i.č. 678, kart. 941. Správa KNV Prešov z 29. mája 1952.

117 *SNA*, f. ÚP ZP, zas. ZP, i.č. 680, kart. 178.

nej a kultúrnej úrovne ľudu na podklade rýchleho rozvoja priemyslu a poľnohospodárstva oblasti a intenzívnej výchovnej práci.

Od začiatku roku 1949 ústredné i slovenské stranícke a štátne orgány v podstate rezignovali na formulovanie celostného programu riešenia národnostnej otázky a pri realizácii národnostnej politiky a usmerňovaní národnostných vzťahov sa viac-menej zamerali na čiastkové problémy v presvedčení, že úspešné splnenie parciálnych cieľov povedie k celkovému želanému výsledku. Keďže rusínsko-ukrajinské obyvateľstvo na Slovensku nebolo sformované v konzistentný etnosociálny organizmus, vznikla snaha takýto proces vyvolať a za každú cenu urýchliť. To viedlo na jednej strane k veľkorysejšiemu prístupu k uspokojovaniu ekonomických, sociálnych a kultúrnych potrieb oblasti a občanov, no na druhej strane aj k častejším umelým zásahom do ich národného a kultúrneho vývoja.

Táto nesúroda koncepcia sa však v praxi prejavovala i tak, že v mnohých smeroch oprávnená priorita iných úloh zatlačala národnostný aspekt do úzadia. Národnostné problémy v tomto zmysle často strácali svoju špecifiku, najmä ich priamym prepojením s problematikou industrializácie, kolektívizácie, tzv. kultúrnej revolúcie či samotnej verejnej správy. To celkom logicky vyústilo k tomu, že národnostná politika bola chápaná i uplatňovaná v oklieštenej forme a fakticky redukovaná len na svoju ekonomickú a kultúrnu stránku. Rovnako deformujúco pôsobilo nekritické akceptovanie nezmyselnej tézy, že v podmienkach socialistického zriadenia, ktoré a priori vylučuje národnostný útlak a zabezpečuje ekonomický rozvoj všetkých oblastí a rast životnej a kultúrnej úrovne obyvateľstva, sa národnostná otázka vyrieši automaticky.

Skutočnosť, že na základe Ústavy 9. mája a v zmysle tzv. Kroměřížského programu reorganizácie štátnej správy všetky úseky verejnej správy prešli do kompetencie národných výborov, ovplyvnila aj riešenie ukrajinskej otázky, pretože už v priebehu roku 1948, no najmä po IX. zjazde KSČ r. 1949, sa začala národnostná otázka takmer výlučne chápať ako súhrn niektorých sociálno-ekonomických a kultúrnych problémov, ktoré budú vyriešené počas socialistickej výstavby. Preto nebolo náhodou, že pokiaľ sa problematika rusínsko-ukrajinského obyvateľstva dostala do programu jednania ústredných a slovenských straníckych a štátnych orgánov, spravidla išlo o problémy školské a kultúrne, ktoré sa prejednávali s čoraz menšou trpezlivosťou.

Presunutie starostlivosti o menšiny na úroveň miestnej a regionálnej správy samo o sebe predstavovalo pozitívny moment, ktorému možno len máločo vytknúť, avšak v konkrétnych podmienkach Prešovského kraja a jeho

severných okresov bolo vlastne krokom k rezignácii na koncepčné a systematické riešenie rusínsko-ukrajinskej otázky. Národné výbory v rokoch 1948 – 1953 zmietané problémami tzv. očisty, reorganizácie a zavádzania referentského systému, zavalené konkrétnymi úlohami industrializácie, kolektívizácie, likvidácie živností a ďalších kampaní a nachádzajúce sa vo vzťahu dvojitej podriadenosti a priamej závislosti od politických rozhodnutí, navyiac za naznačenej kadrovej situácie, v žiadnom prípade nemohli byť ani garantom ani realizátorom národnostnej rovnoprávnosti a ochrany menšinového obyvateľstva či strážcami demokratického riešenia národnostných problémov.¹²⁰ Národné výbory totiž aj v tejto sfére, rovnako ako v iných oblastiach, len viac alebo menej aktívne, viac alebo menej dôsledne a viac alebo menej úspešne plnili príkazy centra. Centralizácia politickej moci a byrokratizácia štátnej správy sa vystupňovali zvlášť v rokoch 1951 – 1953, kedy volené orgány sa fakticky ani neschádzali.

Kým v roku 1949 sa ÚV KSS zaoberal predovšetkým zložitou otázkou ukrajinského školstva, v roku 1950 sa k nej pridružili aj niektoré ďalšie problémy.¹²¹ Predsedníctvo ÚV KSS na zasadnutí 16. septembra 1950 predjednávalo otázku zriadenia Kultúrneho zväzu ukrajinských pracujúcich, jazykové pomery na ukrajinských národnostných školách i niektoré nejasnosti v súvislosti s výsledkami sčítania ľudu v tzv. ukrajinských okresoch.¹²² Konkrétne úlohy, ktoré boli na zasadnutí prijaté, boli uložené jednak priamo Zboru povereníkov alebo jednotlivým povereníkom a jednak národným výborom, najmä KNV v Prešove, a to prostredníctvom KV KSS.

Napriek mnohým problémom, KNV v Prešove prejavil aj určitú snahu komplexnejšie sa zaoberať problematikou ukrajinského obyvateľstva. Už 16. augusta 1951 prijal uznesenie č. 309/1951 o zriadení koordinačnej komisie pre národnostnú otázku zloženej zo zástupcov troch referátov, ktorá mala štvrtročne podávať situačnú správu Rade KNV.¹²³ Metodickú úpravu v tomto smere poskytlo Ministerstvo vnútra 16. januára 1952. Podľa nej mali byť pri príslušných národných výboroch vytvorené komisie pre národnostné otázky, ktoré by boli poradným orgánom a mohli tak pôsobiť nielen v záležitostiach štátneho občianstva, ako sa to v praxi realizovalo dovtedy, ale

120 K týmto otázkam pozri napr. Sikora, S.: *KSČ a národné výbory na Slovensku v začiatkoch socialistickej výstavby (1948 – 1954)*, Bratislava 1989 a Škoda, V.: *Národné výbory – základní orgány jednotné státní moci v ČSSR*, Praha 1975.

121 Pozri Bajcura, I.: *Ukrajinská otázka...*, s. 151.

122 SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, Zasadnutie P ÚV KSS 16. septembra 1950, zápis č. 22, kart. 793. Správa o niektorých otázkach práce medzi ukrajinským obyvateľstvom.

123 ŠOBA Prešov, f. KNV-P, ROČĽS, i.č. 14. kart. 31.

aj pri riešení majetkovoprávných, bytových, pracovných a kultúrno-osvetových problémov menšinového obyvateľstva.¹²⁴

Politickú situáciu v Prešovskom kraji vôbec, a riešenie otázky rusínsko-ukrajinského obyvateľstva zvlášť na veľmi dlhé obdobie ovplyvnila rezolúcia Predsedníctva ÚV KSS z júna 1952. Predsedníctvo ÚV KSS na svojom zasadnutí 28. júna 1952 sa totiž zaoberalo nedostatkami v práci krajskej organizácie KSS v Prešove, ktoré všeobecne označilo za dôsledok nedostatočného uskutočňovania uznesení IX. zjazdu KSČ v podmienkach kraja. V záujme ich odstránenia a nápravy ďalších chýb bola prijatá rezolúcia „K situácii v Prešovskom kraji“, ktorá za rozhodujúce nedostatky vyhlásila zaostávanie v plnení úloh na úseku priemyslu, stavebníctva, nábore pracovných síl a kolektivizácie poľnohospodárstva, nedostatočné odstraňovanie nesprávnych metód straníckej práce zavedených niekdajšími vedúcimi predstaviteľmi kraja A. Pšeničkom a P. Fleischerom, ľavú úchyľku v riešení národnostnej otázky zo strany KV KSS a pravú úchyľku zo strany vtedajších vedúcich činiteľov ukrajinskej menšiny P. Babeja a V. Kapišovského, ako aj nedôsledné zabezpečovanie ideologickej činnosti.¹²⁵ Hodnotenie plnenia prijatých opatrení na jednotlivých úsekoch a celkovej situácie v Prešovskom kraji sa stalo pravidelným bodom programu zasadnutí orgánov KSS v nasledujúcich rokoch.

Rok 1953 sa vo vzťahu k národnostnej problematike v kraji niesol v znamení príprav na ukrajinizáciu ruského školstva a rusínskej kultúry na severovýchodnom Slovensku. Napäté ovzdušie súvisiace s bojom proti tzv. ukrajinskému buržoáznemu nacionalizmu stupňovali neúspechy zaznamenané pri združstevňovaní v tejto oblasti, ktoré plne zamestnávali nielen poľnohospodárske referáty, ale celé aparáty KNV a ONV i všetkých funkcionárov MNV.

Rovnako sa nedarilo účinnejšie riešiť otázku skvalitnenia kvalifikačnej štruktúry pracovníkov aparátu na úrovni kraja ani okresov a disproporcía medzi plnením požiadavky „ľudovosti“ na jednej a odbornosti na strane druhej bola u mnohých funkcionárov naďalej veľmi veľká. Vážne problémy v Prešovskom kraji boli pomerne pozorne sledované Povereníctvom vnútra a prostredníctvom neho aj Zborom povereníkov. Už v marci sa uskutočnil predbežný prieskum situácie na KNV v Prešove a v polovici júna sa prieskum činnosti zopakoval.

124 SNA, f. PV-adm., i.č. 678, kart. 941, sign. II/3-215.

125 SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, Zasadnutie P ÚV KSS 15. novembra 1952, kart. 826. Správa Predsedníctva KV KSS v Prešove z 11. novembra 1952 o plnení rezolúcie P ÚV KSS „K situácii v Prešovskom kraji“.

Dňa 25. júla 1953 sa v Prešove uskutočnilo spoločné zasadnutie Predsedníctva ÚV KSS a Byra KV KSS venované hodnoteniu plnenia rezolúcie Predsedníctva ÚV KSS z júna 1952. Predložená správa kritickú situáciu v kraji prezentovala ako dôsledok neplnenia rezolúcie, najmä na úseku verejnej správy. Krajskému výboru KSS bola vytknutá najmä bezstarostnosť pri kádrovom zabezpečení rád KNV a ONV. Iba tak sa mohlo stať, že od začiatku roku 1951 do konania schôdze neboli ani raz obsadené všetky referentské funkcie a v roku 1952 dokonca Rada KNV nebola niekoľko mesiacov uznášania schopná. Ešte horšia situácia vznikla v ONV, keď len v roku 1952 bolo z funkcie odvolaných 10 predsedov ONV a 76 referentov. Zasadnutia plén boli charakterizované ako formálne, nepripravené a vyznačujúce sa vysokou absenciou členov. Odchod predsedu KNV E. Medveďa z funkcie bol hodnotený ako správny, no pre skvalitnenie verejnej správy nepostačujúci krok.¹²⁶ Uznesenie spoločného zasadnutia bolo orientované najmä na zvládnutie úloh na úseku poľnohospodárstva, avšak tajomníkovi ÚV KSS P. Davidovi bolo uložené navrhnúť kádrové opatrenia a zabezpečiť pravidelnú kontrolu plnenia úloh s následným informovaním Predsedníctva ÚV KSS. Predseda Zboru povereníkov R. Strechaj dostal za úlohu oboznámiť predsedníctvo s výsledkami prieskumu uskutočneného Povereníctvom vnútra.¹²⁷

Správu o prieskume a vykonaných opatreniach na KNV v Prešove predložil na zasadnutí Zboru povereníkov 28. júla 1953 povereník vnútra J. Lietavec. Konštatoval, že v kraji sa vyskytujú mnohé nedostatky v plnení úloh, ktoré sú odrazom nepružnosti, nepravidelnosti a nízkej efektívnosti práce KNV. Na základe toho kolégium povereníka navrhlo rad opatrení na takmer všetkých úsekoch činnosti a vypracovalo Zásady pre vykonanie komplexného prieskumu činnosti národných výborov v Prešovskom kraji, ktorý sa mal uskutočniť 10.–25. septembra 1953.¹²⁸

Politická a hospodárska situácia v Prešovskom kraji vrátane niektorých stránok riešenia ukrajinskej otázky, sa stala predmetom jednania Predsedníctva ÚV KSS 26. novembra 1953. Ostrej kritike bol okrem iného podrobený štátny aparát, ktorý priamo spôsobil mnohé negatívne javy v hospodárskej i politickej oblasti. V národných výboroch zavládol byrokratický duch,

126 *Tamže*. Zasadnutie P ÚV KSS 25. júla 1953, 20. schôdza, kart. 841. Správa o plnení rezolúcie Predsedníctva ÚV KSS zo dňa 28. VI. 1952 k situácii v Prešovskom kraji, s. 12-14.

127 *Tamže*. Zápis spoločnej schôdze Predsedníctva ÚV KSS a Byra KV KSS v Prešove, konanej dňa 25. júla 1953 v Prešove, s. 4.

128 SNA, f. ÚP ZP, zas. PZP, i.č. 18, kart. 18, prípis č. 2 014/53. Komplexný prieskum napokon vykonali pracovníci ministerstva vnútra pod vedením L. Hrabovského od 15. augusta do 11. septembra 1953. Pozri *tamže*, f. PV-adm., i.č. 909, kart. 1115.

funkcionári si počínali diktátorsky, porušovali zákonnosť a stratili autoritu i dôveru.

Pomery na KNV nastúpením predsedu Ľ. Gabriela sa údajne zlepšili, prišli viacerí noví ľudia, avšak nedostatkov a pasivity zostalo dosť. K aktivizácii ONV mala prispieť výmena predsedov ONV v siedmich okresoch, z toho v štyroch s väčším podielom ukrajinského obyvateľstva (Snina, Svidník, Sabinov a Medzilaborce). Najväčšia situácia bola priamo v obciach, pretože v mnohých sa MNV úplne rozpadli a v ďalších existovali len formálne. Za najväčšiu prekážku konsolidácie stavu na tomto úseku bola označená nízka politická i odborná úroveň pracovníkov aparátov národných výborov.¹²⁹ V tomto zmysle Predsedníctvo ÚV KSSuložilo R. Strechajovi zabezpečiť dokončenie reorganizácie pléna KNV a rád ONV do konca decembra 1953 a MNV do 31. januára nasledujúceho roku, posilnenie aparátu ONV pracovníkmi z KNV a z ústredných úradov a politické a odborné doškolenie pracovníkov aparátu.¹³⁰

Ústavným zákonom č. 81/1953 Zb. bolo všeobecné riadenie národných výborov vyňaté z kompetencie Ministerstva vnútra a Povereníctva vnútra a prenesené do pôsobnosti vlády, resp. Zboru povereníkov. Na základe toho Zbor povereníkov 1. decembra 1953 vymenoval za predsedu komisie pre všeobecné riadenie národných výborov predsedu ZP R. Strechaja, za podpredsedu povereníka vnútra J. Lietavca a za členov komisie povereníka poľnohospodárstva Š. Gažika, povereníka obchodu Ing. J. Bušniaka a ďalších vysokých funkcionárov, takže bolo od začiatku zrejmé, že podstatnú časť práce komisie v praxi prevezmú pracovníci Úradu Zboru povereníkov a administratívne prístupy v tejto oblasti sa sotva podarí prekonať.¹³¹

Vývoj v rokoch 1948 – 1953 celkove ukázal, že slovenské politické, ale aj vládne a výkonné orgány oprávnené venovali veľkú pozornosť práci verejnej správy v Prešovskom kraji a relatívne náročne ju hodnotili, avšak na druhej strane sústavnými zásahmi, častými kontrolami a detailne rozpracovanými opatreniami fakticky potláčali iniciatívu krajských, a toľž okresných a miestnych inštitúcií, neraz dezorientovali funkcionárov a často meritom vecí vôbec neriešili.¹³² A to nemohlo v žiadnom prípade prospieť ani riešeniu ukrajinskej otázky.

129 SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, 26. zasadnutie P ÚV KSS 26. novembra 1953, kart. 851. Správa o súčasnej politickej a hospodárskej situácii v Prešovskom kraji, s. 6-7.

130 Tamže. Návrhy opatrení na úseku práce Slovenských národných orgánov, s. 1.

131 SNA, f. ÚP ZP, zas. ZP, i.č. 637. kart. 131.

132 Pozri napr. pripomienku J. Ďuriša na zasadnutí Zboru povereníkov 28. júla 1953. Tamže, zas. P ZP, i.č. 18, kart. 18.

Ekonomické a sociálne podmienky vývoja rusínsko-ukrajinskej národnosti

1. Industrializácia severovýchodného Slovenska do roku 1953

I keď Československo koncom štyridsiatych a začiatkom päťdesiatych rokov patrilo ako celok medzi priemyselne rozvinuté štáty, existovali značné disproporcie vo vnútri krajiny. Hlboké rozdiely, ktoré boli dôsledkom nerovnomerného vývoja v predchádzajúcom období, sa najviac prejavovali vo výraznom ekonomickom zaostávaní Slovenska za českými krajinami. Okrem toho však prenikavé rozdiely existovali medzi jednotlivými oblasťami na Slovensku, pričom medzi najzaostalejšie patrilo severovýchodné Slovensko, t.j. región, v ktorom spolu so Slováckmi žije aj väčšina rusínsko-ukrajinského obyvateľstva.

Ekonomickú nerozvinutosť severnej časti východného Slovenska umocňovali ešte dôsledky vojny, ktoré najničivejšie postihli práve túto oblasť štátu. Z tohto hľadiska už hospodárska a sociálna pomoc uvedenému regiónu mala určitý národnostný aspekt a vystupovala ako súčasť riešenia národnostnej problematiky, konkrétne postavenia rusínsko-ukrajinskej národnosti v ČSR.

V súlade s marxisticko-leninskou teóriou sa hlavným ťažiskom riešenia otázky rusínsko-ukrajinskej menšiny stalo odstraňovanie hospodárskej a sociálnej zaostalosti Slovenska a v jeho rámci Prešovského kraja, ako aj zabezpečovanie postupného ekonomického vyrovnávania jednotlivých oblastí. Vybudovanie moderného priemyslu v procese industrializácie severovýchodného Slovenska a mechanizácia poľnohospodárstva mali zmeniť ekonomickú štruktúru tohto územia, podstatne zvýšiť hospodársku aktivitu obyvateľstva a vytvorením nových pracovných príležitostí zároveň riešiť mnohé sociálne problémy.¹³³ Vcelku odôvodnene sa predpokladalo, že oživenie hospodárskeho života so súčasným zvýšením životnej úrovne obyvateľstva v žiadúcom smere posilní aj jeho spoločenskú aktivitu a politickú angažovanosť, pričom vytvorí i lepšie podmienky k prekonaniu problémov súvisiacich s neujasnenou národnou identitou.

V tomto zmysle celoštátne i slovenské štátne a rezortné orgány venovali otázkam hospodárskeho rozvoja Prešovského kraja a jeho severných okresov osobitnú pozornosť. Okrem značných investícií zo štátneho rozpočtu

133 Pozri *O národnostnej otázke medzi...*, s. 157-158.

vynaložili ďalšie finančné a materiálové prostriedky vo forme mimoriadnych dotácií a subvencií v záujme riešenia najnaliehavějších problémov, zvlášť v oblasti stavebníctva a dopravy. Zároveň, príslušné štátne, hospodárske i politické orgány plnenie ekonomických úloh a realizáciu sociálnej politiky v Prešovskom kraji od začiatku sústavne sledovali, pravidelne hodnotili a prijímali konkrétne opatrenia, ktoré mali zabezpečiť efektívne využitie poskytnutých zdrojov a existujúcich rezerv, odstránenie nedostatkov či nápravu chýb.

Snaha o čo najrýchlejšie vyrovnanie ekonomickej úrovne Prešovského kraja s ostatnými slovenskými kraji objektívne v sebe skrývala nebezpečenstvo, že výstavba hospodárstva v kraji sa stane samoučelným, od celkového vývoja ekonomiky odtrhnutým procesom, ktorý prinesie dočasný politický efekt bez reálneho prínosu pre výkonnosť národného hospodárstva. Z tohto dôvodu plánovacie orgány presadzovali zámer, aby hospodársky rozvoj kraja bol organickou súčasťou úsilia o zabezpečenie dynamického a proporcionálneho rozvoja celej československej ekonomiky a prihliadal na surovinové a energetické zdroje i možnosti zapojenia pracovných síl v jednotlivých oblastiach, aj keď vzhľadom na rôzne politické tlaky sa ho nie vždy darilo dôsledne plniť.¹³⁴

Industrializácia severovýchodného Slovenska nebola jednoduchou záležitosťou, ale mimoriadne náročnou úlohou. Moderný priemysel tu fakticky nejestvoval a produkcia niekoľkých podnikov drevospracujúceho a liehovarnického priemyslu bola rozsahom výroby i počtom zamestnancov málo významná. Kým v roku 1945 bolo na Slovensku z 1 000 obyvateľov v priemysle činných 31,9 osôb, na severovýchodnom Slovensku iba 5,0 osôb, t.j. šesťkrát menej.¹³⁵

K 1. januáru 1947 bolo na Slovensku celkom 1 993 závodov, v ktorých pracovalo 140 380 zamestnancov, z čoho na severovýchodné Slovensko pripadalo 141, t.j. 7 % závodov a 3 079 zamestnancov, t.j. 2,1 % z ich celkového počtu. V ôsmich okresoch, v ktorých žila rozhodujúca časť tunajších Rusínov-Ukrajincov, bolo iba 60 závodov s 1 073 pracovníkmi, čo predstavovalo 3 % závodov a len 0,7 % pracovníkov z celoslovenského priemyselnejho potenciálu.¹³⁶

134 Pavlenda, V.: *Ekonomické základy socialistického riešenia národnostnej otázky v Československu*, Bratislava 1968, s. 191-192.

135 Kubašovský, J.: Niektoré výsledky dosiahnuté po IX. zjazde KSČ v rozvoji ekonomiky, najmä priemyslu na východnom Slovensku, I. časť, in: *Historica Carpatica* 8, Košice 1977, s. 43.

136 Vypočítané podľa *Štatistická príručka Slovenska 1947*, s. 182-185 a 192.

Premiestnením časti priemyslu z českého pohraničia a vybudovaním nových závodov v rokoch 1945 – 1948, zvlášť v súvislosti s plnením dvojročného plánu obnovy a rozvoja národného hospodárstva, sa priemyselná základňa na severovýchodnom Slovensku predsa len rozšírila. Počet závodov rástol v tomto období o 6,6 % ročne a priemyselná zamestnanosť dokonca o 18 %, čo bolo tempo rýchlejšie než celoslovenský priemer, aj keď vzhľadom na nízku východiskovú úroveň bol to len relatívny úspech.¹³⁷ Navyiac, išlo takmer výlučne o malé závody textilného, kožiarskeho a iného spracovateľského priemyslu, ktoré nemohli vytvoriť základ pre trvalejší dynamický ekonomický rozvoj.

Na druhej strane, vytváranie menších závodov spracovateľského priemyslu s nižšími surovinovými a energetickými vstupmi a s možnosťami rýchleho zapracovania miestnych voľných pracovných síl zodpovedalo ekonomickej štruktúre Prešovského kraja. Budovanie kapacít iných priemyselných odvetví, zvlášť chemického priemyslu, sa stalo aktuálnym až v ďalšom období, pravda za cenu negatívnych ekologických dôsledkov.

K 31. decembru 1948 bolo na severovýchodnom Slovensku iba 20 závodov s počtom nad 50 zamestnancov, z toho v okresoch s rusínsko-ukrajinským obyvateľstvom 9, pričom v nich pracovalo celkom len 870 ľudí.¹³⁸ Intenzita priemyselnej zamestnanosti síce vzrástla na 9,8 osôb z 1 000 obyvateľov, t.j. takmer dvojnásobne, avšak za to isté obdobie stúpol celoslovenský priemer na 53,8 ľudí, a tak nízka intenzita na severovýchodnom Slovensku z roku 1945 sa v relatívnom zmysle zvýšila len nepatrne.¹³⁹ Navyiac, v tzv. ukrajinských okresoch intenzita zamestnanosti v priemysle nedosahovala ani oblastný priemer a pohybovala sa v rozmedzí od 2,5 (okr. Stropkov) do 9,4 osôb (okr. Bardejov) na 1 000 obyvateľov.¹⁴⁰

Podstatnejšie zmeny v priemyselnom rozvoji severovýchodného Slovenska boli výsledkom procesu tzv. socialistickej industrializácie, ktorá sa na báze nových vlastníckych vzťahov a v podmienkach centralizovaného riadenia začala realizovať už plnením úloh päťročného plánu rozvoja národného hospodárstva v roku 1949. Jej hlavnou, a v období prvej päťročnice v skutočnosti jedinou formou bola výstavba nových závodov, akými boli Križník Dukla, mraziareň, mäsokombinát a odevné závody v Prešove, Vihorlat

137 Repčíková, J.: Industrializácia a proces znižovania rozdielov v priemyselnej rozvinutosti územných celkov na Slovensku v období 1945 – 1960, in: *Ekonomický časopis*, roč. 31 (1983), č.1, s. 57 a 61.

138 SNA, f. SŠÚ, i.č. 52, kart. 50. Vývoj počtu pracovníkov v priemysle na Slovensku 1900 – 1955, s. 15 a n.

139 Kubašovský, J.: Niektoré výsledky..., s. 43.

140 *Vývoj počtu pracovníkov...*, s. 15 a n.

v Snine, Drevokombinát v Hencovciach, odevné závody v Michalovciach a Bardejove, trepárne Panu vo Vojanoch, v Michalovciach a v Hlinnom i niektoré menšie prevádzky.¹⁴¹

Priebeh industrializácie však narážal na rôzne prekážky vyplývajúce aj z nedostatočnej úrovne organizátorskej a riadiacej práce, čo značne znížovalo jej efektívnosť a negatívny dopad malo aj na pracovnú morálku. Napr. v roku 1950 pre Prešovský kraj boli vyčlenené investície na rozvoj priemyslu vo výške 140 miliónov Kčs. V 1. štvrtroku však 14 začatých stavieb nemalo projekty a celkove 57 stavieb v kraji, ktoré mali byť začaté v uvedenom roku, nebolo projekčne pripravených.¹⁴² Z týchto dôvodov musela byť zastavená výstavba továrne v Humennom a cementárne v Bystrom. Ako upozornil vtedajší tajomník Krajského výboru KSS A. Pšenička, situácia v stavebníctve sa vyvíjala tak, že pre nedostatok práce sa vážne uvažovalo o presunutí všetkých stavebných robotníkov.

Napriek podobným problémom v rokoch 1949 – 1953 bolo do hospodárstva Prešovského kraja investovaných 2,6 miliárd Kčs, čo predstavovalo 9,5 % všetkých investícií na Slovensku.¹⁴³ Zvýšením výroby v prešovskom závode Křížík Dukla a uvedením do prevádzky závodu KOVO v Snine vzrástla hrubá výroba v strojárskom priemysle o 732 %.¹⁴⁴ Prakticky až po vojne sa v tomto kraji začal budovať aj potravinársky priemysel. V tomto rezorte boli postavené nové závody miestneho významu v Prešove, Starej Eubovni, Vranove, Krasnom Brode a v Medzilaborciach. V Bardejove bola zriadená pobočka Odevných závodov kpt. Nálepku (OZKN) v Prešove, ktorá spolu so sesterským závodom v Michalovciach prispela k rastu hrubej výroby v kraji, v rezorte ľahkého priemyslu, o 222,6 %.¹⁴⁵ Hrubá výroba v priemysle na území regiónu v uvedenom období vzrástla o 117 %.¹⁴⁶ Ako vidieť z predchádzajúceho, najväčšiu zásluhu na tom mal rozvoj strojárskoho, potravinárskeho a ľahkého priemyslu.¹⁴⁷ Odrazilo sa to i na raste produktivity práce v priemysle, ktorá v roku 1953 v porovnaní s rokom 1949

141 Pozri SNA, f. K SNR, č. 900 (prez. dôv.) 1954..., s. 23 a A ÚML ÚV KSS, f. ÚV/3. a.j. 429. Zápisnica z pléna KV KSS v Prešove 17. júla 1952, s. 46.

142 A ÚML ÚV KSS, f. ÚV/4, a.j. 9. Zasadnutie ÚV KSS 6.–7. apríla 1950. Vystúpenie A. Pšeničku.

143 Tamže.

144 Urban, M.: Rozvoj priemyslu na východnom Slovensku v období budovania základov socializmu v rokoch 1949 – 1960, in: *Historica Carpatica* 17, Košice 1986, s. 40-41.

145 ŠOBA Prešov, Rada KNV (R KNV), i.č. 48. Zápisnica zo zasadania Rady KNV v Prešove 17. marca 1954.

146 Tamže.

147 Tamže.

vzrástla o 40,7 %. Najväčší rast bol zaznamenaný v podnikoch ľahkého (o 73 %) a potravinárskeho priemyslu (o 54,2 %).¹⁴⁸ S tým súvisel aj rozvoj zamestnanosti v priemysle, ktorý v porovnaní so stavom v roku 1947 vzrástol o 411,9 % (pozri tabuľku č. 6).¹⁴⁹

Tabuľka č. 6

Rok	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953
Počet pracovníkov v priemysle	3 079	3 746	5 751	7 156	8 282	11 369	12 757
% z celkového počtu obyvateľov v kraji	0,7	0,8	1,28	1,68	1,94	2,09	3,003

Vybudovaním nových závodov a značným rozšírením výroby v už existujúcich kapacitách sa výrazne zvýšil objem priemyselnej výroby, pričom jej index, bez miestneho priemyslu, od roku 1949 (100) dosiahol v roku 1953 215 bodov a iba v Žilinskom kraji (257) a v Prahe (244) bol vyšší.¹⁵⁰ Pravda, štruktúra priemyslu nebola optimálna, pretože 43,5 % jeho objemu pripadalo na potravinársky priemysel, 22,6 % na ľahký priemysel, 20,5 % na lesný a drevársky a len 5,2 % na priemysel strojársky, aj keď vcelku zodpovedala vtedajším reálnym možnostiam.¹⁵¹

Zodpovední činitelia, zvlášť funkcionári rusínsko-ukrajinskej národnosti, sledovali priebeh industrializácie oblasti s veľkou pozornosťou a očakávaním. V daných podmienkach v nej oprávnené videli hlavný prostriedok likvidácie tradičnej zaostalosti regiónu. Od začiatku päťdesiatych rokov sa však už objavovali aj prejavy istej netrpezlivosti a určitého sklamanie z jej tempa a konkrétnych výsledkov. Vyskytovali sa aj názory, že príčinou menej rozhodného postupu pri industrializácii kraja je ukrajinská národnosť obyvateľstva, ba dokonca aj rôzne úvahy o tom, že vládne miesta vedome spomaľujú spriemyselňovanie severovýchodných okresov Slovenska, pretože nie sú presvedčené o ich definitívnom zotrvaní v rámci republiky.¹⁵²

148 Pozri tiež Kapišovský, V.: *Schidna Slovaččyna včora i sohodni*, Prešov 1982, s. 94.

149 ŠOBA Prešov, f. R KNV, i.č. 48. Zápisnica...

150 Tamže. I. Bajcura v práci *Ukrajinská otázka...*, s. 137 uvádza, že v Prešovskom kraji v roku 1953 bolo v priemysle zamestnaných 13 157 osôb.

151 *Statistická příručka republiky Československé 1957*, Praha 1957, s. 79. Pozri tiež Ordoš, M., Kuzmišin, P.: *Industrializácia a východné Slovensko po oslobodení*, in: *ZPU ÚML UPJŠ II*. Košice 1984, s. 42-43.

152 ŠOBA Prešov, f. R KNV, i.č. 48. Zápisnica...

Konkrétny priebeh industrializácie Prešovského kraja však určovali iné činitele. Základným cieľom päťročnice, najmä od výrazného a v podstate nerealistického zvýšenia stanovených úloh, bola štrukturálna prestavba československej ekonomiky s dôrazom na rozvoj ťažkého priemyslu vyznačujúceho sa vysokou surovinovou, energetickou a finančnou náročnosťou. Z tohto dôvodu bolo nevyhnutné výstavbu nových závodov spracovateľského a spotrebného priemyslu do istej miery limitovať a investície koncentrovať do tradičných lokalít ťažkého priemyslu. V rokoch 1948 – 1950 priemerné ročné tempo rastu počtu závodov na Slovensku predstavovalo 10,9 %, avšak v rokoch 1950 – 1953 pokleslo na 5,4 %.¹⁵³ Bolo preto celkom prirodzené, že aj v Prešovskom kraji sa uvedený ukazovateľ v tomto období znížil z 12,7 %¹⁵⁴ na 6,3 %.¹⁵⁵

Tento dobovo typický jav sa v kraji ešte vo väčšej miere prejavil na ročnom tempe rastu priemyselnej zamestnanosti. Kým v celoslovenskom priemere ročné tempo rastu v rokoch 1948 – 1950 dosahovalo 12,7 % a v nasledujúcich rokoch sa znížilo na 7,4 %, v Prešovskom kraji sa znížilo z 31,5 % na 10,8 %, pretože prírastok pracovných síl nebolo možné umiestniť v rozširujúcich sa závodoch, ako sa to darilo v priemyselne rozvinutých oblastiach Slovenska.¹⁵⁶

V roku 1953 pracovalo v Prešovskom kraji v priemysle 12 757 osôb (vrátane lesníctva), teda 3,09 % z celkového počtu obyvateľov, zatiaľ čo na Slovensku to bolo 8,4 %. Percento zamestnanosti v priemysle podľa jednotlivých okresov ukazuje tabuľka č. 7.¹⁵⁷

V tejto súvislosti je tiež potrebné uviesť, že priebeh i výsledky industrializácie v kraji Prešov boli vo významnej miere ovplyvnené tým, že päťročný plán síce výrazne odrážal aktuálne úlohy spriemyselnovania Slovenska, avšak v prvom rade sledoval zvýšenie celkovej výkonnosti ekonomiky Československa, a preto tejto rozhodujúcej prioritě museli čiastočne a dočasne ustúpiť ciele medzioblastného ekonomického vyrovnávania.

Rozhodnutia o revízii päťročného plánu znamenali enormnú záťaž pre československé hospodárstvo. Zvýšené úlohy mali svoje výrazne tienisté stránky, ktoré sa prejavili najmä vznikom národohospodárskych disproporcií, inflačných tendencií, spomalením rastu osobnej spotreby, nadmernou

153 A ÚML ÚV KSS, f. ÚV/2, a.j. 1 056. Správa zástupcu ÚV KSS M. Marka o priebehu okresnej konferencie KSS v Medzilaborciach 7.–8. apríla 1951.

154 Repčíková, J.: *Industrializácia...*, s. 58.

155 Tamže.

156 Tamže, s. 61.

157 SNA, f. ÚP ZP, zas. PZP, i.č. 59, kart. 46. Návrh rozvoja hospodárstva Prešovského kraja na rok 1955.

rozostavanosťou a v niektorých prípadoch aj znižovaním efektívnosti výroby. Niektoré úlohy nezodpovedali existujúcim reálnym možnostiam. Na východnom Slovensku, pri Košiciach, sa začala výstavba hutného kombinátu (HUKO).¹⁵⁸ Rátalo sa s tým, že utvorenie východoslovenskej priemyselnej oblasti v súvislosti s výstavbou tohto kombinátu bude znamenať obrat vo vývine východného Slovenska. Ako uviedol J. Bránik na zasadaní ÚV KSS v apríli 1955, utvorenie tejto oblasti predpokladalo, a to najmä v severných okresoch Prešovského kraja, vyriešenie otázok zásobovania palivom, energiou, vybudovanie ciest, zlepšenie vodných pomerov. V súvislosti s tým upravený päťročný plán ukladal zvýšené úlohy aj geologickému prieskumu.¹⁵⁹

Tabuľka č. 7

Okres	Podiel osôb pracujúcich v priemysle na počte obyvateľov (%)
Bardejov	2,8
Giraltovce	0,8
Humenné	3,9
Medzilaborce	0,2
Michalovce	1,9
Prešov	6,3
Sabinov	4,3
Snina	5,2
Sobrance	0,1
Spišská Stará Ves	0,1
Stará Ľubovňa	0,8
Stropkov	0,3
Svidník	1,0
Veľké Kapušany	0,5
Vranov	3,5
Ukrajinské okresy	2,2
Prešovský kraj	3,0
Slovensko	8,4

158 Barnovský, M., Briškár, J.: K otázke výstavby hutného kombinátu na východnom Slovensku (HUKO), in: *Historica Carpatica* 2, Košice 1970, s. 87-103.

159 A ÚML ÚV KSS, f. ÚV/4, a.j. 10. Zasadanie ÚV KSS 18.–20. apríla 1951. Prejav J. Bránika, s. 96.

Práce na výstavbe hutného kombinátu prebiehali v rokoch 1951 – 1952 „pri zvýšenom vypätí materiálnych, finančných a ľudských zdrojov tak celej republiky, ako aj východného Slovenska. Napokon sa pre nedostatočnú surovinovú základňu a značné vyčerpanie ekonomiky Československa na začiatku roku 1953 od ďalšej výstavby HUKA upustilo, resp. sa jeho výstavba odsunula na neurčito“.¹⁶⁰ Tým došlo i k odloženiu výstavby východoslovenskej priemyselnej oblasti.

V ekonomicky slabo rozvinutých oblastiach treba veľmi citlivo zvažovať výber výrobných odvetví. V investičnej politike je dôležité zamerať sa na rozvoj takých odvetví, „ktoré umožnia maximálne využiť jestvujúce zdroje a prehĺbiť vzťahy vzájomnej medziodvetvovej a medzioblastnej kooperácie“.¹⁶¹ Táto zásada sa nedala v plnej miere uplatniť pri industrializácii severných oblastí Prešovského kraja z toho dôvodu, že nebolo možné nadväzovať na prípadný existujúci priemysel, že v tomto prípade celý proces industrializácie začínal doslova „na zelenej lúke“. Navyše vážne problémy pretrvávali v stavebníctve, ktoré bolo v prevažnej miere odkázané na dovoz základného stavebného materiálu (tehál, vápna, cementu) z iných krajov. Podobná situácia existovala vo výrobe elektrickej energie.¹⁶² Kapacita miestnych, resp. závodných elektrární nestačila kryť požiadavky, a preto väčšina elektrickej energie bola dodávaná z iných krajov. Uvedené problémy znásobovala nedostatočne rozvinutá doprava. Všetky tieto skutočnosti v značnej miere ovplyvňovali spriemyselnovanie severovýchodného Slovenska. Napriek prevažujúcemu poľnohospodárskemu charakteru kraja, veľmi nízka úroveň poľnohospodárskej výroby neposkytovala dostatočnú surovinovú základňu pre ľahký a potravinársky priemysel.

Skutočnosť, že z 26 strojárskych závodov vybudovaných na Slovensku boli iba 2 umiestnené v Prešovskom kraji, z toho len jeden v jeho severnej časti (Vihorlat Snina), že v niektorých okresoch bez surovinovej základne a s obmedzenými dopravnými možnosťami nevznikali nové priemyselné kapacity, vyvolávala zdanie zaostávania industrializačného procesu v Prešovskom kraji, hlavne v okresoch Svidník, Stropkov, Medzilaborce a Spišská Stará Ves.¹⁶³ Napr. z celkového počtu obyvateľov v okrese Svidník v priemysle pracovalo 1 % a v okrese Stropkov 0,3 % vrátane lesníctva.¹⁶⁴ Okrem

160 Urban, M.: *Socialistická industrializácia východného Slovenska (1945 – 1980)*, kandidátska dizertačná práca, Historický ústav SAV, Bratislava 1985, s. 59.

161 Mihály, G.: *Hospodársky rozvoj južného Slovenska*, in: *V spoločnej vlasti*, Bratislava 1975, s. 248.

162 SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS. Zasadanie predsedníctva 30. augusta 1952, kart. 822, s. 1-8.

163 Porovnaj Kapišovský, V.: *Naše zytia v minulom i súčasnom*, in: *15 rokov...*, s. 13.

164 *A ÚML ÚV KSS*, f. ÚV/4, a.j. 17. Zasadanie ÚV KSS 27. júla 1954.

toho niektoré z novovybudovaných závodov nemali ujasnenú výrobnú náplň a ich kapacita bola využívaná len niečo cez 50 %.¹⁶⁵ Nedôsledne bol plnený plán investícií. Napr. na úseku stavebníctva boli úlohy investičného plánu počas celej päťročnice splnené len na 62,2 %.¹⁶⁶ Napriek tomu za tri roky prvej päťročnice bolo v kraji dokončených a odovzdaných do prevádzky 24 priemyselných objektov, 80 objektov výživy, z toho 2 objekty v severných okresoch, 328 poľnohospodárskych stavieb, z toho 70 v obciach s ukrajinským obyvateľstvom a 264 objektov v oblasti školstva, kultúry a zdravotníctva, z toho 85 v 8 severných okresoch. Postavených alebo obnovených bolo celkom 4 382 bytových jednotiek, z toho 1 409 v ukrajinských obciach a 84 dopravných objektov, z toho 12 v okresoch s ukrajinským obyvateľstvom. Celkove teda v rokoch 1949 – 1951 bolo dokončených 5 430 objektov, vrátane bytov, z čoho na ukrajinské okresy pripadalo 1 662 objektov, t.j. 30,6 % z ich celkového počtu.¹⁶⁷

Plánovitý rozvoj československej ekonomiky v rokoch 1954 – 1955 sa mal uskutočňovať prostredníctvom plnenia ročných plánov. Ich realizácia chcela zabezpečiť odstránenie disproporcionality, ktorá sa v dôsledku zvýšenia úloh prvej päťročnice začala prejavovať medzi dosiahnutou úrovňou priemyslu a poľnohospodárstva, ako aj medzi výrobou výrobných prostriedkov a spotrebných predmetov. Nemenej aktuálnym cieľom bola snaha dať do súladu životnú úroveň pracujúcich s priznávaným stupňom ekonomického rozvoja spoločnosti, zvlášť v priemysle. V tomto zmysle hospodárske úlohy na roky 1954 – 1955 oveľa viac zodpovedali objektívnym podmienkam a ekonomickým možnostiam Prešovského kraja než všeobecné zámery predchádzajúceho obdobia. Zvýšená pozornosť, ktorú v tomto období problematike rozvoja severovýchodného Slovenska venovali ústredné i slovenské stranícke a štátne orgány, nebola preto náhodná.

Politický sekretariát ÚV KSČ už 9. decembra 1953 prijal uznesenie o rozvoji Prešovského kraja, na základe ktorého vládne orgány následne koncipovali opatrenia zamerané na rozvoj miestneho priemyslu, geologického prieskumu a na zlepšenie energetickej situácie v uvedenej oblasti, a to v záujme jej ďalšieho spriemyselnovania. Ministerstvo miestneho hospodárstva malo v objektoch zrušených prevádzok v Stropkove, v Kružľovskej Hute, v Giraltovciach a v Medzilaborciach zriadiť závody miestneho významu.¹⁶⁸ Do 12. marca 1954 Slovenský plánovací úrad vypracoval Prehľad po-

165 *Tamže*.

166 *Tamže*.

167 *Tamže*, f. ÚV/3, a.j. 429. Zápisnica z pléna KV KSS v Prešove 17. júla 1952, s. 38.

168 SNA, f. ÚV KSS, S ÚV KSS. Zasadanie sekretariátu 9. decembra 1953, kart. 76.

žiadaiev povereníctiev na zvýšenie investícií, materiálových fondov a finančných prostriedkov pre Prešovský kraj v roku 1954.¹⁶⁹

2. Kolektivizácia v Prešovskom kraji

Mnohé problémy charakterizujúce sociálnoekonomické podmienky spoločenského pohybu i národného vývoja rusínsko-ukrajinského obyvateľstva severovýchodného Slovenska v povojnovom období vyplývali z vtedajšej ekonomickej štruktúry tejto oblasti. Rozhodujúca prevaha zaostalej a rozdrobenej poľnohospodárskej výroby totiž určovala nielen sociálne rozvrstvenie, životnú, vzdelanostnú a kultúrnu úroveň tamojšieho ľudu, ale aj jeho spoločenské postoje, politické názory a predstavy o perspektívach ďalšieho vývinu.

Dominantné postavenie poľnohospodárstva v hospodárskej štruktúre jednotlivých oblastí bolo síce pre Slovensko v tej dobe skôr typickým javom, avšak jeho negatívny dopad bol v severovýchodných okresoch znásobovaný veľmi nízkou efektívnosťou poľnohospodárskej produkcie spôsobenou nielen nepriaznivými prírodnými podmienkami, ale aj rozložením kategórií poľnohospodárskej pôdy, počtom a malou rozlohou väčšiny usadlostí, zastaralou agrotechnikou a mimoriadne slabou úrovňou mechanizácie. Všetky tieto faktory zvlášť intenzívne pôsobili v severných častiach regiónu obývaných rusínsko-ukrajinskou menšinou, v ktorých malo poľnohospodárstvo skutočne kľúčové postavenie. Kým na severovýchodnom Slovensku k poľnohospodárstvu prislúchalo 310 775 osôb, t.j. 72,6 % z celkového počtu obyvateľstva, v ukrajinských okresoch to bolo 163 092 ľudí, t.j. 76,5 % z ich celkového počtu.¹⁷⁰

Nízkou efektívnosťou poľnohospodárskej výroby v regióne potvrdzujú priemerné hektárové výnosy základných plodín z roku 1946, ktoré boli na severovýchodnom Slovensku v porovnaní s celoslovenským priemerom o 23,4 % nižšie, pričom okresy s väčším počtom ukrajinského obyvateľstva v tomto ukazovateli zaostávali, s výnimkou kukurice, aj za oblastným priemerom, a to celkovo o 7,6 %.¹⁷¹ Značný podiel na tom mali prírodné a pôdne pomery. Lesy zaberali asi tretinu rozlohy regiónu, pričom 9 z 15 okresov, z toho 7 národnostne zmiešaných okresov, sa nachádzalo v horskom a podhorskom pásme. Pôdy boli väčšinou ílovito-hlinité s malým obsahom minerálnych lá-

169 SNA, f. ÚP ZP, zas. ZP, i.č. 644, kart. 139.

170 Vypočítané podľa Michnovič, I.: Začiatky..., s. 6.

171 Vypočítané podľa Štatistická príručka Slovenska 1947, s. 68-69.

tok, čo vylučovalo produkovanie náročnejších plodín. Kým na Slovensku orná pôda tvorila 37 % pôdneho fondu, na severovýchodnom Slovensku 35,3 % a v 8 ukrajinských okresoch dokonca len 29,3 %.¹⁷²

Poľnohospodárstvo na severovýchodnom Slovensku malo výrazne malovýrobný charakter. Z celkového počtu 60 278 poľnohospodárskych podnikov rozlohu do 5 ha malo 39 274 z nich, teda 65,1 % a do 2 ha 11 215, t.j. 18,6 % všetkých podnikov. V ukrajinských okresoch bolo celkom 29 928 roľníckych hospodárstiev, z toho s výmerou do 5 ha 19 065, t.j. 63,7 % a s výmerou do 2 ha 5 984, teda 19,9 %. Veľkostatkov nad 50 ha bolo v celej oblasti iba 45, t.j. 0,07 % z celkového počtu podnikov, z toho v ukrajinských okresoch 24, t.j. 0,08 % z tamojších poľnohospodárskych podnikov.¹⁷³ Prekážkou vyššej intenzity poľnohospodárskej produkcie na severovýchodnom Slovensku bolo však aj používanie zastaralých agrotechnických postupov a vysoký podiel živej práce v rastlinnej i živočíšnej výrobe. Malí a strední roľníci, ktorí vzhľadom na nízku produktivitu práce mali minimálne príjmy, vlastnili len základný poľnohospodársky inventár a modernejšie mechanizačné prostriedky si nemohli dovoliť. V roku 1949 bolo v celom Prešovskom kraji iba 193 traktorov a k dispozícii nebol ani jediný kombajn. Z jedného hektára sa ročne vyprodukovali poľnohospodárske výrobky v celkovej hodnote 2 030 Kčs.¹⁷⁴

Po februári 1948 sa síce činnosť KSC a KSS na úseku roľníckej politiky naďalej vyznačovala opatrnosťou, aj keď v radoch komunistov boli popri stúpencoch nezasahovania do vlastníckych vzťahov aj početní prívrženci radikálneho postupu. V lete 1948, a to aj v súvislosti s uznesením Informbyra o Juhoslávii, boli počiatočné úvahy o špecifickej ceste socialistických premien v poľnohospodárstve vystriedané úsilím o striktné uplatnenie „sovietskych skúseností“, t.j. o socializáciu dediny združstevnením.

Koncepcia „socialistickej prestavby poľnohospodárstva“ pritom evidentne počítala s využitím už existujúcich roľníckych družstiev, ale aj s istou úrovňou „uvedomelosti“ niektorých vrstiev roľníckeho obyvateľstva. Tieto predstavy sa však naplnili len z malej časti a v podmienkach novovytvoreného Prešovského kraja len v zanedbateľnej miere.

Roľnícke družstvá na Slovensku vôbec, a v Prešovskom kraji zvlášť, nemali tak bohatú tradíciu ako v českých krajinách. Koncom roku 1948 z takmer 7 000 svojpomocných družstiev fungujúcich v Československu sa na Slovensku nachádzalo iba 3,4 % z nich, pričom z 236 družstiev na Slo-

172 Tamže, s. 58-59.

173 Tamže, s. 136-137.

174 Východoslovenské noviny, roč. I (VII), 21. február 1958.

vensku bolo v Prešovskom kraji len 6, t.j. 2,5 %.¹⁷⁵ Po novembrovom pléne ÚV KSČ boli podporované štátom, ale aj tak začiatkom roku 1949 jestvovalo v kraji len 35 strojových družstiev, z toho 12 v ukrajinských okresoch.¹⁷⁶ Ku dňu 10. mája 1949 bolo v Prešovskom kraji evidovaných 43 svojpomocných družstiev.¹⁷⁷ Ak do konca roku 1949 v celoštátnom meradle vzniklo 55 % všetkých jednotných roľníckych družstiev (JRD) práve pretvorením už existujúcich strojových a iných svojpomocných družstiev, na Slovensku bolo takouto transformáciou založených iba 10,2 % JRD a v Prešovskom kraji len 3,5 % JRD.¹⁷⁸

Predpokladanú úlohu pri propagovaní kolektívneho hospodárenia nezohrali ani strojové a traktorové stanice (STS). V januári 1949 ich bolo v kraji iba 7, pričom obrábali 8 537 ha pôdy.¹⁷⁹ V roku 1953 už bolo zriadených 14 STS s 84 brigádnymi strediskami, avšak svojím počtom a vybavením strojového parku nestačili realizovať všetky požiadavky.¹⁸⁰

Hlavnými nositeľmi družstevnej myšlienky a presadzovateľmi kolektivizácie v jej prvej fáze mala podľa scénara KSČ byť vrstva poľnohospodárskeho proletariátu a chudobní roľníci. Na severovýchodnom Slovensku sa však tento plán KSČ fakticky nedal uskutočniť. Absentovaním kapitalistických veľkostatkov sa dedinský proletariát v podstate nevytvoril a drobní roľníci využívajúc industrializačný proces sa zamestnali v priemyselných a stavebných organizáciách a rozšírili aj tak veľký počet kovoroľníkov a stavoroľníkov. Títo však kolektivizáciu nemohli podporovať, pretože svoje malé pozemky do 2 ha si chceli udržať ako doplnkové hospodárstvo.¹⁸¹

Sociálnou základňou združstevňovania sa tak stali maloroľníci, ale najmä neroľnícke skupiny obyvateľstva vidieka, predovšetkým členovia KSČ. Preto nebolo náhodou, že k 6. augustu 1949 tri štvrtiny členov prípravných výborov (PV) a JRD tvorili členovia KSČ a ešte v apríli 1950 roľníci predstavovali iba 15 % členskej základne JRD vyšších typov, kým robotníci 44 % a ostatní 39 %.¹⁸² Viaceré okolnosti teda naznačovali, že združstevnenie

175 Pozri Čorný, I.: K problémom socialistickej prestavby východoslovenskej dediny, in: *Historica Carpatica* 5, Košice 1974, s. 72.

176 Kovač, A.: Vzťahy a riešenie..., s. 30.

177 Michnovič, I.: Začiatky..., s. 9.

178 Čorný, I.: K problémom..., s. 72.

179 Michnovič, I.: Začiatky..., s. 11.

180 SNA, f. ÚP ZP, zas. ZP, i.č. 59, kart. 46, spis. č. 2 123/54-taj., s. 6. O úlohe STS bližšie pozri Ružička, L.: Podiel strojových a traktorových staníc na socialistickej prestavbe východoslovenskej dediny v rokoch 1949–1953, in: *Nové obzory* 26, Košice 1984, s. 61–74.

181 Pozri Michnovič, I., Skrip, V.: O socialistickej prestavbe poľnohospodárstva v podmienkach severovýchodného Slovenska, in: *Leninov družstevný plán v politike KSČ*, Bratislava 1983, s. 184.

182 Pozri Michnovič, I.: Začiatky..., s. 24.

poľnohospodárstva na severovýchodnom Slovensku bude zložitejším problémom než v mnohých iných častiach krajiny. Jeho prvá etapa, ktorá sa z časového hľadiska viac-menej prekrýva s obdobím plnenia prvej päťročnice, sa dá ohraničiť začiatkom procesu kolektivizácie v roku 1949 a zánikom podstatnej časti družstiev roku 1953.

Už prvé skúsenosti z marca 1949 zreteľne naznačili, že kolektivizácia v podmienkach kraja nebude spontánnym procesom a celá kampaň sa nezaobíde bez politického nátlaku a administratívno-represívnych opatrení. Preto 3. apríla 1949 vznikla v Prešove Krajská družstevná rada (KDR) a v druhej polovici mesiaca boli vytvárané okresné družstevné rady (ODR), ktoré začali organizovať masové presvedčovanie drobných roľníkov za vytvorenie JRD v jednotlivých obciach. Rýchlosť celej akcie zdôvodňovali záväzkovým hnutím na počesť IX. zjazdu KSČ, pričom využívali silné zastúpenie roľníctva v krajskej straníckej organizácii. Týmto spôsobom vzniklo do konca mája 1949 44 PV a JRD. Koncom júna bolo už založených 51 PV, ktoré však väčšinou existovali len formálne. Koordináciu presvedčovacej kampane malo posilniť zriadenie tzv. družstevnej štvorky pri KDR, ktorá pozostávala z poľnohospodárskeho tajomníka KV KSS, z poľnohospodárskeho referenta KNV, z tajomníka Krajského výboru Jednotného zväzu slovenských roľníkov (JZSR) a z tajomníka KDR. K 20. novembru 1949 bolo v Prešovskom kraji evidovaných 37 PV a 44 JRD, avšak iba družstvá v Mestisku, v Habure a v Dubovej združovali väčšinu roľníkov obce.¹⁸³

Významnú zmenu do priebehu kolektivizácie prinieslo zasadnutie ÚV KSČ vo februári 1950, na ktorom bola zdôraznená požiadavka družstvá nielen zakladať, ale v nich aj spoločne hospodáriť. Dovtedy bolo totiž bežnou praxou, že do JRD vstupovali ľudia, ktorí nevlastnili pôdu a spoločné obrábanie sa uskutočňovalo len na vyvlastnenej cirkevnej alebo na obecnej pôde.¹⁸⁴ V tom čase už v kraji existovalo 111 PV a 89 JRD, ktoré mali spolu 8 143 členov. Zo súhrnného počtu 200 PV a JRD sa v ukrajinských obciach nachádzalo 98 z nich, t.j. 49 % so 4 663 členmi, čo predstavovalo 57,2 % členskej základne všetkých družstiev v kraji.¹⁸⁵

Od leta 1950 sa začalo rozhodnejšie pristupovať k vytváraniu JRD III. a IV. typu, a to súčasne s realizáciou tzv. hospodársko-technickej úpravy pozemkov (HTÚP). HTÚP značne znevýhodňovala súkromne hospodáriacich roľníkov a spolu s neúmerne vysokými kvótami povinných dodávok

183 Pozri tamže, s. 9–14.

184 Podrobnejšie pozri Skrip, V.: Socialistické premeny v poľnohospodárstve Východoslovenského kraja v rokoch 1950–1960, in: *ZPU ÚML UPJŠ II*, Košice 1984, s. 55.

185 Vypočítané podľa Michnovič, I.: Začiatky..., s. 19.

(tzv. kontingentov) a s nátlakom na dospelé deti a ostatných príbuzných ich najčastejšie „presvedčila“, aby vstúpili do družstva. Na konci roku 1950 už bolo v Prešovskom kraji 353 PV a JRD so 14 000 členmi, aj keď 73 % z nich tvorili PV a JRD I. typu. Relatívne hladší a úspešnejší priebeh malo zakladanie JRD v ukrajinských okresoch. Najväčší počet JRD a PV bol v okrese Bardejov (38) a najširšiu členskú základňu mali družstvá v okrese Medzilaborce (1 448), v ktorom, podobne ako v okresoch Svidník a Michalovce, bol aj najvyšší počet JRD III. a IV. typu.¹⁸⁶

Situáciu na úseku kolektivizácie hodnotila Rada KNV v Prešove 8. marca 1951. V Prešovskom kraji bolo vtedy 155 PV s 3 548 členmi, 113 JRD I. typu s 5 222 členmi, 63 JRD II. typu so 4 706 členmi, 13 JRD III. typu s 3 796 členmi a 4 JRD IV. typu s 390 členmi. Súhrne teda existovalo celkom 213 JRD so 14 114 členmi, z ktorých družstvá III. a IV. typu tvorili 17,3 % z celkového počtu družstiev a ich členovia 29,6 % všetkých družstevníkov. Hospodárske výsledky však boli oveľa menej priaznivé, pretože za rok 1950 JRD vykazovali stratu 300 000 Kčs.¹⁸⁷

Ďalekosiahly, a ako sa ukázalo neskôr, veľmi negatívny dopad na priebeh kolektivizácie v kraji malo uznesenie strany a vlády z 3. júna 1952, ktoré okrem požiadavky upevňovania už jestvujúcich družstiev usmernilo činnosť straníckych a štátnych orgánov na urýchlené budovanie ďalších JRD, na získavanie nových členov a na rozširovanie výmery obhospodarovanej pôdy. Na zasadnutí KV KSS v Prešove 17. júna 1952 vedúci tajomník J. Šiška upozornil na zaostávanie kraja na úseku združstevňovania, pretože 402 JRD v PV malo síce 20 503 členov, ale vlastnilo iba 10,6 % z celkovej výmery poľnohospodárskej pôdy.¹⁸⁸ Ak k tomu pripočítame kritiku tohto úseku v rezolúcii Predsedníctva ÚV KSS z 28. júna 1952, bolo to pre početný funkcionársky aktív postačujúcim signálom pre zvýšenie aktivity pri zakladaní družstiev. KV KSS pritom ignoroval zásadu priority produkčných okresov a priamo vyvolal súťaž medzi okresmi o čo najväčší počet založených JRD. Kampaň uskutočňovalo tisíce agitátorov bez akéhokoľvek výberu a prehľadu o ich činnosti, presvedčovacie metódy nahradzovali vyhrázaním, morálnym donucovaním a aktivizovaním trestných komisií i ZNB. V priebehu roku 1952 bolo v Prešovskom kraji potrestaných 1 960 malých a stredných roľníkov a 1 350 ostatných roľníkov, ktorí boli označení za kulakov. Bez ohľadu na existujúce organizačné, technické, ekonomické a kádrové

186 Michnovič, I., Skrip, V.: Socialistické premeny..., s. 204.

187 Skrip, V.: Kolektivizácia poľnohospodárstva v bývalom Prešovskom kraji v rokoch 1951–1953, in: *Nové obzory* 26, Košice 1984, s. 33.

188 Tamže, s. 37.

podmienky, hromadné úteky roľníkov do hôr a zjavné porušovanie občianskych práv i platných zákonov bolo v priebehu štyroch mesiacov v kraji založených 246 JRD III. a IV. typu.¹⁸⁹

Je celkom pochopiteľné, že takto založené družstvá bez ekonomickej pomoci a demokraticky zvolenej správy nemohli mať autoritu a riadne fungovať. Hospodárske výsledky JRD boli veľmi nepresvedčivé, hodnota pracovnej jednoty sa pohybovala na minimálnej úrovni a neraz sa finančné zálohy členom družstva vôbec nevyplácali. Úplne zlyhalo tzv. sústreďovanie dobytku, najmä v okresoch Sabinov, Stropkov, Medzilaborce a Vranov, kde chýbali objekty pre ustajnenie a náhradné riešenie v podobe tzv. rajónového sústreďenia bolo neefektívne.¹⁹⁰

Najvyšší počet JRD v Prešovskom kraji v priebehu prvej etapy kolektivizácie bol zaznamenaný pri rekapitulácii stavu k 1. aprílu 1953. V kraji v tom čase existovalo 102 PV, 68 JRD I. typu, 24 JRD II. typu, 282 JRD III. typu a 15 JRD IV. typu, spolu teda 491 JRD a PV.¹⁹¹ V lete 1953 z celkového počtu 758 obcí boli v 288 obciach JRD III. a IV. typu s 20 905 členmi, ktorí hospodárili na 31,1 % z celkovej výmery poľnohospodárskej pôdy.¹⁹² Ucelenejší pohľad na priebežné výsledky kolektivizácie v Prešovskom kraji v rokoch 1949–1953 poskytujú údaje získané z rôznych prameňov, z ktorých sme zostavili tabuľku č. 8.¹⁹³

Tabuľka č. 8

Stav ku dňu	Počet JRD	% obcí s JRD	Počet PV	% obcí s PV	Počet JRD + PV	% obcí s JRD a PV
20.11.1949	44	5,8	37	4,9	81	10,7
03.12.1950	203	26,9	130	17,2	333	44,2
10.05.1951	228	30,3	159	21,1	387	51,4
01.08.1952	237	31,5	166	22,0	403	53,5
01.04.1953	389	51,7	102	13,5	491	65,2

189 SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, 20. schôdza P ÚV KSS 25. júla 1953, kart. 841. Správa o plnení rezolúcie Predsedníctva ÚV KSS zo dňa 28. 6. 1952 k situácii v Prešovskom kraji, s. 13-15.

190 *Nový život*, roč. I, 30. jún 1952.

191 Skrip, V.: Kolektivizácia poľnohospodárstva..., s. 38.

192 Správa o plnení rezolúcie..., s. 1.

193 Tabuľka zostavená a vypočítaná podľa Michnovič, I.: *Začiatky...*, s. 13, *Prjaševščina*, roč. VI, 7. december 1950, *ŠOBA Prešov*, f. KNV-P, zvláštne oddelenie (ZO), i.č. 165, kart. 27 a Skrip, V.: Kolektivizácia poľnohospodárstva..., s. 38.

Už v apríli 1953 sa objavovali početnejšie prípady podávania odhlášok z JRD. Od júna 1953 sa však začali prejavovať zreteľnejšie príznaky nespojnosti roľníkov so zakladaním JRD a s družstevným hospodárením. Už v druhej etape jarných prác sa roľníci miestami pokúšali zväzať seno do vlastných stodôl a rozoberať dobytok pre súkromné hospodárenie. Koncom júna počas kampane za JRD v Zamutove, okr. Vranov, ušlo do hôr 120 roľníkov a ich odpor zlomili len príslušníci ZNB, ktorí boli nasadení pod zámenkou vlastného bojového cvičenia. Z 22 družstiev v okrese Vranov nad Topľou sa v priebehu leta 8 úplne rozložilo a ďalších 8 viac-menej len predstieralo činnosť. Aj keď stranícki a štátni funkcionári okresu, ktorí sa priamo podieľali na nezákonných praktikách a dovoľovali väzniť odporcov družstiev i niekoľko týždňov bez súdneho rozhodnutia a vedomia trestnej komisie, boli odvolaní, situáciu sa nedarilo zvládnuť. Dňa 16. júla 1953 nespokojní roľníci v Zamutove napadli a zranili hliadku ZNB, pri nepokojoch v obci Trepec došlo i k použitiu strelnej zbrane. Otvorené prejavy nesúhlasu s agrárnou politikou sa rozšírili aj do ďalších okresov.¹⁹⁴

V dňoch 4.–6. augusta 1953 však došlo nečakane k rozoberaniu dobytky a k hromadnému odovzdávaniu žiadostí o vystúpenie z JRD v Zamutove (okr. Vranov), v Drienici, Ražňanoch a Uzovskom Šalgove (okr. Sabinov), v Brestove, Čabalovciach, Nižnej a Vyšnej Radvani (okr. Michalovce), v Nižnej a Vyšnej Jedľovej, Stročine a Vyšnom Orlíku (okr. Svidník), v Laškovciach (okr. Michalovce), v Seniakovciach, Šarišských Bohdanovciach, Janovníku, Bretejovciach, Kendiciach, Drienovskej Novej Vsi, Ličartovciach, Drienove a Močarmanoch (okr. Prešov), vo Vyšnom Kručove (okr. Gíraltove) a vo Vyšnom Nemeckom (okr. Sobrance).¹⁹⁵ Násilie a porušenie výsledkov HTÚP hlásili orgány ZNB tiež z obcí Runina, Michajlov a Stakčín v okrese Snina a z Topoľovky, okres Humenné.¹⁹⁶ V priebehu niekoľkých týždňov sa v Prešovskom kraji rozpadlo 210 JRD a výmera pôdy v tzv. socialistickom vlastníctve sa zmenšila o 140 000 ha.¹⁹⁷ K 2. októbru 1953 bola HTÚP porušená v 171 JRD, rozobraných bolo 11 663 kusov sústredeného hovädzieho dobytku a odhlášky z družstva podalo 9 090 členov. K uvedenému termínu ostalo v Prešovskom kraji 103 JRD III. typu, z toho 71 men-

194 Podrobnejšie pozri SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, kart. 841. Zápisnica zo zasadnutia Byra Krajského výboru KSS v Prešove spolu s Predsedníctvom Ústredného výboru KSS dňa 25.7.1953.

195 ŠOBA Prešov, f. KNV-P, ZO, i.č. 165, kart. 27.

196 Tamže, i.č. 173.

197 A ÚML ÚV KSS, f. ÚV/2, a.j. 67/1. Zápisnica z Krajskej konferencie KSS v Prešove 16.–17. apríla 1954, s. 24.

šinových, s výmerou pôdy 7 725 ha.¹⁹⁸ K 31. decembru to bolo 84 družstiev vyšších typov so 4 826 členmi a 11 922 ha ornej pôdy.¹⁹⁹ Príčiny rozpadu družstiev boli analyzované na straníckom aktíve v Prešove 18. októbra 1953. ÚV KSČ za hlavný dôvod označil to, že KV KSS v Prešove používal nesprávne metódy práce a práca pri budovaní JRD bola straníckymi orgánmi dešifrovaná ako „trockisticko-bucharinovská úchyľka“.²⁰⁰

Je prirodzené, že ignorovanie princípu dobrovoľnosti, nátlaku, šikanovanie, väznenie a iné spôsoby donucovania boli v tomto smere významným faktorom, avšak zdá sa, že v skutočnosti o odchode roľníkov z družstiev rozhodli nepriaznivé výsledky hospodárenia. Boli odrazom neprimeraného tempa kolektivizácie, zakladania družstiev za každú cenu, ktorým v ďalšom období nebola venovaná primeraná pozornosť. V kraji bol nedostatok kvalifikovaných odborníkov, výrobnofinančné plány boli často nereálne koncipované a organizačná práca mala značné rezervy. Dôkazom neefektívneho hospodárenia bola stratovosť družstiev. V 108 JRD nevyplácali za pracovné jednotky žiadne finančné prostriedky, v 40 JRD bola hodnota pracovnej jednotky 1 Kčs a v ďalších 40 do 2 Kčs.²⁰¹

Ústredné ani krajské orgány nebrali v adekvátnej miere do úvahy niektoré špecifiká kraja, ktoré si priamo vynucovali osobitné prístupy. Išlo napríklad o také okolnosti, akými boli nepočetnosť a nižšia úroveň robotníkov, ktorí mali byť oporou kolektivizácie, nedostatok odborne pripravených riadiacich kádrov, zložitejšie sociálne pomery, ale aj súbežné uskutočňovanie celého radu ďalších kampaní, čo na jednej strane viedlo vedúcich funkcionárov k snahe uľahčiť si prácu a ku sklonu uprednostňovať byrokratické metódy a na druhej strane v ľudoch zvyšovalo citlivosť a popudlivosť.

Rozpad JRD v Prešovskom kraji a tamojšia situácia na úseku poľnohospodárstva vôbec vzbudili veľkú pozornosť, pretože išlo o prvý vážny neúspech politiky KSČ a štátu, ktorý nebolo možné poprieť. Problémom sa preto zaoberali aj najvyššie orgány: Predsedníctvo ÚV KSČ a vláda ČSR.²⁰² Pravda, prijaté opatrenia, transformované prostredníctvom ÚV KSS, Zboru povereníkov, KV KSS i KNV mohli byť účinné až postupne. V prvej fáze boli vypracované direktívy, ktoré bolo možné variovať podľa konkrétnej situácie v JRD a týkali sa organizačných postupov, zabezpečenia kadrovej po-

198 SNA, f. ÚV KSS, S ÚV KSS, zasadanie sekretariátu 3. októbra 1953, kart. 72. Správa o situácii na JRD v Prešovskom kraji, s. 2.

199 SNA, f. ÚP ZP, zas. PZP, i.č. 59, kart. 46, spis č. 2 134/54-taj., s. 6.

200 Správa o súčasnej..., s. 5.

201 Správa o situácii na JRD..., s. 1.

202 SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, zasadanie predsedníctva 26. novembra 1953, kart. 851. Návrhy opatrení pre Politický sekretariát ÚV KSČ k situácii v Prešovskom kraji.

moci, riešenia zásobovania i výplaty pracovných jednotiek.²⁰³ Sekretariát ÚV KSS sa problematikou zaoberal 3. októbra a uložil zodpovedným funkcionárom vypracovať návrhy opatrení pre Politický sekretariát ÚV KŠČ a prevolanie k roľníkom Prešovského kraja s dôrazom na zabezpečenie jenných poľnohospodárskych prác a upevnenie socialistickej zákonnosti, ako aj plán na všeobecné riešenie problémov kraja.²⁰⁴

Návrh opatrení pre Politický sekretariát ÚV KŠČ prejednálo Predsedníctvo ÚV KSS 26. novembra 1953. Obsahoval najmä požiadavky adekvátnosti plánov, primeraných úľav pre Prešovský kraj, obrábania opustenej pôdy i zdokonalenia práce na ďalších úsekoch.²⁰⁵ Viaceré opatrenia v tomto smere boli konkretizované na zasadnutí Sekretariátu ÚV KSS 28. decembra 1953.²⁰⁶

Udalosti v Prešovskom kraji v roku 1953 ukázali hĺbku problémov kolektivizovaného poľnohospodárstva vôbec. Na základe vládneho vyhlásenia z 15. septembra 1953 a uznesenia ÚV KŠČ zo 16. decembra 1953 došlo k zvýšeniu investícií do poľnohospodárskej výroby, k zvýšeniu cien poľnohospodárskych komodít, k odkladu platieb dlhodobých i krátkodobých úverov a k zníženiu úrokovej miery. V prípade potreby boli družstvám poskytované aj priame finančné dotácie. Súčasne boli zvýšené výkupné ceny hovädzieho dobytku a zaviedla sa zľava pri naturálnej platbe za práce vykonané prostredníctvom STS.²⁰⁷

Je evidentné, že popri všetkých ťažkostiach a bolestiach mala kolektivizácia výrazný podiel na zmene sociálno-ekonomických podmienok života rusínsko-ukrajinského obyvateľstva, pretože severné okresy Prešovského kraja mali napriek postupujúcej industrializácii naďalej agrárny charakter a najvyšší počet ľudí pracujúcich v poľnohospodárstve. Z toho sa vo všeobecnosti usudzovalo, že roľníci z tohto etnika majú ku družstevníctvu spravidla priaznivejší vzťah a do JRD vstupovali skôr a ochotnejšie než ostatní roľníci v kraji. Takýto záver sa nám však na základe dostupných údajov nepodarilo jednoznačne dokázať.

Uvedené tvrdenie, a to aj v úradných dokumentoch, sa najčastejšie vyskytovalo v súvislosti s obdobím najintenzívnejšej kolektivizácie v rokoch 1950 – 1952. Tabuľka č. 9 nám síce potvrdzuje, že rozdiel medzi podielom

²⁰³ Tamže, S ÚV KSS, zasadanie sekretariátu 2. septembra 1953, kart. 72.

²⁰⁴ Tamže, zasadanie 3. októbra 1953.

²⁰⁵ Tamže, 26. zasadnutie S ÚV KSS 26.11.1953, s. 3-4.

²⁰⁶ Tamže, zasadnutie sekretariátu 28. decembra 1953, kart. 75.

²⁰⁷ SNA, f. K SNR, č. 390 (prez. dôv.) 1954. Stenografický zápis o priebehu 25. zasadnutia SNR, ktoré bolo dňa 27. apríla 1957 v Bratislave.

Tabuľka č. 9

Okres (kraj) alebo oblasť	Počet obcí	Stav k 5.3.1950			Stav k 10.5.1951			Stav k 1.8.1952					
		PV	JRD	PV+JRD	%	PV	JRD	PV+JRD	%	PV	JRD	PV+JRD	%
Bardejov	74	6	3	9	12,1	23	33	56	75,6	24	33	57	77,0
Giraltovce	59	2	3	5	8,4	9	9	18	30,5	9	9	18	30,5
Humenné	62	13	5	18	34,6	13	17	30	57,6	15	17	32	61,5
Medzilaborce	48	5	5	10	20,8	13	13	26	54,1	14	14	28	58,3
Michalovce	55	11	12	23	41,8	6	24	30	54,6	7	26	33	60,0
Prešov	95	6	7	13	15,2	13	5	18	21,1	12	16	28	32,9
Sabinov	71	8	4	12	16,9	9	21	30	42,2	9	21	30	42,2
Snina	39	8	6	14	35,8	14	15	29	74,3	10	19	29	74,3
Sobrance	50	12	4	16	32,0	18	16	34	68,0	18	16	34	68,0
Spišská Stará Ves	20	7	1	8	40,0	5	3	8	40,0	7	3	10	50,0
Stará Lubovňa	31	4	7	11	35,4	6	10	16	51,6	6	10	16	51,6
Stropkov	50	2	9	11	22,0	11	11	22	44,0	4	11	15	30,0
Svidník	51	5	8	13	25,4	4	11	15	29,4	11	13	24	47,0
Veľké Kapušany	31	13	3	16	51,6	11	14	25	80,6	11	15	26	83,8
Vranov	36	9	12	21	58,3	4	16	20	55,5	9	14	23	63,8
Prešovský kraj	752	111	89	200	26,5	159	228	387	51,4	166	237	403	53,6
Ukrajinské okresy	416	51	47	98	23,5	93	130	223	53,6	104	138	242	58,1

kolektivizovaných a na kolektivizáciu pripravených obcí na ich celkovom počte v celokrajskom meradle a v ukrajinských okresoch sa v tomto období pohyboval od 2,2 % do 4,6 % v prospech ukrajinských okresov, čo však z hľadiska štatistiky je málo významná diferenciacia.²⁰⁸ Pravda, tento výsledok mohli skresliť bohatšie slovenské obce v tzv. ukrajinských okresoch. Túto eventualitu však vážne sponchybnuje skutočnosť, že začiatkom roku 1953 existovali JRD v 106 ukrajinských obciach, čo predstavovalo asi 40 % zo všetkých obcí s ukrajinským obyvateľstvom v Prešovskom kraji, kým približne v tom istom čase podiel kolektivizovaných obcí v celokrajskom meradle dosiahol 51,7 % a z počtu neukrajinských obcí dokonca 57,7 %.²⁰⁹

Presvedčivejšie argumenty na potvrdenie pravdivosti tejto hypotézy sme nenašli ani v údajoch o rozpade družstiev, ktoré uvádzame v tabuľke č. 10.²¹⁰ V auguste a v septembri pri masovom rozpade JRD zaniklo v Prešovskom kraji 185 družstiev, t.j. 64,3 %, z toho v ukrajinských okresoch 113 družstiev, t.j. 67,3 % z ich počtu v týchto okresoch. V Prešovskom kraji v družstvách zostalo len 3 200 členov, teda 15,5 % členskej základne v kraji, v okresoch s väčším počtom ukrajinského obyvateľstva v JRD zostalo 1 830 členov, t.j. 14,6 % z počtu družstevných roľníkov v týchto okresoch.

Ak napriek týmto údajom sme ochotní pripustiť, že pomer Rusínov-Ukrajincov k družstevnému hospodáreniu bol i v týchto kritických rokoch a, ako ukázal nedávny sociologický výskum, dodnes je predsa lepší než Slovákov a Maďarov v národnostne zmiešaných oblastiach Slovenska, je potrebné tento jav objektívne vysvetliť.²¹¹

Prevažná časť rusínsko-ukrajinského roľníckeho obyvateľstva žila v ťažšie prístupných podhorských obciach s nepriaznivými klimatickými a pôdnymi podmienkami, ktoré výrazne obmedzovali sortiment a znižovali výnosy poľnohospodárskej produkcie. Tieto, pre tovarovú výrobu nevhodné okolnosti značne znevýhodňovali rusínsko-ukrajinských roľníkov a ich usadlosti robili nerentabilnými, kým štátom podporované družstvá mohli v nekonkurenčnom

208 Tabuľka spracovaná a zostavená podľa Michnovič, I.: Začiatky..., s. 19 a ŠOBA Prešov, f. KNV-P, ZO, i.č. 161, kart. 27.

209 Porovnaj ŠOBA Prešov, f. KNV-P, ROČĽS, i.č. 14, kart. 31 a Skrip, V.: Kolektivizácia poľnohospodárstva..., s. 38.

210 Tabuľka zostavená podľa Správa o situácii na JRD..., s. 9.

211 Ukázalo to spracovanie výsledkov sociologického prieskumu v národnostne zmiešaných oblastiach Slovenska, ktorý v máji roku 1990 uskutočnili pracovníci Spoločenskovedného ústavu SAV v Košiciach pre potreby vlády Slovenskej republiky. K tomu pozri *Vzťahy Slovákov a národnostných menšín v národnostne zmiešaných oblastiach Slovenska. Priebežná informácia zo sociologického výskumu*, Spoločenskovedný ústav SAV, Košice 1990, s. 66.

Tabuľka č. 10

Okres (kraj) oblasť	Pred rozpadom					Po rozpade k 2.10.1953					Počet komisií						
	Počet JRD	Počet členov JRD	Výmer orných pôd (ha)	Počet hov. dobytká	Počet ošpaných	Počet JRD	%	Počet členov JRD	%	Výmer orných pôd (ha)		Počet hov. dobytká	%	Počet ošpaných	%	Počet odhásených	Počet vyličených
Bardejov	20	889	5 610	2 107	2 074	8	40,0	202	22,4	1 528	27,2	812	38,5	1 111	53,3	334	3
Giraltovce	19	846	4 723	1 702	752	3	15,7	32	3,4	441	52,1	120	7,0	154	20,4	633	3
Humenné	23	1 306	4 778	1 364	1 351	6	26,0	56	4,2	414	8,6	300	21,9	200	14,8	474	4
Medzilaborce	26	1 824	6 244	1 949	1 438	6	23,0	44	24,3	1 373	21,9	665	34,1	1 122	78,0	383	5
Michalovce	19	2 163	9 054	3 222	4 644	10	52,6	287	13,2	1 253	13,8	620	19,2	3 042	55,5	617	10
Prešov	21	1 780	8 212	2 494	2 094	10	47,6	168	9,4	971	11,8	919	12,7	967	46,1	1 585	5
Sabinov	25	2 081	8 778	3 126	2 242	8	32,0	224	10,7	1 285	15,4	721	23,0	1 527	58,1	1 216	8
Snina	10	832	1 579	270	776	6	60,0	238	28,6	669	42,3	256	94,8	685	98,2	156	5
Sobrance	11	653	2 602	1 059	1 219	4	36,3	60	9,4	279	10,7	176	16,6	529	43,3	237	3
Spíšská Stará Ves	5	217	865	128	261	4	80,0	66	30,4	272	31,4	91	71,0	258	98,8	46	2
Stará Ľubovňa	12	398	2 210	820	1 486	9	75,0	205	51,5	1 953	88,3	709	86,4	1 440	96,9	90	3
Stropkov	33	1 422	7 010	1 841	1 210	5	15,1	83	5,8	477	5,8	294	15,9	409	33,8	693	5
Svidník	19	1 622	5 545	1 001	1 332	7	36,4	378	23,3	1 671	30,1	611	61,0	855	64,6	373	6
Veľké Kapušany	21	2 571	8 669	5 162	2 612	10	47,6	496	19,2	1 597	18,4	721	13,9	1 028	51,0	1 151	5
Vranov	22	1 931	8 839	1 904	1 231	7	33,3	261	13,5	1 535	17,3	481	25,2	864	70,3	1 122	3
Prešovský kraj	288	20 572	84 718	27 496	25 722	103	35,7	3 200	15,5	15 718	18,5	7 796	28,3	14 191	55,1	9 090	70
Ukrajinské okresy	168	10 374	41 754	12 478	11 909	55	32,7	1 830	14,6	9 370	22,4	4 368	35,0	7 349	61,7	3 717	39

prostredí vcelku úspešne obstáť. Preto sa domnievame, že postoj Rusínov-Ukrajincov k JRD určovali a určujú ekonomické dôvody, aj keď ani sociálne činitele, najmä veľký počet Ukrajincov v štátnych službách a verejných inštitúciách, ani politické faktory, hlavne ich členstvo a funkcie v KSC, ale ani niektoré etnopsychologické motívy vôbec nemôžeme prehliadať.

V každom prípade je však nesprávne a neprípustné kladný či záporný vzťah ku kolektivizácii priamo spájať s národnostnou príslušnosťou roľníkov, pretože takéto spojenie jednoducho nejestvuje. Je druhou vecou, ak v závislosti od konkrétnych podmienok v niektorých regiónoch môže byť spoločné hospodárenie pre roľníkov relatívne výhodnejšie než v iných oblastiach alebo naopak, a to bez ohľadu na ich národnostnú príslušnosť.

3. Riešenie špecifických problémov regiónu

Hospodársky, politický a kultúrny vývoj v podmienkach severovýchodného Slovenska sa po roku 1948 okrem iného spájal s riešením mimoriadne naliehavých úloh súvisiacich so zložitou sociálnou situáciou, zvlášť v severných okresoch, v ktorých žila rozhodujúca časť rusínsko-ukrajinského obyvateľstva Slovenska. Išlo najmä o zabezpečenie primeraného bývania pre početné rodiny žijúce už niekoľko rokov v provizóriách, o odstránenie izolovanosti mnohých obcí od politických, ekonomických a kultúrnych centier oblasti, o podstatné rozšírenie a skvalitnenie zdravotníckej starostlivosti a o zaistenie takej životnej úrovne obyvateľstva, ktorá by bola adekvátna dobe a proklamovaným zásadám socialistického spoločenského zriadenia.

Pri prechode frontu cez naše územie v rokoch 1944 – 1945 bolo na severovýchodnom Slovensku zničených alebo poškodených 35 752 rodinných domov a hospodárskych usadlostí, z toho bolo 7 491 domov úplne zničených, 9 751 ťažko poškodených a 18 060 objektov si vyžadovalo opravu.²¹² Dvojročný plán obnovy a rozvoja národného hospodárstva ukladal vybudovať 6 577 domov a opraviť 7 210 objektov, avšak k 1. júnu 1947 boli operatívne plány realizované len v štyroch najviac postihnutých okresoch (Svidník, Stropkov, Medzilaborce a Snina), a to vo výstavbe iba na 5 % a v opravách na 8 %.²¹³ Napokon bolo vystavaných 2 944 domov, t.j. 44,7 % z projektovaných novostavieb a opravených 1 250 domov, t.j. 17,3 % z plánovaného počtu.²¹⁴

212 *Východoslovenské noviny*, roč. I (VII), 21. február 1958.

213 Pozri Kovač, A.: *Pisľavojennyj rozvytok...*, s. 17 a *SNA*, f. K SNR, č. 1946/1947. Stenografický zápis o priebehu 9. zasadnutia pléna Slovenskej národnej rady, konaného dňa 27.–28. júna 1947, s. 43-44.

214 Kovač, A.: *Pisľavojennyj rozvytok...*, s. 17.

Prvá etapa obnovy sa teda nevydarila. Stavalo sa iba v bohatších a prístupnejších obciach, do záležitostí výstavby a opráv zasahovali politické strany. Poskytnuté prostriedky sa rýchlo vyčerpali, ba vyskytli sa aj finančné machinácie.²¹⁵

Z týchto dôvodov povereník vnútra dr. D. Okáli prípisom z 10. júna 1948 navrhol, aby vzhľadom na vysoké náklady a neperspektívnosť severných okresov obnova nepokračovala v pôvodne plánovanom rozsahu. Najnaliehavejšie prípady doporučoval riešiť výstavbou drevených domov a celkovú situáciu zvládnuť kompaktným presídlením relatívne prebytočného obyvateľstva do úrodnejších oblastí alebo vybudovaním nových priemyselných stredísk so súčasným postavením potrebného počtu rodinných domov. Tieto návrhy zdôvodňoval úverovými ťažkosťami, pasívnym prístupom obyvateľstva, ale aj skutočnosťou, že poškodení občania odmietali, resp. neboli solventní k úhrade jednej pätiny stavebných nákladov, čo vtedajšie predpisy vyžadovali.²¹⁶

Napriek tomu stavebná obnova fakticky pokračovala až do roku 1952. V jej rámci bolo postavených a obnovených celkom 5 092 hospodárskych usadlostí v celkovom stavebnom náklade 441 016 728,84 Kčs (v prepočte na novú menu), čo predstavovalo priemerné náklady na jednu novostavbu 110 000 Kčs a na jednu generálnu opravu 48 000 Kčs.²¹⁷

V roku 1953 Ministerstvo miestneho hospodárstva navrhlo vláde, aby v rámci výstavby a opráv vojnou zničených domov, najmä v okresoch Svidník, Stropkov, Medzilaborce a Snina, bolo prestavaných 1 329 domkov a opravených 200 domkov. Návrh však neriešil bytovú situáciu tamojšieho obyvateľstva komplexne, pretože nezohľadňoval fakt, že v severných okresoch mnohí občania síce neboli vojnovými poškodencami, avšak žili v neznesiteľných podmienkach. Z tohto dôvodu Byro KV KSS podporovalo myšlienku, aby sa obnova uskutočnila formou poskytnutia dlhodobej štátnej pôžičky na zakúpenie stavebného materiálu s využitím svojpomoci samotného obyvateľstva i miestnych zdrojov, najmä kameňa a kalamitného dreva. Úverové podmienky pre stavebníkov mali byť diferencované podľa sociálnych a politických hľadísk.²¹⁸

215 *SNA*, f. ÚP ZP, zas. PZP, i.č. 75, kart. 59, č. 11 361/54. Správa o priebehu a výsledkoch akcie výstavby a opráv zničených a poškodených domov v severných okresoch Prešovského kraja na základe uznesení vlády ČSR č. 494 a č. 674 z roku 1954 z 11. januára 1955.

216 *SNA*, f. ÚP ZP, zas. ZP, i.č. 414, kart. 34.

217 *Tamže*, i.č. 809, kart. 398, spis č. 2 609/1959. Záverečná správa o výstavbe vojnou zničených a poškodených rodinných domčekov v Prešovskom kraji zo 4. mája 1959.

218 *Správa o súčasnej...*, s. 20.

Na základe návrhu predsedu Zboru povereníkov R. Strechaja vláda Československej republiky uznesením č. 494 zo dňa 19. marca 1954 rozhodla zaistiť obnovu a výstavbu vojnou zničených domov v severných okresoch Prešovského kraja a zároveň opravu schátralých domov, najmä v okresoch Stará Ľubovňa, Spišská Stará Ves, Svidník a Snina, a to tak, že štát podporí vlastnú aktivitu individuálnych stavebníkov zabezpečením materiálových fondov, poskytnutím stavebného príspevku a zvýhodnením dlhodobej pôžičky.²¹⁹ Aj keď bytová otázka v severných okresoch východného Slovenska bola predovšetkým sociálnym problémom, v daných súvislostiach nesporne mala aj svoj národnostný aspekt.

Uvedený atribút mali aj zložité otázky na úseku dopravy v Prešovskom kraji a v jeho severných okresoch. Značne obmedzené dopravné možnosti totiž nielen komplikovali plnenie hospodárskych a stavebných plánov, ale zároveň sťažovali pravidelné zásobovanie obyvateľstva, brzdili rozvoj priemyselnej zamestnanosti v severných okresoch a prekážali potrebnému oživeniu politického, spoločenského a kultúrneho života v tejto oblasti.

Hlavným problémom bola nedostatočná dĺžka a malá hustota železničnej siete v tomto regióne. Železničná sieť v Prešovskom kraji merala 302 km, čo predstavovalo len 2,54 % jej dĺžky v republike. Na 100 km² pripadalo iba 3,6 km železničnej trate, kým hustota železničnej siete v rámci Československa vtedy dosahovala 10,4 km a na Slovensku 7,3 km. Dĺžka trate na 1 km² v kraji bola len 0,039 km, zatiaľ čo v celoštátnom priemere 0,104 km, t.j. 2,7krát viac.²²⁰ Šesť okresov, a to Giraltovce, Sobrance, Spišská Stará Ves, Stará Ľubovňa, Stropkov a Svidník bolo úplne bez železničného spojenia. Krajským funkcionárom a predstaviteľom príslušných okresov sa podarilo presadiť iba výstavbu trate Orlov – Plaveč – Podolinec, ktorá však bola dokončená až v polovici šesťdesiatych rokov. Investičná výstavba bola tak od roku 1949 zameraná najmä na zvýšenú výkonnosť jestvujúcich tratí a na obnovu železničného zvršku. V rokoch 1949 – 1952 bolo preinvestovaných 304 mil. Kčs a na rok 1953 boli naplánované akcie rozpočtované vo výške 152 900 000 Kčs.²²¹

219 SNA, f. ÚP ZP, zas. PZP, i.č. 45. kart. 36, č. 861/54-dôv. Smernice pre poskytovanie pôžičiek štátnymi sporiteľňami na výstavbu, obnovu a údržbu domov v severných okresoch Prešovského kraja.

220 Pozri *tamže*, i.č. 71, kart. 54 a A ÚML ÚV KSS, f. ÚV/3, a.j. 469. Zápisnica z pléna KV KSS v Prešove 31. mája 1956. Referát k smerniciam II. päťročného plánu rozvoja NH na roky 1956 – 1960, s. 59.

221 SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, 24. schôdza predsedníctva 30. 8. 1952, kart. 822. Predbežná správa o situácii v Prešovskom kraji, s. 8-9.

Vzhľadom na nedostatočne rozvinutú železničnú sieť veľkú úlohu pri preprave osôb i transporte tovarov zohrávala automobilová doprava. Jej rýchlejšiemu rozvoju však bránil zlý stav cestných komunikácií i značne obmedzený park motorových vozidiel.

V roku 1948 bol zvlášť kritický stav ciest v okresoch Stropkov, Svidník, Medzilaborce a Snina, v ktorých bolo 11 obcí vozidlám neprístupných a 63 obcí ťažko prístupných. Na sprístupňovanie obcí boli použité subvencie z UNRRA vo výške 35 065 000 Kčs a na základe návrhu Štátnej stavebnej správy bolo 5. mája 1948 na úpravu obecných ciest v okresoch Svidník a Stropkov (celkove išlo o 25 ciest) priznaných spolu 9 850 000 Kčs. Dňa 31. mája 1948 bola uplatnená požiadavka na 20 miliónov Kčs zo zvyšku darov UNRRA na rekonštrukciu 50 km ciest v okrese Stropkov a 66 km ciest v okrese Svidník.²²²

Výstavba a rekonštrukcia ciest bola dôležitá nielen z hľadiska zásobovania a stavebnej obnovy v obciach, ale aj zavedenia autobusového spojenia do odľahlejších obcí. V roku 1945 bolo na severovýchodnom Slovensku len 5 autobusových liniek, ktoré boli do roku 1948 rozšírené na 32, avšak spájali len 50 z celkového počtu vyše 750 obcí. Do roku 1952 bolo už zriadených 76 autobusových liniek, z toho 56 v ukrajinských okresoch.²²³ Roku 1954 bolo v kraji celkom 120 autobusových liniek, ktoré navzájom spájali 492 obcí.²²⁴

Otázka cestných komunikácií v Prešovskom kraji však ani zďaleka nebola vyriešená. Podiel kraja na celoštátnej cestnej sieti dosahoval len 4,09 %. Priemerná hustota ciest na 100 km² v Prešovskom kraji predstavovala 35 km, kým v celoštátnom meradle to bolo 56 km.²²⁵ Z celkovej dĺžky 2 924 km ciest bolo iba 210 km bezprašných, t.j. 7,1 % a štrkované boli iba cesty I. a II. triedy v dĺžke 1 332 km, t.j. 45,3 %. Zbytok v dĺžke 1 392 km, teda 47,6 % tvorili nevalcované cesty, bez spevnenia, a z toho 166 km cesty nezjazdné pre motorové vozidlá vôbec a v dĺžke 100 km nezjazdné za mokra ani pre povozy. V daždivom počasí bolo tak 70 obcí autami neprístupných. Značnou prekážkou rýchlejšieho skvalitňovania cestnej siete bola pomerne nákladná výstavba mostov, ktorých v hornatom teréne bolo oveľa väčšie

222 SNA, f. ÚP ZP, zas. ZP, i.č. 414, kart. 34. Zápisnica zo zasadnutia Zboru povereníkov 10. júna 1948.

223 Pozri *Východoslovenské noviny*, roč. I (VII), 21. február 1958 a Zápisnica z pléna KV KSS v Prešove zo 17. júla 1952, s. 38.

224 A ÚML ÚV KSS, f. ÚV/2, a.j. 67/I. Zápisnica z Krajskej konferencie KSS v Prešove konanej 16.–17. apríla 1954, s. 12. Pozri tiež *Družno vpered*, roč. IV, č. 11. november 1954, s. 18.

225 Referát k smerniciam..., s. 69.

množstvo než inde. Počas vojnových udalostí bolo totiž zničených 503 mostov v dĺžke 6 090 bm, ktoré boli nahradené drevenými provizóriami. Ich výmena za definitívne mosty prebiehala veľmi pomaly a do konca roku 1953 bolo takto nahradených iba 703 bm, t.j. 11,5 % z ich celkovej dĺžky.²²⁶

O situácii na tomto úseku dostatočne svedčí kategorizácia ciest v Prešovskom kraji. K 1. januáru 1952 z celkovej dĺžky 2 930,9 km ciest cesty I. triedy tvorili 77,1 km, t.j. 2,6 %, 746 km cesty II. triedy, t.j. 25,4 % a 207,8 km cesty III. triedy, t.j. 68,5 %. Napriek zlepšeniu situácie stále existovalo 152 obcí s počtom 55 512 obyvateľov, ktoré neboli napojené na štátnu cestnú sieť.²²⁷

Podstatne rýchlejšie a bez väčších problémov prebiehala telefonizácia obcí Prešovského kraja. V roku 1948 malo telefonické spojenie iba 38 % sídel severovýchodného Slovenska, k 31. decembru 1949 to už bolo 363 obcí, t.j. 47,9 %. V rokoch 1950 – 1951 bolo telefonizovaných spolu 251 obcí. Plán na rok 1952 určoval zaviesť telefónne vedenie do 130 obcí s tým, že v roku 1953 zavedením telefónu do 137 obcí bude telefonizácia kraja ukončená. V skutočnosti však bola táto úloha splnená až v roku 1954.²²⁸

Mnohé problémy Prešovského kraja vyplývali zo zložitých pomerov v oblasti zdravotníckej starostlivosti. Vojnové škody, zásobovacie ťažkosti, zaostalejšie hospodárstvo i komplikovanejšia národnostná situácia v tomto regióne vytvárali pre súkromnú lekársku prax málo atraktívne prostredie aj po roku 1945. Odrazom tejto skutočnosti bolo, že severovýchodné Slovensko na úseku zdravotníctva za ostatnými oblasťami Slovenska výrazne zaostávalo. Severovýchodné okresy Slovenska mali k 1. januáru 1947 celkom 757 obcí, t.j. 22,5 % z ich počtu na Slovensku, ktoré obývalo asi 13,1 % z jeho obyvateľstva, avšak pracovalo v nich iba 6,3 % z celkového počtu lekárov, 2,5 % odborných a 3,6 % zubných lekárov na Slovensku, 8,3 % všetkých zubných technikov a 9,2 % z počtu lekárnikov. V oblasti bolo veľmi málo nemocničných lôžok, ambulancií, lekární a iba 4 sanitné vozy, t.j. 7,8 % z ich počtu na Slovensku. Ešte menej priaznivé boli zdravotnícke pomery v severných okresoch regiónu s ukrajinským obyvateľstvom, ktoré nedosahovali ani oblastnú úroveň.²²⁹

Deklarovanie sociálnych priorít programu budovania socializmu a zavedenie krajského zriadenia vytvorili určité politické a organizačné predpo-

226 SNA, f. ÚP ZP, zas. PZP, i.č. 59, kart. 46.

227 Tamže, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, 24. schôdza predsedníctva 30.8.1952, kart. 822. Predbežná správa o rozvoji Prešovského kraja v roku 1953, s. 7-8.

228 Pozri *Družno vpered*, roč. IV, č. 11, november 1954, s. 18 a *Predbežná správa...*, s. 8.

229 Vypočítané podľa *Štatistická príručka Slovenska 1947*, s. 356-357.

klady pre riešenie naznačených problémov. Prvoradou úlohou bolo zvýšiť počet lekárov v Prešovskom kraji a postupne rozširovať sieť a lôžkovú kapacitu zdravotníckych zariadení. Na jedného lekára v kraji totiž v roku 1946 pripadalo 6 352 ľudí, kým na Slovensku to bolo 3 092 ľudí. Ešte horšia situácia bola v 8 ukrajinských okresoch, v ktorých v priemere mal jeden lekár na starosti 8 092 osôb.²³⁰ V roku 1949 bolo v Prešovskom kraji iba 5 nemocníc s 25 oddeleniami a 932 posteľami.²³¹

Z týchto dôvodov Prezídium Povereníctva zdravotníctva 13. mája 1949 predložilo Úradu Predsedníctva Zboru povereníkov „Opatrenia na prevedenie distribúcie lekárov na Slovensku“. Navrhlo preveriť pracovné zaťaženie lekárov a prikročiť k ich účinnejšej distribúcii, najmä presunom relatívne prebytočných lekárov z Bratislavy a iných miest do krajov s neobsadenými obvody a nedostatočnou zdravotnou službou. Konkrétne návrhy mali vypracovať zdravotnícke referáty KNV, posúdiť dislokačná komisia Povereníctva zdravotníctva a schváliť povereník tak, aby v mestách pripadal jeden praktický lekár na 4 200 obyvateľov a na vidieku 1 lekár na jeden štátny zdravotný obvod.²³²

Aj keď sa tento zámer nerealizoval v plnom rozsahu, situácia na úseku zdravotníctva sa postupne vylepšovala, hoci kraj, a zvlášť ukrajinské okresy, naďalej nedosahovali celoslovenské parametre. V roku 1952 v ukrajinských okresoch pripadalo na 1 000 obyvateľov 0,08 praktického lekára, v Prešovskom kraji 0,14 lekára, kým slovenský priemer predstavoval 0,22 lekára. V počte nemocničných lôžok na 1 000 obyvateľov bol priemer v ukrajinských okresoch 3,7, v rámci kraja 3,46 a na Slovensku 4,5.²³³

Uvedený stav Povereníctvo zdravotníctva zdôvodňovalo tým, že prednostne sa zaisťovala zdravotná služba a otvárali sa zariadenia zdravotníckej starostlivosti v priemyselných centrách, čo pri obmedzenom limite investičných kvôt pre oblasť zdravotníctva znamenalo pomalší rozvoj tejto sféry v prevažne poľnohospodársky orientovaných okresoch a oblastiach, akými boli práve južné a severovýchodné Slovensko obývané maďarskou, resp. ukrajinskou menšinou. Povereníctvo pritom zdôrazňovalo, že v žiadnom prípade nejde o preferovanie či zanedbávanie určitých regiónov na národnost-

230 Tamže, s. 13-14 a 356-357.

231 Filip, M.: *Social'no-zdorovoochonna polityka KPČ ta rozvytok ochorony zdorov'ja na schidnoj Slovaččyni*, in: *Naukovyj zbirnyk Muzeju ukrajins'koi kultury u Svydnyku 14*, Prešov 1986, s. 21.

232 SNA, f. ÚP ZP, zas. ZP, i.č. 489, kart. 44. Zápisnica zo zasadnutia Zboru povereníkov 19. mája 1948.

233 Tamže, i.č. 611, kart. 106. Informatívna správa Povereníctva zdravotníctva z 9. decembra 1952.

nom podklade, ale iba o dôsledok objektívnych okolností. Zároveň uspokojovalo Zbor povereníkov tvrdením, že rozdiely v jednotlivých ukazovateľoch nie sú veľké a sú dané väčšou rozptýlenosťou liečebných ústavov a rozsiahlejšími atraktívnymi rajónmi v porovnaní so slovenskými okresmi. V záujme ďalšieho zmiernenia diferenciácií uskutočnilo poverenie niektoré opatrenia na obmedzenie prílivu lekárov do Bratislavského a Košického kraja, rozšírilo počet oddelení zdravotných stredísk v okresoch Svidník a Medzilaborce a pripravovalo redistribúciu kádrov.²³⁴

Celkove sa však zdravotnícke pomery v Prešovskom kraji v rokoch 1948 – 1953 výrazne zlepšili. V prvom rade sústavne rástol počet lekárov pôsobiacich v rámci kraja. Kým v roku 1950 v Prešovskom kraji pracovalo 107 lekárov, v roku 1952 ich bolo 210 a v roku 1953 dokonca 257.²³⁵ V roku 1954 počet lekárov stúpil na 321 a tak na jedného lekára pripadalo 1 554 obyvateľov (v Nitrianskom kraji 1 495 a v Banskobystrickom kraji 1 377) napriek tomu, že obsadzovanie lekárskeho miest v kraji Prešov bolo sťažené nedostatkom bytov a ordinačných priestorov.²³⁶ Na 1 000 obyvateľov kraja pripadalo 3,75 nemocničných lôžok, pričom celoslovenský priemer vtedy tvorilo 4,78 lôžok a celoštátny priemer dokonca 6,78 postelí.²³⁷ Všeobecne tiež klesala dojčenská úmrtnosť. Zatiaľ čo v roku 1948 z 1 000 novonarodených zomrelo 123 detí, v roku 1953 už len 72 detí.²³⁸ Promile kojeneckej úmrtnosti sa značne znížilo aj v severných okresoch Prešovského kraja. Tak napríklad v okrese Medzilaborce klesla za roky 1948 – 1952 z 9,74 % na 6,81 % a v okrese Svidník z 12,79 % na 9,41 %.²³⁹ Popri pozitívnych výsledkoch sa však v Prešovskom kraji nedarilo aktivizovať okresné hygienicko-epidemiologické stanice, výraznejšie rozšíriť lôžkovú kapacitu nemocníc, otvoriť ich nové oddelenia, a najmä plniť plán výstavby detských jasí, ktorý bol plnený len na 38 %. Zo 102 územných zdravotných obvodov až 53 bolo neobsadených zdravotným personálom.²⁴⁰

Dôležitým ukazovateľom životnej úrovne obyvateľstva na začiatku päťdesiatych rokov, ktorý v značnej miere podmieňoval rozvoj hospodárskeho

234 Pozri *tamže*.

235 Pozri Predbežná správa..., s. 21.

236 SNA, f. ÚP ZP, zas. ZP, i.č. 708, kart. 214, prípis č. 3 373/56 z 24. apríla 1956 a *tamže*, i.č. 59, kart. 46, prípis č. 2 123/54-taj., s. 7.

237 Pozri *tamže* a Správa o súčasnej..., s. 21.

238 Stenografický zápis o priebehu (24.)..., s. 21.

239 SNA, f. PV-adm., i.č. 729, kart. 1023. Situačná správa o národnostnej otázke v Prešovskom kraji zo 7. februára 1953.

240 Pozri Správa o súčasnej..., s. 21 a SNA, f. ÚV KSS, S ÚV KSS, zasadnutie sekretariátu 24.3.1954, kart. 82. Správa o plnení dokumentu strany a vlády na úseku zdravotníctva v Prešovskom kraji, zameraná na činnosť stranických orgánov a ľudovej správy.

i kultúrneho života oblasti, bol stupeň elektrifikácie obcí. Aj keď v mestách a v mnohých oblastiach Slovenska bolo využívanie elektrického prúdu v roku 1948 dávnu samozrejmosťou, na severovýchodnom Slovensku bola situácia podstatne odlišná. K 1. januáru 1947 v celoslovenskom meradle bol elektrický prúd zavedený do 43,7 % obcí, do 63,0 % všetkých domov a využívalo ho 67,2 % obyvateľov, avšak na severovýchodnom Slovensku bola elektrická energia k dispozícii iba v 14,6 % obcí, v 29,7 % domov a pre 34,0 % obyvateľov. V ôsmich ukrajinských okresoch mohli elektrinu používať iba 6,0 % obcí, 18,5 % domov a 20,4 % z ich obyvateľov.²⁴¹ K 30. decembru 1948 bolo zo 757 obcí severovýchodného Slovenska elektrifikovaných iba 177 obcí, t.j. 23,3 %.²⁴²

Elektrifikácia obcí sa výraznejším tempom uskutočňovala práve v súvislosti s plnením prvého päťročného plánu, pričom už do polovice roku 1952 bola elektrina zavedená asi do 180 obcí. Rýchlejšie postupovala elektrifikácia v ukrajinských okresoch. Napríklad v okrese Medzilaborce bola do konca roku 1952 uskutočnená elektrifikácia 13 obcí a v okrese Svidník 11 obcí, kým v najrozvinutejších okresoch Prešov a Michalovce za to isté obdobie elektrifikovali iba po 5 obcí.²⁴³ Napriek tomu, v auguste 1952 bolo v rámci kraja elektrifikovaných 37 % všetkých obcí, v ukrajinských okresoch len 29,4 %.²⁴⁴ Koncom roku 1953 bolo v Prešovskom kraji elektrifikovaných asi 40 % obcí a na zásobovanie vodovodnou sieťou bolo zapojených len 12 % obyvateľstva.²⁴⁵

Ústredné i územné stranícke a štátne orgány považovali za dôležitú súčasť riešenia ukrajinskej otázky práve zvýšenie životnej úrovne obyvateľstva ukrajinskej národnosti. Možnosti zabezpečenia rastu kvantity a kvality materiálnej spotreby boli však v republike vôbec a v sídelnej oblasti Rusínov-Ukrajincov zvlášť, hlavne na začiatku 50. rokov, veľmi obmedzené. Odstraňovanie vojnových škôd, vysoké investície do ťažkého priemyslu, prednostné zvýšenie výroby výrobných prostriedkov a nedostatok spotrebných predmetov za existencie viazaného hospodárstva totiž nevytvárali objektívne podmienky pre rast príjmov a osobnej spotreby obyvateľstva.

K týmto prekážkam sa v Prešovskom kraji pridružovali ďalšie nepriaznivé okolnosti: väčší rozsah vojnových škôd, nerozvinutosť priemyselnej výroby, nižšia kvalifikovanosť pracovných síl, vyššia populácia a najmä rozho-

241 Vypočítané podľa Štatistická príručka..., s. 205-206.

242 Kovač, A.: Vzťahy a riešenie..., s. 24.

243 Situačná správa...

244 Vypočítané podľa Predbežná správa..., s. 4.

245 Správa o súčasnej..., s. 8.

dujúca prevaha málo produktívneho poľnohospodárstva v ekonomickom živote regiónu.²⁴⁶ V tomto zmysle rast príjmov obyvateľstva priamo závisel od zvýšenia jeho zamestnanosti, zvlášť v priemysle, k čomu však v severných okresoch Prešovského kraja v rokoch 1949 – 1953 neboli vytvorené dostatočné podmienky.

Napriek uvedeným skutočnostiam príjmy obyvateľstva v kraji v uvedených rokoch vzrástli, najmä zvýšením zamestnanosti. Mzdový fond za toto obdobie narástol o 74,9 %.²⁴⁷ Na základe rastu produktivity práce priemerná mesačná mzda robotníka v priemysle sa zvýšila zo 734 Kčs na 968 Kčs, t.j. o 31,8 % a priemerný mesačný zárobok robotníka o 15,5 %.²⁴⁸ Prejavilo sa to aj na vzraste spotreby a maloobchodného obratu. Tak napríklad spotreba pšeničnej múky stúpla v roku 1953 v porovnaní s rokom 1949 o 91 %, spotreba umelých tukov o 81,3 %, masti o 171 %, koženej obuvi o 28 % a toaletného mydla o 63 %. Celkový maloobchodný obrat sa za toto obdobie zvýšil o viac ako 1 mld. Kčs v novej mene, napriek tomu bol však v porovnaní s celoslovenským priemerom o 23 % nižší.²⁴⁹ Jeho ďalší rast pritom sťažovali značné zásobovacie ťažkosti. Dodávky mäsa, chleba a mlieka do miest boli fondované, chýbali však aj ďalšie tovary dennej spotreby, dokonca aj také, ktorých bol dostatok (cukor, droždie, ocot, liehoviny), čo bolo do istej miery spôsobené mnohými nedostatkami v práci Krajského zväzu spotrebných družstiev, ako aj ich okresných zväzov.²⁵⁰

Prirodzene, výraznejšie zmeny v tejto oblasti nastali až v rokoch 1954–1955, čo bezprostredne súviselo s cieľom plnenia ročných národohospodárskych plánov, avšak celkové zaostávanie kraja ani v týchto sociálnych ukazovateľoch nebolo úplne odstránené.

4. Sociálna štruktúra

Ekonomické, sociálne a kultúrne pomery na severovýchodnom Slovensku, ktoré mimoriadne plasticky demonštrovali negatívne dôsledky nerovnomer-

246 K tomu pozri Kapišovský, V.: *Schidna Slovaččyna...*, s. 97.

247 A ÚML ÚV KSS, f. ÚV/2, aj. 67/II. *Prešovský kraj včera, dnes a zajtra*, s. 79.

248 Pozri Kapišovský, V.: *Ekonomično-suspiľnyj rozvytok ukrajins'koho naselenna v Československej respubliki ta jeho perspektivy*, Prešov 1960, s. 12 a *Nový život*, roč. III, 10. marec 1954.

249 Vystúpenie vedúceho tajomníka KV KSS v Prešove dr. I. Rendeka v rozprave. Stenografický zápis o priebehu (24.)..., s. 40 a *Správa o súčasnej...*, s. 8. V Kapišovský v práci *Ekonomično-suspiľnyj rozvytok...*, s. 13 však uvádza, že maloobchodný obrat v roku 1953 predstavoval 722 000 000 Kčs.

250 SNA, f. ÚV ZP, zas. ZP, i.č. 640, kart. 134, č. 207/54-dôv. z 26. januára 1954.

ného rozvoja industriálnej spoločnosti, sa zákonite premietli do sociálneho zloženia tamojšieho obyvateľstva. Sociálna štruktúra rusínsko-ukrajinskej národnosti bola pritom poznamenaná tým, že menšina bola viac-menej dislokovaná v severných častiach regiónu, ktoré vo všetkých ukazovateľoch hospodárskeho a spoločenského vývoja nedosahovali ani veľmi nízky oblastný priemer. Preto podiel ekonomicky aktívneho obyvateľstva na jeho celkovom počte, rozloženie pracujúcich do jednotlivých oblastí hospodárskeho a spoločenského života i sociálna príslušnosť obyvateľstva severovýchodného Slovenska vôbec a rusínsko-ukrajinskej menšiny zvlášť sa v povojnovom období vyznačovali niektorými rysmi, ktoré zvyčajne charakterizovali priemyselne nerozvinuté a agrárne zaostané oblasti bezprostredne po rozpade feudálneho systému.

Túto skutočnosť evidentne potvrdzuje už pomer obyvateľstva k povolaniu v okresoch severovýchodného Slovenska podľa súpisu zásobovaných osôb v roku 1946, ktorý dokumentuje tabuľka č. 11.²⁵¹ Kým v celoslovenskom meradle ekonomicky aktívne osoby predstavovali 36,8 % obyvateľstva Slovenska, v Prešovskom kraji tvorili 28,7 % a v okresoch Bardejov, Humenné, Medzilaborce, Sabinov, Snina, Stará Ľubovňa, Stropkov a Svidník, t.j. v okresoch s výraznejším podielom Rusínov-Ukrajincov, len 26 % obyvateľstva. K celoslovenskému priemeru sa mierne približovali najrozvinutejšie okresy regiónu Prešov, Vranov nad Topľou a Michalovce, no na druhej strane výrazne zaostávali okresy Svidník, Stropkov, Sabinov a Snina.

Typickým prejavom ekonomickej zaostalosti bol aj vysoký podiel tzv. pomáhajúcich členov rodiny na základnom rozdelení obyvateľstva. Na Slovensku táto kategória tvorila 16,5 % obyvateľstva, avšak na severovýchode územia 27,4 % a v okresoch s ukrajinským obyvateľstvom až 29,8 % z jeho celkového počtu. V severovýchodných okresoch bol vlastne podiel pomáhajúcich členov rodiny vyšší než podiel hospodársky aktívnych osôb, a to v okresoch Svidník, Stropkov, Sabinov, Giraltovce a Bardejov dosť výrazne. V podstate to znamenalo, že v uvedenej oblasti prevažovala zaostaná poľnohospodárska malovýroba bez dostatočného množstva pracovných príležitostí v priemysle, v doprave, v službách a v kultúre. Dostatočne to vyjadruje aj rozdelenie obyvateľstva tohto regiónu podľa tried povolania z roku 1946, ktoré prezentuje tabuľka č. 12.²⁵²

Rozhodujúca časť obyvateľstva severovýchodného Slovenska pracovala v oblasti poľnohospodárstva, vrátane lesníctva a rybníctva, (71,9 %) a v ukra-

251 Tabuľka zostavená podľa *Štatistická príručka...*, s. 30-39.

252 *Tamže*, s. 13-24.

Tabuľka č. 11

Okres (oblasť)	Celkový počet obyvateľov	Ekonomicky aktívni	%	Pomáhajúci členovia rodiny	%	Bez vlastného povolania	%
Bardejov	39 316	10 093	25,6	12 483	31,7	16 740	42,5
Giraltovce	20 639	5 260	25,4	6 576	31,8	8 803	42,6
Humenné	24 264	7 320	30,1	6 337	26,1	10 607	43,7
Medzilaborce	19 485	5 182	26,5	5 591	28,6	8 712	44,7
Michalovce	49 093	15 729	32,0	12 129	24,7	21 235	43,2
Prešov	65 965	22 318	33,8	13 415	20,3	30 232	45,8
Sabinov	45 049	11 175	24,8	13 609	30,2	20 265	44,9
Snina	30 184	7 538	24,9	9 085	30,0	13 561	44,9
Sobrance	26 277	7 324	27,8	7 784	29,6	11 169	42,5
Spíšská Stará Ves	10 040	2 749	27,3	3 002	29,9	4 289	42,7
Stará Ľubovňa	22 845	6 371	27,8	5 949	26,0	10 525	46,0
Stropkov	15 169	3 750	24,7	4 773	31,4	6 646	43,8
Svidník	14 096	3 382	23,9	4 928	34,9	5 786	41,0
Veľké Kapušany	17 590	5 287	30,0	4 941	28,0	7 362	41,8
Vranov	37 177	12 092	32,5	9 384	25,2	15 701	42,2
Prešovský kraj	437 189	125 570	28,7	119 986	27,4	191 633	43,8
Ukrajinské okresy	210 408	54 811	26,0	62 755	29,8	92 842	44,1
Slovensko	3 327 803	1 226 484	36,8	549 822	16,5	1 551 494	46,6

jinských okresoch dokonca 77,5 %, zatiaľ čo v celoslovenskom meradle k tejto kategórii prislúchalo 48,1 % obyvateľstva. K slovenskému priemeru sa približoval iba najrozvinutejší okres Prešov (51,3 %), no v okresoch Svidník, Snina a Spišská Stará Ves tento ukazovateľ presiahol 83 %. Pravda, vyšší podiel roľníkeho obyvateľstva v porovnaní s celkovým priemerom na Slovensku bol vykazovaný až v 43 z 80 okresov Slovenska, ako napríklad v okresoch Námestovo (87,2 %), Stará Ľada (77,6 %), Modrý Kameň (76,1 %), Trstená (71,3 %), Želiezovce (70,2 %), Dunajská Streda (69,8 %) i v ďalších.²⁵³ Väčšinou však išlo o poľnohospodársky produkčné okresy južného Slovenska, resp. o okresy na Orave a v Kysuciach, v ktorých tento jav bol čiastočne kompenzovaný tradičnou orientáciou na výnosnejšie formy a úseky živočíšnej výroby i existenciu trvalých a bezprostredných kontaktov s priemyselne vyspelejšími oblasťami Žiliny a Liptova.

V priemysle a remeselnej výrobe na Slovensku vtedy pracovalo 22,7 % obyvateľstva, na severovýchodnom Slovensku 10,3 % a v severných okresoch s ukrajinským obyvateľstvom len 8,4 %. Navyše, jednalo sa najmä o pracovníkov v dielňach a malých prevádzkach drevárskeho a liehovarnického priemyslu udržiavajúcich stály vzťah s poľnohospodárstvom.

Len malý počet ľudí sa uplatnil v obchode, v peňažníctve a v doprave, hlavne vzhľadom na absentovanie väčších miest a malú hustotu železničnej siete. V rámci oblasti bolo do tejto kategórie zaradených 5,4 % obyvateľstva, v jej severných okresoch iba 4,7 %, kým celoslovenský priemer dosiahol 10 %. Porovnateľne nižší podiel obyvateľstva v porovnaní s celoslovenskými ukazovateľmi zaznamenáme i v ďalších kategóriách povolania. Zvlášť nepriaznivá situácia bola v sociálnej skupine inteligencie, ktorá na severovýchodnom Slovensku v roku 1946 tvorila iba 0,3 % ekonomicky činného obyvateľstva.²⁵⁴

Realizácia dvojročného plánu obnovy a rozvoja národného hospodárstva v rokoch 1947–1948 i niektorých ďalších opatrení v oblasti štátnej správy, školstva, kultúry i na iných úsekoch priniesla síce určité pozitívne zmeny v spoločenskej stratifikácii na severovýchodnom Slovensku, avšak sociálna štruktúra v Prešovskom kraji bola v roku 1949 v porovnaní so zložením obyvateľstva na Slovensku i v rámci celej republiky, ako ukazuje tabuľka č. 13, ešte málo progresívna.²⁵⁵

253 Tamže.

254 Jašková, G.: Sociálne pomery na východnom Slovensku a formovanie socialistickej inteligencie, ZPU ÚML ÚPIŠ II, Košice 1984, s. 224-225.

255 Spracované podľa Uram, P.: Predpoklady kultúrnych premien na východnom Slovensku, in: KSC a východné Slovensko, s. 208.

Tabuľka č. 12

Okres Oblasť	Počet obyvateľov	Rovníčtv, lesníctvo, rybárstvo	%	Priemysel a živnosť	%	Obchod, peňažníctvo, doprava	%	Vernejše služby, slob. povolania	%	Domáce a ostatné služby	%	Iné povolania	%
Bardejov	39 316	29 868	76,0	3 310	8,4	1 690	4,3	1 484	3,8	198	0,5	2 766	7,0
Giraltovce	20 639	16 097	78,0	1 241	6,0	594	2,9	450	2,2	18	0,1	2 239	10,8
Humenné	24 264	15 174	62,5	2 591	10,7	2 175	9,0	1 139	4,7	123	0,5	3 062	12,6
Medzilaborce	19 485	15 222	78,1	929	4,8	1 652	8,5	657	3,4	27	0,1	998	5,1
Michalovce	49 093	32 827	66,9	6 784	13,8	3 414	7,0	2 315	4,7	270	0,8	3 483	7,1
Prešov	65 965	33 867	51,3	10 795	16,4	6 433	9,8	4 772	7,2	699	1,1	9 399	14,2
Sabinov	45 049	36 514	81,0	3 203	7,1	2 291	5,1	1 447	3,2	168	0,4	1 426	3,2
Snina	30 184	25 428	84,2	1 596	5,3	812	2,7	594	2,0	50	0,2	1 704	5,5
Sobrance	26 277	20 687	78,1	1 922	7,3	461	1,8	846	3,2	33	0,1	2 328	8,9
Spišská Stará Ves	10 040	8 347	83,1	535	5,3	257	2,6	403	4,0	46	0,5	452	4,5
Stará Ľubovňa	22 845	16 258	71,2	4 120	18,0	679	3,0	684	3,0	93	0,4	1 011	4,4
Stropkov	15 169	12 235	80,7	1 404	9,3	427	2,8	438	2,9	22	0,1	643	4,2
Svidník	14 096	12 393	87,9	545	3,9	203	1,4	289	2,0	8	0,1	658	4,7
Veľké Kapušany	17 590	13 346	75,9	1 751	10,0	402	2,3	679	3,8	33	0,2	1 379	7,8
Vranov	31 936	22 512	70,5	3 805	11,9	2 179	6,8	859	2,7	120	0,4	3 461	7,7
Severových. Slovensko	431 948	310 775	71,9	44 531	10,3	23 669	5,4	17 056	3,9	1 908	0,4	34 009	7,8
Ukrajinské okresy	210 408	163 092	77,5	17 698	8,4	9 929	4,7	6 732	3,1	689	0,3	12 268	5,8
Slovensko	3 327 803	1 600 124	48,1	755 055	22,7	333 367	10,0	194 096	5,8	36 188	1,1	408 973	12,3

Tabuľka č. 13

Oblasť (kraj)	Počet obyvateľov	Samostatní a nájomníci	%	Úradníci	%	Dielovedúci a robotníci	%	Zárob. čin.(%)
Prešov	429 638	321 484	74,8	15 022	3,4	93 132	12,6	26,2
Slovensko	3 327 803	1 776 186	53,4	204 269	6,1	1 345 348	40,4	32,6
Česko	8 762 361	2 629 438	30,0	1 375 092	15,6	4 757 831	54,2	40,4
Československo	12 090 164	4 407 624	36,4	1 579 361	13,0	6 103 179	30,4	38,3

Viac než dvojnásobne vyšší podiel kategórie hospodársky samostatných osôb a nájomcov než československý priemer bol výsledkom agrárneho charakteru kraja s veľkým počtom maloroľníckych usadlostí, trojnásobne nižší podiel kategórie úradníkov odrážal vzdelanostnú úroveň a nerozvinutosť hospodárskeho a politického života kraja. Dvakrát nižší podiel robotníkov na celkovom počte obyvateľstva potvrdzoval značné zaostávanie priemyselnej výroby v tejto oblasti.

Aj keď sociálne zloženie obyvateľstva posudzované z regionálneho aspektu umožňuje dedukovať aj štruktúru rusínsko-ukrajinskej menšiny na Slovensku a poskytuje vcelku reálny obraz, uvedený postup nám neposkytuje úplne presné údaje a skôr len informuje o prevládajúcich tendenciách. Vôbec totiž nezohľadňuje skutočnosť, že severné okresy Prešovského kraja boli národnostne zmiešané, že iba v dvoch z nich mali občania rusínsko-ukrajinskej národnosti nadpolovičnú väčšinu a len v štyroch okresoch ich bolo viac než 20 % z celkového počtu obyvateľstva. Z tohto dôvodu sa musíme opierať o výsledky sčítania ľudu, ktoré spolu so sociálnou udávajú aj národnostnú príslušnosť sčítaného občana.

Dôležitým sociálnym indikátorom je stupeň urbanizácie etník. Väčšina Rusínov-Ukrajincov, podobne ako aj slovenské obyvateľstvo v okresoch severovýchodného Slovenska, žila v tomto období v obciach vidieckeho typu počtom neprevyšujúcich 1000 obyvateľov. Táto skutočnosť ovplyvňovala všetky stránky ich života: ekonomickú aktivitu, vzdelanostnú úroveň, kultúrny život, spôsob života a pod.²⁵⁶

Z celkového počtu 756 obcí Prešovského kraja v ôsmich, tzv. ukrajinských okresoch sa nachádzalo 410 obcí, t.j. 54,2 %. V okresoch Bardejov, Humenné, Medzilaborce, Sabinov, Snina, Stará Ľubovňa, Stropkov a Svidník sa nachádzalo 284 obcí, t.j. 37,1 % z počtu obcí v kraji a 69,1 % z počtu

256 Porovnaj Sokolová, G. a kol.: *Soudobé tendence vývoje národností v ČSSR*, Praha 1987, s. 51.

obcí uvedených okresov, v ktorých počet obyvateľov nedosahoval ani hranicu 500.²⁵⁷ Sídla do 999 obyvateľov tvorili 12,3 % z počtu obcí v kraji a 22,7 % zo spomínaných ôsmich okresov.²⁵⁸ Podrobnejší prehľad o veľkostných sídlach v okresoch Prešovského kraja poskytuje tabuľka č. 14.²⁵⁹

Ak chceme analyzovať vývoj sociálnotriednej štruktúry ukrajinskej národnosti na Slovensku koncom štyridsiatych a v prvej polovici päťdesiatych rokov, nemôže byť pre nás objektívnym východiskom výsledok sčítania ľudu k 1. marcu 1950, pretože k významným zmenám v nej došlo už v predchádzajúcich rokoch. Nakoľko súpis obyvateľstva Slovenska z roku 1940 bol tendenčný a vzhľadom na okupáciu horthyovským Maďarskom nezahrňoval celú oblasť, bolo potrebné vrátiť sa k výsledkom sčítania obyvateľstva z roku 1930 a porovnať ich so stavom v roku 1950, najmä pokiaľ ide o odvetvovú skladbu a sociálne zloženie ekonomicky aktívneho obyvateľstva ukrajinskej národnosti.

Zmeny v odvetvovej skladbe ekonomicky aktívneho obyvateľstva ukrajinskej národnosti v porovnaní s jej vývojom za rovnaké obdobie v celoštátnom meradle, ktoré nám približuje tabuľka č. 15, sú natoľko podstatné, že si zasluhujú bližšie vysvetlenie, a to tým skôr, že sa fakticky uskutočnili po roku 1945, resp. 1948.²⁶⁰

V prvom rade, podiel osôb zamestnaných v priemysle, stavebníctve a živnostiach u Ukrajincov vzrástol 4,7krát a v oblasti poľnohospodárstva sa znížil takmer na polovicu, zatiaľ čo v rámci celej republiky sa v priemysle zvýšil 1,3krát a v poľnohospodárstve znížil 1,4krát. Pomer 1:10 v prospech poľnohospodárov z roku 1930, ktorý vzišiel z porovnania percentuálneho podielu Rusínov-Ukrajincov pracujúcich v priemysle a poľnohospodárstve, sa v roku 1950 zmenšil na pomer 1:1,14. Podiel osôb ukrajinskej národnosti činných v doprave stúpol 2,6krát, v obchode a peňažníctve deväťkrát a vo verejnej službe päťkrát. Podiel Ukrajincov aktívnych v oblasti dopravy a obchodu prevyšoval československý priemer a na úseku verejnej správy dokonca dvojnásobne.

Je evidentné, že tak radikálne zmenené začlenenie Ukrajincov zo Slovenska do príslušných tried povolání nemohlo byť len dôsledkom procesov industrializácie a kolektivizácie poľnohospodárstva, ktoré vlastne boli len v začiatkoch. Svoju úlohu zrejme zohralo zabezpečenie politickej rovno-

257 Vypočítané podľa *Statistický lexikon obcí republiky Československé 1955*, Praha 1955, s. 371-384.

258 *Tamže*.

259 *Tamže*.

260 Údaje podľa Kozel, J.: *Rozvoj a sblížování našich národů a národností*, Závěrečná správa z výskumu, Opava 1980, s. 115.

Tabuľka č. 14

Obec podľa počtu obyvateľov	Okres															
	Prešov mesto, okolie	Bardajov	Graltovce	Humenné	Medzilaborce	Michalovce	Sabinov	Snina	Sobrance	Spisská Stará Ves	Stará Ľubovňa	Stropkov	Svidník	Veľké Kapušany	Vranov	
do 499	1 50,58,1 48	2 65,7 48	1 82,8 39	1 75,0 36	2 75,0 36	1 20 37,0	2 52,9 19	1 48,7 35	2 70 13	1 65 14	2 45,2 46	1 93,9 46	2 92 14	1 45,2 20	2 42,6	
500-999	24 27,9 22	1 30,1 8	1 13,8 11	2 21,2 10	1 20,8 24	1 44,4 21	1 30,9 15	2 38,5 14	1 28 5	2 25 9	1 29,0 2	2 4,1 3	1 6 9	2 29,0 21	1 44,7	
1 000-1 499	7 8,1 1	1 1,4 1	1 1,7 -	-	-	9 16,7 9	1 13,2 3	1 7,7 -	-	2 10 5	1 16,1 -	-	1 2 6	1 19,4 4	1 8,5	
1 500-1 999	3 3,5 1	1 1,4 1	1 1,7 1	1 1,9 2	1 4,2 -	-	1 1,5 1	1 2,6 1	2	-	2 6,5 -	-	-	-	1 2,1	
2 000-2 499	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1 3,2 -	-	-	1 3,2 -	-	
2 500-2 999	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1 2,0 -	-	1 3,2 -	-	
3 000-3 999	1 1,2 -	-	-	-	-	-	1 1,5 -	-	-	-	-	-	-	-	1 2,1	
4 000-4 999	-	-	-	-	-	-	-	1 2,6 -	-	-	-	-	-	-	-	
5 000-9 999	-	1 1,4 -	-	1 1,9 -	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
10 000 - 20 000	-	-	-	-	-	1 1,9 -	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
nad 20 000	1 1,2 -	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Počet obcí v okrese	86 100	73 100	58 100	52 100	48 100	54 100	68 100	99 100	50 100	20 100	31 100	49 100	50 100	31 100	47 100	

Poznámka: 1 - počet obcí, 2 - % z počtu obcí v okrese

Tabuľka č. 15

Ekonomicky aktívni (%)	Rok	Priemysel a živnosť	Poľn. lesn. a ryb.	Doprava a spoje	Obchod a peň.	Verejná správa	Osobná služba	Ostatné
Československo	1930	34,6	44,8	4,2	5,3	4,2	1,7	5,2
	1950	46,9	31,2	4,2	6,8	8,7	1,8	0,6
Ukrajinci	1930	8,0	81,0	1,8	0,8	3,1	0,9	4,4
	1950	37,7	43,2	4,7	7,3	15,4	1,2	0,5

právnosti rusínsko-ukrajinského obyvateľstva a prístupu ku všetkým druhom a stupňom vzdelávania. Presadeniu sa občanov tejto národnosti výrazne napomohla aj vysoká politická a spoločenská angažovanosť ich predstaviteľov po oslobodení republiky i po prevrate vo februári 1948.

V tejto súvislosti sa nám núka jediný logický záver: podstata uvedených prevratných zmien v odvetvovej skladbe ekonomicky aktívneho ukrajinského obyvateľstva sa skrýva v odlišných historických a politických okolnostiach pri sčítaniach ľudu v rokoch 1930 a 1950.

Pri sčítaní v roku 1930 sa väčšinou rusínsky orientované roľnícke obyvateľstvo severovýchodného Slovenska hlásilo k rusínskej, karpatoruskej či maloruskej národnosti a vo veľmi malej miere k ruskej či ukrajinskej národnosti. Mnohí príslušníci rusínskej inteligencie, najmä štátni zamestnanci však považovali za výhodnejšie prihlásiť sa k „štátotvornej“ národnosti „československej“, resp. slovenskej, čím došlo k značnému skresleniu aj tak nepriaznivej odvetvovej štruktúry tamojšieho obyvateľstva.

Pri sčítaní ľudu v roku 1950 početnosť ukrajinskej národnosti na Slovensku klesla o 50 %, avšak tento úbytok nebol vo všetkých kategóriách povolání rovnomerný. Kým mnohí príslušníci roľníckeho obyvateľstva v Prešovskom kraji, ktorí sa nepovažovali za Ukrajincov alebo Rusov, sa vo veľkom počte prihlasovali za Slovákov, veľká časť relatívne početnej inteligencie, členovia KSČ, funkcionári národných výborov, pracovníci štátneho i stranického aparátu či rôznych inštitúcií a podnikov uvádzali národnosť ukrajinskú alebo ruskú. Ak zároveň zoberieme do úvahy, že v týchto rokoch byrokratický aparát značne zmohutnel, že nedostatok pracovných príležitostí v regióne viedol k úspešnému náboru tamojšieho obyvateľstva do armády, bezpečnosti, škôl atď., zásadné zmeny v odvetvovej skladbe ukrajinského obyvateľstva sa nám stanú pochopiteľnými.

Našej domnienke zodpovedá aj sociálne zloženie ekonomicky aktívnych osôb podľa národnosti za uvedené obdobie, ktoré vyjadruje tabuľka č. 16.²⁶¹

261 Pozri *tamže*.

Tabuľka č. 16

Sociálna skupina	Rok	Česi %	Slováci %	Ukrajinci (Rusi) %	Poliaci %	Maďari %	Nemci %
robotníci	1930	67,7	55,1	44,3	81,8	57,0	69,0
	1950	48,5	48,5	34,7	73,2	56,7	89,6
úradníci zamestnanci	1930	9,1	6,8	2,5	3,8	4,0	8,7
	1950	32,8	22,4	22,6	17,4	4,9	8,7
samostatní	1930	23,3	38,1	53,2	14,4	39,0	22,3
	1950	18,7	28,8	42,7	9,4	38,4	1,7

Poukazuje na to, že síce väčšia časť Ukrajincov pracovala v poľnohospodárstve než v priemysle, avšak na rozdiel od ostatných národnostných menšín mali v roku 1950 už oveľa vyrovnanejšiu sociálnu štruktúru so značným podielom pracujúcich v skupine zamestnancov, ktorý bol vyšší než u Slovákov a štyrikrát vyšší ako u Maďarov.

Sčítanie ľudu k 1. marcu 1950 celkovo ukázalo, že zo 67 615 Ukrajincov a Rusov v Československu bolo ekonomicky aktívnych iba 22 554 osôb, t.j. 33,36 %, čo bol najnižší podiel zo všetkých národov a národností v republike. Bolo to spôsobené nielen početnou detskou zložkou vo vekovej štruktúre obyvateľstva, ale aj veľkým počtom tzv. pomáhajúcich členov rodiny v poľnohospodárstve. Ešte výraznejšie sa to prejavovalo na Slovensku, kde zo 48 231 Ukrajincov a Rusov bolo zárobkovo činných len 12 859 z nich, t.j. 26,66 %, pričom samostatní výrobcovia tvorili 16,38 %, robotníci 5,14 %, úradníci 3,91 %, zamestnanci 1,04 % a učni 0,25 % z celkového počtu ukrajinského obyvateľstva na Slovensku.²⁶²

Vážnym, pretrvávajúcim problémom, ktorý nebolo možné vyriešiť prostredníctvom krátkodobých opatrení, bol akútny nedostatok odborných pracovných síl, čo sa prejavovalo vo všetkých oblastiach hospodárstva. Miestne zdroje neposkytovali dostatok kvalifikovaných osôb pre rôzne odbory, najmä v priemyselných odvetviach, a to na všetkých úrovniach činnosti. Táto skutočnosť sa markantne prejavila aj v riadiacej sfére, keď do Prešovského kraja boli často posielaní ľudia za trest, ktorí sa neosvedčili na predchádzajúcich miestach alebo pre morálne a charakterové poklesky.²⁶³

262 *Sčítaní ľudu v republike Československé ke dni 1.3.1950, díl II, Věkové složení a povolání obyvatelstva*, Praha 1958, tab. 4a,c.

263 *A ÚML ÚV KSS, f. ÚV/4, a.j. 17. Zasadanie ÚV KSS 2. júla 1954. Vystúpenie V. Biľaka, Protokol, s. 62.*

Koncom roku 1953 v kraji bolo, okrem poľnohospodárstva, zamestnaných 65 700 pracovných síl, z toho 19 943 žien, čo predstavovalo 30,35 % pracovných síl.²⁶⁴ Zamestnanosť žien stúpala najmä v rezortoch obchodu, dopravy a ľahkého priemyslu. Rast zamestnanosti žien pritom nezodpovedal rastu ich počtu, ktorý v porovnaní s rokom 1930 zaznamenal v roku 1950 dokonca mierny pokles, ako o tom svedčí tabuľka č. 17.²⁶⁵

Tabuľka č. 17

Národnosť	1930			1950		
	muži (%)	ženy (%)	žien na 1 000 mužov	muži (%)	ženy (%)	žien na 1 000 mužov
česká	48,65	51,35	1 055	48,50	51,50	1 062
slovenská	48,38	51,62	1 066	49,10	50,90	1 038
nemecká	48,73	51,27	1 052	45,70	54,30	1 187
poľská	47,70	52,30	1 045	46,50	54,50	1 198
maďarská	48,09	51,91	1 078	48,50	51,50	1 063
ukrajinská a ruská	48,30	51,70	1 072	48,50	51,50	1 060

Dominujúcim odvetvím však naďalej ostalo poľnohospodárstvo a lesníctvo. Pracovalo v ňom 240 000 ľudí, čo bolo 56,48 % z celkového počtu obyvateľov kraja v roku 1953. V porovnaní s rokom 1950 to bolo o 8,22 % a v porovnaní s rokom 1940 až o 12,02 % menej.²⁶⁶ Pokles pracovníkov v poľnohospodárstve súvisel s prebiehajúcou industrializáciou, ale v značnej miere sa na ňom podieľal aj odchod časti ekonomicky aktívneho obyvateľstva za prácou do iných krajov republiky. Ako vyplýva z materiálov Rady KNV v Prešove, v rokoch 1949 – 1953 odišlo z Prešovského kraja do iných krajov ČSR 63 035 pracovných síl. Prehľad za jednotlivé roky je uvedený v tabuľke č. 18.²⁶⁷

Tabuľka č. 18

Rok	1949	1950	1951	1952	1953	1949 – 1953
Počet pracovných síl	10 000	7 802	20 124	13 330	11 779	63 035

264 ŠOBA Prešov, f. R KNV, i.č. 48. Zápisnica zo zasadania Rady KNV v Prešove 17.3.1954.

265 Pomer mužov a žien podľa národnosti na 100 obyvateľov v Československu v roku 1930 a 1950, in: Kozel, J.: Rozvoj a sblížovanie..., s. 18.

266 ŠOBA Prešov, f. R KNV, i.č. 48, Zápisnica...

267 Tamže.

Ďalší vývoj sociálnej štruktúry obyvateľstva severovýchodného Slovenska vôbec a rusínsko-ukrajinskej národnosti zvlášť bol však v rozhodujúcej miere podmienený ekonomickými, politickými i kultúrnymi premenami v nasledujúcich rokoch, keď odvetvová skladba i sociálna štruktúra rusínsko-ukrajinského obyvateľstva zaznamenali niektoré zmeny, ktoré boli determinované aj určitými špecifickými okolnosťami.

Snahy o formovanie ukrajinského národného vedomia

1. Ukrajinizácia a kultúrna politika

Politický prevrat v roku 1948 zastihol rusínsko-ukrajinské obyvateľstvo severovýchodného Slovenska z nacionálneho aspektu v štádiu, v ktorom smer jeho národného vývoja ešte nebol úplne vyhranený. Proces nacionálneho konštituovania obyvateľstva pod Karpátami a na priľahlom území Slovenska sa totiž výrazne oneskoril. Príčinou neboli len nepriaznivé ekonomické, sociálne a politické podmienky za predchádzajúcich režimov, ako sa neraz zjednodušene tvrdilo, ale najmä špecifický charakter jeho doteraz málo preskúmanej etnogenézy. Inak povedané, prevážne k rusínstvu inklinujúci ľud v severných okresoch východného Slovenska do roku 1948 nezískal všetky všeobecne uznávané atribúty novodobého národa.²⁶⁸ Absencia národného vedomia a spisovného jazyka živila za podpory nežičlivej národnostnej politiky i pod vplyvom rôznych politických špekulácií nevyjasnenosť národnostnej príslušnosti tamojšieho obyvateľstva a diverzifikáciu postojov inteligencie, čo uľahčovalo vtedy vládnúcim kruhom podporovať a presadzovať asimilačné tendencie.

Národné vedomie rozhodujúcej časti Rusínov-Ukrajincov sa celé desaťročia v podstate obmedzovalo na viac alebo menej intenzívne prežívanie pocitu spoločnej príslušnosti k uniatskej cirkvi, v ktorej však bolo aj veľa etnických Slovákov. Kultúrny život Karpatorusov, Rusínov či Rusnákov, ako nazývali ľud tejto časti Slovenska, sa zvyčajne vyčerpával tradovaním miestneho folklóru. Skutočnosť, že národnostný útlak v dovtedajších etapách spoločenského vývoja, ktorý spravidla všade urýchlil a posilňoval vytváranie národných foriem ľudskej pospolitosti, viedol u tohto etnika paradoxne k opačným dôsledkom, bola svojím spôsobom v dejinách unikátna, avšak reálna.

Ukončenie II. svetovej vojny v Európe, oslobodenie a obnovenie Československej republiky i určitá renesancia všeslovanských nálad v roku 1945 síce vytvorili pre národnouvedomovací proces Rusínov-Ukrajincov sľubné predpoklady, ktoré sa však vzápätí značne skomplikovali riešením otázky Zakarpatska. Národné obrodzenie tak zostalo aktuálnym pre podstatne men-

šiu a so slovenským etnikom silne zmiešanú časť rusínsko-ukrajinského obyvateľstva, pričom jeho smer sa stal, tak ako sme to už uviedli, fakticky predurčeným. Naviac, ďalší politický vývoj spôsobil, že národnouvedomovací pohyb musel prebiehať v netypických, neprirodzených historických podmienkach tzv. ľudovej demokracie a „budovania socializmu“, a to v nacionálne vyzretejšom prostredí, čo nemohlo nepoznačiť jeho ráz a výsledky.

Po februári 1948 sa predstavitelia vedenia komunistickej strany síce prihlásili k zásade, že riešenie otázky národnej orientácie a jazyka je výlučne záležitosťou samotného obyvateľstva, ktorá sa však z viacerých dôvodov stávala čoraz viac len formálnym princípom.²⁶⁹ V prvom rade, proklamovaným základom vtedajšej koncepcie riešenia menšinovej otázky bolo odstraňovanie ekonomickej a sociálnej zaostalosti národnostne zmiešaných oblastí Slovenska so súčasným vytváraním priestoru pre kultúrny rozvoj národností. Zároveň sa začala prejavovať snaha všetok národný pohyb menšín usmerniť a vtesnať len do oblasti kultúry a za týmto účelom vytvoriť národnostno kultúrne zväzy. Z tohto hľadiska nedoriešenie národnej, a tým ani kultúrnej orientácie rusínsko-ukrajinského obyvateľstva na Slovensku predstavovalo vážnu prekážku realizácie takto koncipovanej národnostnej politiky strany a štátu.²⁷⁰ V tomto zmysle kultúrna politika vo vzťahu k rusínsko-ukrajinskej menšine mala účinne podporovať proces jej národného konštituovania a súčasne ju profilovať ako „socialistickú národnosť“ napriek tomu, že obe úlohy mali odlišný, často protirečivý, obsah. Nedostatočné rešpektovanie, ba ignorovanie tohto špecifického javu diskreditovalo národnostnú i kultúrnu politiku voči rusínsko-ukrajinskému obyvateľstvu, negatívne ovplyvňovalo výber jej foriem, metód a prostriedkov, znižovalo jej efektívnosť a vyvolávalo dojem bezkonceptnosti.²⁷¹

Nejednotnosť vedúcich činiteľov rusínsko-ukrajinského etnika na Slovensku a pomerne ľahostajný postoj samotného obyvateľstva k týmto otázkam nevzbudzovali prílišný optimizmus ohľadom ich skorého a jednoznačného vyriešenia. Situáciu výstižne charakterizovalo vyjadrenie dr. I. Rohaľa-Ifkiva na zasadnutí Predsedníctva UNRP 17. apríla 1948: „Musíme dosiahnuť u Širokého toho, aby nám jasne povedal, či si želá, aby sme tu žili ako Ukrajinci, alebo že je tendencia, že sa musíme asimilovať.“²⁷² Bolo totiž

269 Šutaj, Š.: Ukrajinská otázka..., s. 84.

270 Pozri Bajcura, I.: Národnostné menšiny v politike KSČ, in: *Národnostná otázka a mládež v politike KSČ*, Košice 1983, s. 26.

271 K tomu pozri Bajcura, I.: KSČ a riešenie národnostnej otázky na východnom Slovensku, in: *KSČ a východné Slovensko*, Košice 1971, s. 237.

272 A R ZRUS, f. UNRP, a.j. 1258. Preložili autori.

268 Bajcura, I.: Postavenie a tendencie vývinu národnostných menšín v socialistickom Československu, in: *Národnostné vzťahy v socialistickom Československu*, Bratislava 1976, s. 374.

evidentné, že presadenie ktoréhokoľvek smeru národného vývoja rusínsko-ukrajinského okrem ukrajinskej orientácie by do značnej miery spochybnilo odôvodnenosť povojnového riešenia otázky Zakarpatskej Ukrajiny. Túto determinovanosť si veľmi dobre uvedomovali aj všetci činníci národného hnutia a otvorene ju vyjadril aj dr. I. Rohaľ-Il'kiv, ktorý v diskusii k návrhu na reorganizáciu UNRP na zasadaní jej predsedníctva 18. októbra 1948 povedal: „Doteraz sme sa izolovali od Ukrajincov, lebo boli separatistami. Dnes to nie je. Všetci naši bratia za hranicami prijali pomenovanie Ukrajinci, preto *princiálne* i my musíme prijať toto pomenovanie.“²⁷³ Domnievame sa, že práve tieto skutočnosti a okolnosti od začiatku znemožňovali zachovať určitú historickú kontinuitu a ponechať národnému vývoju Rusínov-Ukrajincov na Slovensku prirodzený a demokratický priebeh.²⁷⁴

Medzi rusínsko-ukrajinským obyvateľstvom severovýchodného Slovenska bolo najviac rozšírené rusínske (karpatoruské) cítienie, ktoré bolo ideovo saturované gréckokatolíckou cirkvou. Nemalo však výraznejší etnický akcent a viac-menej vyjadrovalo len určité začlenenie človeka a jeho rodiny do istého nábožensko-kultúrneho kontextu. U časti inteligencie pretrvávala ruská orientácia nadväzujúca na tradície kultúrnych a politických snáh národných buditeľov XIX. storočia, ktoré boli oživené činnosťou príslušníkov ruskej porevolučnej emigrácie v období predmníchovskej republiky. Najmenej zastúpený bol ukrajinský smer, ktorý na Slovensku, na rozdiel od Zakarpatska, nemal takmer žiadne pozície.²⁷⁵

Trom smerom národno-kultúrnej orientácie zodpovedala aj situácia v jazykovej oblasti. Obyvateľstvo severovýchodného Slovenska v bežnej komunikácii skoro výlučne hovorilo miestnym dialektom. Časť inteligencie v oficiálnom a písomnom styku používala ruštinu, avšak spisovný ukrajinský jazyk na Slovensku vlastne nikto neovládal. Z týchto dôvodov všeobecne uznaný spisovný jazyk rusínsko-ukrajinskej národnosti do roku 1948 fakticky nejestvoval. Širšie využívané bolo iba tzv. jazyčie, ktoré v istom zmysle predstavovalo kodifikovanú reč umele zostavenú zo slovnej zásoby a gramatických pravidiel cirkevnej slovančiny, ruštiny a miestneho nárečia.²⁷⁶ Jazyčie v podobe tzv. karpatoruského jazyka sa používalo pri písaní kníh, učebníc i pri vyučovaní v školách v období prvej republiky, a pokusy o jeho rehabilitáciu sa vyskytovali i na sklonku vojny, no napriek podpore

zo strany uniatskeho kléru i niektorých vzdelancov nedošlo k jeho všeobecnému uznaniu a rozšíreniu. Snaha prijať za literárnu reč ruský jazyk mala síce tiež svojich stúpcov, bola však tiež len núdzovým riešením a nestretla sa s úplným súhlasom. Rovnako neúspešné boli aj pokusy uzákoníť ľudové nárečie ako spisovný jazyk.²⁷⁷

Za týchto podmienok začali sa stranícke a štátne orgány, za nie vždy spontánnej asistencie vedúcich činiteľov UNRP, od jesene 1948 pripravovať k presadeniu ukrajinskej národnej a kultúrnej orientácie rusínskeho obyvateľstva na Slovensku, ktoré zvyčajne označujeme termínom ukrajinizácia.²⁷⁸ Jej prvá fáza v rokoch 1948 – 1949 mala skôr prípravný charakter a vyznačovala sa úsilím získať pre tento zámer najvýznamnejších predstaviteľov rusínsko-ukrajinskej menšiny, postupne popularizovať ukrajinský spisovný jazyk a formovať kultúrno-osvetovú organizáciu, ktorá by od začiatku akceptovala nové smerovanie národného vývoja.

Územné orgány KSC na Slovensku začali najprv poukazovať na neúnosnosť pretrvávania dvojakeho, rusko-ukrajinského charakteru uvedenej menšiny a tolerovania ruského i ukrajinského jazyka, čím nepriamo vyvíjali nátlak na Predsedníctvo UNRP, najmä na členov KSC, ale i ostatných funkcionárov z radov rusínsko-ukrajinského obyvateľstva, aby urýchlili definitívne rozhodnutie. Odporúčali ho prijať demokratickým spôsobom, avšak vyhnúť sa pritom boju o kultúru a jazyk, čo sa fakticky navzájom vylučovalo a zjavne len pripravovalo pôdu pre neskorší direktívny zásah. Pravdepodobne za týmto účelom boli tiež rozširované obavy, že boj o jazyk „zneužije nepriateľ“.²⁷⁹

Od začiatku roku 1949 na nevyhnutnosť jednoznačnej národno-kultúrnej orientácie upozorňoval aj tlačový orgán UNRP „Prjaševščina“, ktorý zároveň uverejňoval stále viac článkov a príspevkov v ukrajinskom jazyku. UNRP schválila návrh, aby od školského roku 1949/1950 boli v ruských školách na Slovensku do všetkých ročníkov škôl II. a III. stupňa zavedené po 2 hodiny ukrajinského jazyka.²⁸⁰ Súčasne sa rozvinula propagačná kampaň, ktorej cieľom bolo sprofanovať rusínske cítienie obyvateľstva a rusinstvo politicky zdiskreditovať ako dielo domácej a zahraničnej reakcie. Po-

273 *Tamže*, a.j. 1289. Preložili autori.

274 Pozri k tomu Bajcura I.: *Nacionálna konsolidácia...*, s. 510 a Bajcura, I.: *Postavenie a tendencie vývinu...*, s. 375.

275 Pozri Bajcura, I.: *Ukrajinská otázka...*, s. 52.

276 K tomu pozri *tamže*, s. 32 a 151.

277 Bajcura, I.: *Hlavné výsledky v riešení národnostnej otázky na východnom Slovensku*, in: *Zborník prác učiteľov Ústavu marxizmu-leninizmu UPJŠ (ZPU ÚML UPJŠ) 11*, Košice 1984, s. 85-86. V súčasnosti prebiehajú intenzívne prípravy na kodifikáciu rusínskeho spisovného jazyka. Uskutočnilo sa niekoľko stretnutí expertov, J. Paňko z Prešova vypracoval návrh gramatiky, pracuje sa nad slovníkom rusínskeho jazyka.

278 Bajcura, I.: *Hlavné výsledky...*, s. 94.

279 Pozri *Prjaševščina*, roč. V, 1. január 1949 a vystúpenie P. Babeja na Krajskej konferencii KSS v Prešove v roku 1951 publikované *tamže*, roč. VII, 14. jún 1951.

280 *Prjaševščina*, roč. V, 9. jún 1949.

stupné odpútavanie rusínsko-ukrajinskej inteligencie od veľkoruskej orientácie bolo z politického hľadiska delikátnejšie, viedlo sa opatrnejším spôsobom a otvorenejšie invetívny v tomto smere sa objavovali až v rokoch 1950 – 1951.²⁸¹

Vlastná ukrajinizácia na severovýchodnom Slovensku prebiehala v rokoch 1950 – 1953 a predpokladala úzku koordináciu dôležitých opatrení v oblastiach školskej a cirkevnej politiky i na úseku organizovania kultúrno-osvetovej činnosti, ktorým v práci venujeme osobitnú pozornosť.

Všeobecne kultúrna a osvetová politika KSČ a štátu v tomto regióne sa v tom istom čase sústredila predovšetkým na propagovanie a postupné presadenie ukrajinského jazyka a ukrajinskej národnej kultúry. V júni 1950 KV KSS v Prešove schválil zavedenie ukrajinského vyučovacieho jazyka do I. ročníka dovedy ruských národných škôl. V septembri toho istého roku ústredné orgány KSS v súvislosti s prejednávaním situácie na úseku ukrajinského školstva vyjadrili nespokojnosť s chaotickým stavom na tomto úseku a naznačili nutnosť kategorického riešenia.²⁸²

V roku 1951 sa uskutočnili významné zmeny v ukrajinskej tlači. V prevažnej miere v ruštine vychádzajúci tlačový orgán UNRP „Prjaševščina“ bol zastavený. V ukrajinskom jazyku vydávané noviny „Nove žytťá“ boli len mutáciou rovnomenného orgánu KV KSS v Prešove „Nový život“. Nový ukrajinský mesačník „Družno vpered“ vznikol ako tlačový orgán vytváraného Kultúrneho zväzu ukrajinských pracujúcich. Od marca 1953 Krúžok ukrajinských spisovateľov pri Zväze československých spisovateľov začal vydávať almanach „Dukľa“. V ukrajinskom jazyku vychádzali aj dva tituly okresných novín: „Labirecki visti“ a „Piddukľans'kyj chliborob“.²⁸³ Kľúčový význam pri riešení jazykového problému malo však až uznesenie Predsedníctva ÚV KSS z 28. júna 1952 o zavedení ukrajinciny ako vyučovacieho jazyka na národnostných školách, v ktorých sa dovedy vyučovalo rusky, resp. bolo využívané „jazyčie“. Týmto spôsobom mala byť s konečnou platnosťou vyriešená otázka nacionálnej dezorientovanosti rusínsko-ukrajinského etnika na východnom Slovensku.

Štát mal za úlohu prostredníctvom príslušných ministerstiev, povereníctiev i národných výborov všestranne podporovať zakladanie, činnosť a rozvoj kultúrno-osvetových zariadení propagujúcich ukrajinskú kultúru, takto

zameranú kultúrnu aktivitu tamojších národnostných škôl všetkých stupňov a druhov, ako aj rozvoj ľudovej umeleckej tvorivosti dospelých i mládeže. Iniciatívu v tomto smere boli povinné vyvíjať aj štátne kultúrne a osvetové ustanovizne v Prešovskom kraji a v jednotlivých okresoch. Pravda, rozhodujúcu úlohu mali zohrať kultúrne inštitúcie určené pre rusínsko-ukrajinské obyvateľstvo: Ukrajinské národné divadlo v Prešove, Ukrajinský súbor piesní a tancov v Medzilaborciach, Ukrajinské etnografické múzeum v Medzilaborciach, ukrajinská redakcia Slovenského pedagogického nakladateľstva a ukrajinská redakcia umeleckej literatúry Slovenského vydavateľstva krásnej literatúry, ale aj masovokomunikačné prostriedky, okrem uvedených periodík najmä Ukrajinské štúdio Československého rozhlasu. Išlo o inštitúcie, ktoré vznikli po II. svetovej vojne a šíрили skôr ruskú a čoraz viac i sovietskú kultúru. Po februárovom prevrate sa mali, rovnako ako celý kultúrny front v republike, angažovať najmä pri komunistickej indoktrinácii spoločnosti. V rámci ukrajinizácie dostali za úlohu všeobecné ideové zámery realizovať takými formami a prostriedkami, aby boli úspešnými priekopníkmi a šíriteľmi ukrajinskej kultúry medzi rusínsko-ukrajinským obyvateľstvom na Slovensku.²⁸⁴

Určitou prekážkou pri uskutočňovaní tohto cieľa sa však stala kampaň proti tzv. ukrajinskému buržoáznemu nacionalizmu, ktorá vyvrcholila v roku 1952. Predseda prípravného výboru KSUP P. Babej v liste A. Novotnému kritizoval národnostnú politiku voči Ukrajincom, ktorá vraj prehliadala potreby Prešovského kraja, najmä ukrajinských okresov, nezabezpečovala industrializáciu tejto oblasti a nedostatočne riešila sociálne problémy ukrajinského obyvateľstva.²⁸⁵ Na druhej strane I. Gabal a ďalší deviatí komunisti ukrajinskej národnosti v liste V. Širokému vytýkali údajné chyby P. Babejovi a V. Kapišovskému a označili ich za nositeľov ukrajinského buržoázneho nacionalizmu.²⁸⁶ Rezolúcia Predsedníctva ÚV KSS o Prešovskom kraji z 28. júna 1952 sa viac-menej stotožnila s argumentami z oboch strán, v podstate však akceptovala obvinenia P. Babeja a V. Kapišovského ako ukrajinských buržoázných nacionalistov, ku ktorým boli postupne priradení viacerí politici, umelci a vedci, medzi nimi napr. G. Žatkovič, V. Karaman, dr. I. Rohaľ-Il'kiv, V. Grendža-Dons'kyj, I. Paňkievič, O. Zilyns'kyj a iní. Kritika

284 Vznik a vývoj ukrajinských kultúrnych inštitúcií sa stali obsahom viacerých, zväčša popularizačných prác príležitostného charakteru. Napriek zjavnej jednostrannosti poskytujú cenný materiál. Pozri napr. *50 rokov ukrajins'koho radiomovleňňa v Českoslovačyni*, Prešov 1984 a *Sorok rokov UNT*, Prešov 1985.

285 *A ŤML ÚV KSS*, f. ÚV/3, a.j. 429. Zápisnica z pléna KV KSS v Prešove 17. júna 1952, s. 52.

286 *Tamže*, s. 18.

281 Pozri napr. referát vedúceho tajomníka KV KSS v Prešove J. Šišku na Krajskej konferencii KSS v roku 1951, *Východoslovenská pravda*, roč. VII, 9. jún 1951.

282 Pozri Šutaj, Š.: *Ukrajinská otázka*, s. 90-91.

283 K tomu pozri Folrichová, M.: *Ukrajinská žurnalistika v Československu*, in: *Vývoj a postavenie...*, s. 213-218.

a úlohy boja proti ukrajinskému buržoáznemu nacionalizmu dostali mimo-riadne širokú publicitu a stali sa pravidelnou súčasťou oficiálnych politických vystúpení v rámci kraja, ale aj v okresných a miestnych podmienkach na dlhé obdobie. Aj keď boj proti ukrajinskému buržoáznemu nacionalizmu nemal tak ďalekosiahle dôsledky ako kampaň proti tzv. slovenským buržoáznym nacionalistom v KSS, predseda priniesol politický a spoločenský postih niektorým exponovaným činiteľom ukrajinsky orientovaného národnouvedomovacieho hnutia, čo vyvolalo isté obavy i u ďalších angažovaných jednotlivcov a negatívne ovplyvnilo ich aktivitu.²⁸⁷

Vo všeobecnosti sa očakávalo, že po „vyriešení“ otázky jazyka a rozhodnutí o národnokultúrnej orientácii obyvateľstva severovýchodného Slovenska sa jeho ukrajinizácia dosiahne rozvinutím masovopolitickej a kultúrno-osvetovej práce. Situácia, najmä pokiaľ išlo o dospelé obyvateľstvo, však vôbec nebola jednoduchá.

V prvom rade, ľud v severných častiach východného Slovenska vtedy úplne postrádal pocit ukrajinskej národnostnej príslušnosti, ba dokonca jeho teoreticky neprepracované predstavy o vlastnej národnej identite a o kultúrnej autochtónnosti sa zakladali práve na postuláte negujúcom identifikáciu s ukrajinským národom. Naviac, „ukrajinstvo“, ukrajinská národnosť sa v tomto období vo vedomí ľudí nespájalo s „ľudom sovietskej Ukrajiny“ a s jeho „pokrokovými tradíciami“, ako to zdôrazňovala dobová propaganda, ale skôr vyvolávalo asociácie na nedávne skúsenosti a živé spomienky na militantné prejavy ukrajinského nacionalizmu, akými boli aktivity „samostijnikov“ a „sičovcov“ z konca tridsiatych rokov, kolaboráciu s fašistickým Nemeckom počas vojny či činnosť ozbrojených skupín Ukrajinskej povstaleckej armády (UPA), tzv. banderovcov v povojnovom období.²⁸⁸

Vzhľadom na značnú rozdielnosť a izolovanosť od centrálnej Ukrajiny bola ukrajinská kultúra na severovýchodnom Slovensku, a to i v radoch inteligencie, v podstate neznámym javom. Tézy, že objektívne a vedecky sú Rusíni na Slovensku Ukrajincami a ich nárečia dialektami ukrajinského jazyka, nevyznievali vierohodne a bez subjektívneho presvedčenia ľudí mohli len máločo zmeniť.²⁸⁹ Okrem toho, argumentovanie tohto druhu nápadne pripomínalo tzv. Cieslarovu platformu, ktorú práve v roku 1952 najvyššie stra-

287 Tamže, f. ÚV/2, a.j. 68. Zápisnica z Krajskej konferencie KSS v Prešove 26.–27. marca 1955, s. 66. Pozri tiež vystúpenie Š. Šteňka v diskusii uvedenej v Zápisnici z pléna KV KSS v Prešove z 9. apríla 1953, s. 22, tamže, f. ÚV/3, a.j. 436.

288 Porovnaj Kapišovský, V.: *Ekonomično-suspiľnyj rozvytok...*, s. 20-21 a vystúpenie Š. Pyteľa na Krajskej konferencii KSS v Prešove 8.–10. júna 1951. A *ÚML ÚV KSS*, f.ÚV/2, a.j. 65/II, s. 84. Pozri tiež Bajcura, I.: *Ukrajinská otázka...*, s. 134.

289 Pozri K národnostnej otázke Ukrajincov...

nícke orgány odsúdili ako nacionalistickú.²⁹⁰ Z toho dôvodu uvedená argumentácia nemohla byť otvorene využívaná v politických kruhoch ani na verejnosti

Prácu na tomto úseku komplikovala skutočnosť, že všetky riadiace štruktúry i výkonne inštitúcie museli špecifické zámery súvisiace s vytváraním či prehĺbovaním ukrajinského národného vedomia sústavne spájať s cieľmi tzv. socialistickej kultúrnej revolúcie. Toto svojrázne prepojenie buditeľských úloh národného obrodenia s dogmaticky chápanou komunistickou výchovou a ortodoxne socialisticky orientovanou kultúrno-osvetovou prácou prinášalo celý rad protirečení, ktoré bolo potrebné neustále prekonávať. Základným z nich bol rozpor medzi tolerovaním zvýraznenia otázky národnostnej príslušnosti a ideologicky i politicky akceptovanou prioritou tzv. triednych hľadísk pri hodnotení všetkých spoločenských javov a vedení verejných záležitostí.

Snahe o urýchlené odstránenie relatívne vyššieho percenta negramotnosti na severovýchodnom Slovensku a o zvýšenie vzdelanostnej úrovne tamojšieho obyvateľstva objektívne odporovalo zavádzanie ruského a neskôr ukrajinského vyučovacieho jazyka. Oba slovanské jazyky boli síce ľudu blízke, ale v skutočnosti ich neovládal a novej situácii v jazykovej oblasti sa nedokázal prispôbiť. K paradoxnej situácii v tomto regióne viedlo tiež úsilie všetkých spoločenských štruktúr o ateizáciu na jednej strane a propagovanie pokrokovosti pravoslávnej cirkvi na strane druhej.

Za mimoriadne významný činiteľ, ktorý negatívne poznačil celkovú výslednosť procesu ukrajinizácie, považujeme aj skutočnosť, že pre ukrajinskú národnú orientáciu sa takmer vôbec nepodarilo získať dosť početnú a vplyvnú rusínsko-ukrajinskú inteligenciu. Zastávala väčšinou rusinofilské alebo rusofilské názory, od pravoslavizácie a ukrajinizácie sa dištancovala a postupne sa z národného hnutia vytratila. Novú inteligenciu, ktorá sa začala presadzovať po oslobodení a po prevrate roku 1948, vyzdvihol až komunistický režim, dal jej funkcie alebo poslal na štúdiá do ZSSR. Tá síce ukrajinský smer plne akceptovala a postavila sa na čelo oficiálneho národného života, chýbala jej však historická kontinuita s pôvodným kultúrnym a spoločenským prostredím, a preto nemohla získať prirodzenú autoritu medzi ľuďmi a účinnejšie naň vplývať.

290 Základom tzv. Cieslarovej platformy bola apriórne postavená téza, že obyvateľstvo Tešínska hovoriace sliezskym nárečím je poľské bez ohľadu na to, k akej národnosti sa hlási, pretože sliezske nárečie je dialektom poľského jazyka. K tomu pozri Hájek, M., Staňková, O.: *Národnostní otázka...*, s. 56-57.

Dôsledkom naznačených problémov bolo, že ukrajinskú národnosť príslušnosť aktívne akceptovala iba menšia časť rusínsko-ukrajinského obyvateľstva, najmä politicky a spoločensky angažovaní členovia KSČ, funkcionári, časť inteligencie a mládež. Väčšinu rusínsko-ukrajinského etnika severných okresov Prešovského kraja charakterizovala skôr národná vlačnosť, ktorá sa prejavovala v indiferentnom vzťahu k vlastnej národnostnej príslušnosti, v ignorovaní ukrajinských kultúrno-politických a osvetových akcií, v nezáujme o členstvo a prácu v KSUP, v odmietaní ukrajinského jazyka, tlače a kultúry, ako aj v snahe posilovať deti do slovenských škôl.²⁹¹

Stranícke a štátne orgány jednotlivých stupňov sa touto otázkou pravidelne zaoberali, no ich analýza príčin národnostnej ľahostajnosti veľkej časti rusínsko-ukrajinského obyvateľstva bola často povrchná. Hlavné dôvody videli v niekdajších národnostných pomeroch a v činnosti „triednych nepriateľov“.²⁹² Podceňovali sa pritom príčiny vyplývajúce zo samotnej podstaty a formy ukrajinizácie i jednoduché praktické dôvody spočívajúce v neznalosti ukrajinského jazyka a v pochybnostiach o jeho účelnosti.²⁹³

2. Ukrajinské národnostné školstvo

Je nepopierateľnou skutočnosťou, že vzdelávanie v rodnom jazyku, ktorý je jedným zo základných atribútov národnej identity, predstavuje hlavný prostriedok udržania a upevňovania národného vedomia a v tomto zmysle podmieňuje uchovanie a rozvíjanie národnej kultúry, ale aj ďalších etnosociálnych a etnopsychologických znakov. Preto bolo celkom prirodzené, že pri formovaní ukrajinského národného vedomia rusínsko-ukrajinského obyvateľstva kľúčová úloha pripadla práve národnostným školám. Išlo o oblasť, do ktorej sa v koncentrovanej podobe premietali takmer všetky problémy charakterizujúce vtedajšie riešenie otázky rusínsko-ukrajinskej menšiny. Krátko po februári 1948 sa totiž začala prejavovať snaha KSČ i československého štátu redukovať národnostnú politiku na jej školské, resp. kul-

291 A ÚML ÚV KSS, f. ÚV/2, a.j. 68. Zápisnica z Krajskej konferencie KSS v Prešove 26.–27. marca 1955. Správa o činnosti KV KSS predložená vedúcim tajomníkom KV KSS v Prešove dr. L. Rendekom, s. 65–66.

292 Kudzej, M.: Proty nacionalnoji bajdužnosti, in: *Družno vpered*, roč. V, č. 6, jún 1955, s. 2–3. Pozri tiež A ÚML ÚV KSS, f. ÚV/2, a.j. 1061. Zápisnica z Okresnej konferencie KSS v Medzilaborciach 17.–18. marca 1956.

293 *Tamže*, f. ÚV/3, a.j. 462. Zápisnica zo zasadnutia KV KSS v Prešove 19. októbra 1955, s. 34. Pozri tiež Šulič, J., O niektorých problémoch..., s. 97.

túrno-osvetové aspekty, kým ekonomické a sociálne otázky národností sa stali súčasťou komplexu tzv. budovateľských úloh.

Zákon č. 95/1948 Zb. z 21. apríla 1948 o základnej úprave jednotného školstva stanovil za vyučovací jazyk na Slovensku slovenčinu a iné riešenie pripúšťal len ako výnimku podľa paragrafu 3, odsek 2 uvedeného zákona, avšak v tom čase pomerne hustá sieť škôl pre rusínsko-ukrajinské etnikum na severovýchodnom Slovensku už fungovala.²⁹⁴ V dôsledku málo tolerantnej politiky na úseku školstva za slovenského štátu bezprostredne po oslobodení tejto oblasti viaceré obce prejavili záujem o zavedenie ruského vyučovacieho jazyka na tamojších školách. Na jar roku 1945 proces zmien slovenského vyučovacieho jazyka na ruský nadobudol živelný ráz a viedol i k nedorozumeniam medzi slovenskými národnými orgánmi a UNRP, ktorá si i v tejto sfére nárokovala rozhodujúce kompetencie. V priebehu rokov 1945 – 1948 sa počet ukrajinských národných škôl zvýšil zo 165 na 276, t.j. o 67 % a počet meštianskych a stredných škôl sa zdvojnásobil.²⁹⁵ Je však potrebné uviesť, že vytváranie ukrajinských národnostných škôl, ktoré bolo umožnené dobovou atmosférou a nevšednou aktivitou ukrajinských inštitúcií a funkcionárov, miestami pripomínalo rusifikáciu, nie vždy sa zhodovalo s prevládajúcou mienkou miestneho obyvateľstva a v ďalšom období školskú otázku na severe východného Slovenska skomplikovalo.

V roku 1948 počet ukrajinských škôl naďalej rástol, no súčasne sa množili aj žiadosti o opätovnú zmenu vyučovacieho jazyka v obciach, ktorých občania v povojnovej eufórii súhlasili so zavedením ruského vyučovacieho jazyka. Preto v októbri sa Povereníctvo školstva, vied a umení (PŠVU) rozhodlo zistiť skutočné pomery na úseku národnostných škôl na východnom Slovensku formou dotazníka pre školské inšpektoráty jednotlivých okresných národných výborov. Ukázalo sa, že zriaďovanie ruských škôl priamo organizoval RUS prostredníctvom ukrajinských školských inšpektorátov a za pomoci učiteľov a osvetových pracovníkov ukrajinskej národnosti s cieľom ich sieť maximálne rozšíriť, pričom neraz jediným dôvodom pre založenie ukrajinskej školy bolo gréckokatolícke náboženstvo obyvateľstva obce a nie jeho národnostná príslušnosť.²⁹⁶ Podľa nášho názoru, ich činnosť nebola motivovaná nacionalisticky, ale tým, že na početnosti ukrajinských škôl boli priamo zainteresovaní, pretože s ňou súvisel počet systemizovaných miest v ústredí i v okresoch, riaditeľských funkcií i možností pre uplatnenie

294 Longauer, J.: *Školský zákon, komentované vydanie*, Bratislava 1948, s. 10–11.

295 SNA, f. Povereníctvo školstva (PŠk), i.č. 91, kart. 91.

296 Bajcura, I.: *Ukrajinská otázka...*, s. 150.

učiteľov a ďalších školských pracovníkov. Obyvatelia viacerých obcí sa dali presvedčiť, súhlasili s ruskou školou, no neskôr sa stále častejšie domáhali zmeny vyučovacieho jazyka, najmä po prvých náznakoch ukrajinizácie. Fakticky v tom istom smere pôsobili aj ďalšie problémy ukrajinských škôl, a to nedostatočný počet a nevyhovujúci stav mnohých školských budov, nepriaznivá situácia vo vybavení škôl učebnicami a učebnými pomôckami, ale najmä nedostatok kvalifikovaných učiteľov, z ktorých mnohí nielen nemali požadované vzdelanie, ale často riadne neovládali ani ruský či ukrajinský jazyk, čo nemohli vyriešiť ani početné kurzy, ktoré boli v tom čase organizované a hojne navštevované.

Problematikou ukrajinských škôl sa zaoberal Politický sekretariát ÚV KSS dňa 10. februára 1949. Povereník L. Novomeský predložil Návrh na riešenie niektorých školských a kultúrnych problémov na východnom Slovensku. Požiadavka oficiálneho a jednoznačného presadzovania ukrajinskej národnej a kultúrnej orientácie bola síce odmietnutá ako predčasná, avšak ostatné opatrenia boli po diskusii a niektorých úpravách akceptované.²⁹⁷

V prvom rade došlo k zmene postavenia RUŠ a ukrajinských školských inšpektorátov, ktoré boli v priebehu roku 1949 fakticky zrušené. RUŠ bol naďalej podriadený povereníkovi, avšak pôsobnosť vykonával cez prezídium, odbory a oddelenia a prevzal skôr pedagogickú a metodickú funkciu pre ukrajinské školy. Školskí inšpektori v okresoch s ukrajinskými školami mali ovládať ukrajinský jazyk, resp. tajomník inšpektorátu so značnejšou ukrajinskou menšinou by bol ukrajinskej národnosti. Návrh, aby RUŠ fungoval pri KNV v Prešove na úrovni samostatného referátu, nebol prijatý. Keďže na základe zákona o krajských národných výboroch boli školské inšpektoráty organizované len na teritoriálnom a nie na národnom princípe, boli inšpektoráty postupne vytvárané v každom okrese s tým, že v okresoch Medzilaborce, Snina a Svidník mali byť inšpektori ukrajinskej národnosti. Prirodzene, ústrední a krajskí inšpektori vykonávali dozor na všetkých školách bez ohľadu na vyučovací jazyk.²⁹⁸

Návrh tiež obsahoval zásady tzv. komisionálnych zápisov. Voľný zápis do národných a stredných škôl bez nátlaku a za dozoru slovenských a ukrajinských školských činiteľov sa mal uskutočniť v miestach, z ktorých občania žiadali zmenu vyučovacieho jazyka na slovenský alebo v ktorých „evidentne podliehalo obyvateľstvo nátlaku šovinistického elementu tak proti-

297 SNA, f. ÚV KSS, S ÚV KSS, kart. 2. Protokol zo zasadnutia Politického sekretariátu ÚV KSS dňa 10. februára 1949.

298 Tamže. Zápis zo zasadnutia Politického sekretariátu ÚV KSS 10. februára 1949.

slovenského ako aj protiukrajinského a dalo si nanútiť školy s rozličným vyučovacím jazykom (ruským, rusínskym, rusňáckym)“.²⁹⁹

Sekretariát ÚV KSS zároveň schválil opatrenia o preferencii vyššie organizovaných škôl, o bezpodmienečnom dodržiavaní tzv. rajonizácie stredných škôl, o zriadení katedry ukrajinského jazyka a o preverení optantov a ich dislokácii.³⁰⁰

V zmysle uvedených uznesení PŠVU dodatkom k obežníku č. 83/1949 zo dňa 20. mája 1949 určilo dobrovoľné rozhodnutie rodičov za rozhodujúce pre zápis žiaka do školy so slovenským alebo ukrajinským vyučovacím jazykom.³⁰¹ Rozhodnutie PŠVU však zároveň prekročilo rámec uznesenia Sekretariátu ÚV KSS tým, že komisionálne zápisy nariadilo uskutočniť celkom v 106 obciach v 15 okresoch východného Slovenska.³⁰² Podľa výsledkov komisionálnych zápisov sa mala zmena vyučovacieho jazyka na slovenský uskutočniť v 9 stredných a 75 ľudových školách, avšak v dôsledku intervencie KV KSS sa zmena realizovala len v 36 ľudových školách.³⁰³ Celkove však v zmysle úpravy PŠVU o striktnom uplatňovaní rajonizácie a preferovaní vyššie organizovaných škôl a podľa výsledkov komisionálnych zápisov bolo zrušených 20 ukrajinských škôl a v 48 školách bol vyučovací jazyk ruský zmenený na slovenský.³⁰⁴ Aj keď v súvislosti so zápsimi sa vyskytli aj prípady agitácie za slovenské školy, ktoré do istej miery znehodnocovali demokratický ráz celej akcie, predstavitelia UNRP a školskí i kultúrno-osvetoví pracovníci ukrajinskej národnosti problém neadekvátne zovšeobecnil a komisionálne zápisy interpretovali ako pokus o likvidáciu ukrajinského školstva.³⁰⁵

V skutočnosti však najväčšou prekážkou konsolidácie ukrajinského národnostného školstva boli nejasnosti, nerozhodnosť a spory ohľadom vyučovacieho jazyka.

V súvislosti s presadením ukrajinskej orientácie rusínsky cítiaceho obyvateľstva severovýchodného Slovenska stala sa aktuálnou otázka zavedenia

299 SNA, f. PŠk, i.č. 91. kart. 91. Návrh na riešenie niektorých školských a kultúrnych problémov na východnom Slovensku, s. 3-4.

300 Tamže, s. 4-6.

301 ŠOBA Prešov, f. UNR 1945 – 1948, s. 97.

302 Išlo o okresy Bardejov, Humenné, Medzilaborce, Michalovce, Prešov, Sabinov, Snina, Stará Ľubovňa, Stropkov a Vranov v Prešovskom kraji a o okresy Kežmarok, Kráľovský Chlmec, Poprad, Spišská Nová Ves a Trebišov v Košickom kraji. Pozri Uram, P.: Vývoj ukrajinského školstva v rokoch 1948 – 1953, in: *Žovteň...*, s. 528.

303 Vanat, I., Ričalka, M., Čuma, A.: *Do pytaň pislavojenneho rozvytku, sučasnoho stanu ta perspektyv ukrajins'koho škilnyctva v Slovaččyni*, Prešov 1992, s. 5.

304 Predbežná správa o rozvoji..., s. 10.

305 A R ZRUČ, f. UNRP, a.j. 1277.

ukrajinčiny do tamojších národnostných škôl. Ukrajinský spisovný jazyk však vtedy na Slovensku fakticky nikto neovládal a do škôl mohol byť impu-
tovaný len postupne.

Z aktívu kultúrnych a osvetových pracovníkov 6. júna 1949, ktorý sa zišiel z iniciatívy Predsedníctva KV KSS v Prešove, vzišiel síce návrh zaviesť od 1. septembra 1949 ako vyučovací predmet ukrajinský jazyk do všetkých ročníkov na školách II. a III. stupňa predbežne s dvojhodinovou dotáciou, avšak nezískal plnú podporu.³⁰⁶ Naopak, vyvolal novú vlnu snáh o zmenu vyučovacieho jazyka, ktorá zosilnela v septembri 1949, keď KV KSS vo viacerých obciach neschválil slovenskú školu napriek výsledkom zápisov, a vynútila si komisionálne preskúmanie niektorých prípadov.³⁰⁷ Pracovný výbor UNRP 22. mája 1950 navrhol využiť skúsenosti zo Zakarpatskej Ukrajiny a v tomto zmysle zaviesť od 1. septembra 1950 ukrajinčinu ako povinný predmet. Skutočnosť, že medzi učiteľmi i žiakmi bola ruština predsa len obľúbenejšia než ukrajinský jazyk, sa premietla do kompromisného návrhu vyučovať ruský jazyk od 2. ročníka a slovenský jazyk od 3. ročníka národnej školy. Aj keď viacerí vedúci predstavitelia rusínsko-ukrajinského obyvateľstva uvedené stanoviská vehementne podporovali a získali i súhlas KV KSS, centrum ich neakceptovalo.³⁰⁸ Na zasadnutí Predsedníctva ÚV KSS 24. mája 1951 sa V. Široký jednoznačne vyslovil v tom zmysle, že ÚV KSS ani SNR otázku jazyka nemienia riešiť mechanicky.³⁰⁹

V školskom roku 1951/52 bola však ukrajinčina zavedená ako výchovný jazyk v materských školách, ako vyučovací jazyk v I. ročníku národných škôl a ako povinný vyučovací predmet v ostatných dovtedy ruských národnostných školách. V tom čase ukrajinské školstvo pozostávalo z 19 materských škôl so 70 triedami a 2 383 deťmi, z 231 národných škôl s 384 triedami a 11 279 žiakmi, z 51 stredných (meštianskych) škôl a z 8 škôl III. stupňa (z toho 3 pobočky) s 34 triedami a 973 žiakmi. Úhrnom teda išlo o 369 škôl, 695 tried a 20 271 žiakov, ktorí tvorili 44,8 % zo všetkého ukrajinského obyvateľstva v Prešovskom kraji.³¹⁰

306 ŠOBA Prešov, f. UNR 1945 – 1948, bez signatúry. Uznesenie kultúrnych a osvetových pracovníkov, členov KSČ z ukrajinských okresov 6. júna 1949.

307 SNA, f. PŠk, i.č. 91, kart. 91. Správa E. Otta pre povereníka L. Novomeského zo 4. októbra 1949, č. 17/1949-dov.

308 SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, zasadnutie predsedníctva 16. septembra 1950, zápis č. 22, kart. 793.

309 Podrobnejšie pozri Uram, P.: Vývoj ukrajinského školstva..., s. 531-532.

310 SNA, f. PV-adm., i.č. 678, kart. 941. Stav ukrajinského školstva.

Ukrajinské národnostné školstvo na Slovensku sa v týchto rokoch muselo zároveň vyrovnáť s takmer úplným absentovaním kvalifikovaných učiteľov. V školskom roku 1951/52 z celkového počtu 707 učiteľov na ukrajinských školách predpísanú kvalifikáciu nemalo 474, t.j. 67 %. Podiel nekvalifikovaných učiteľov na ich celkovom počte predstavoval v materských školách 78 %, v národných školách 47 %, na stredných školách 91 % a na školách III. cyklu 62 %.³¹¹

Percento nekvalifikovanosti sa síce v dôsledku organizovania početných kurzov oproti minulosti mierne znížilo, no jeho relatívne vysokú úroveň udržiavali aj niektoré mocenské zásahy proti učiteľom. Už v roku 1949 sa uskutočnili previerky a tzv. dislokácia optantov a emigrantov a ďalší učitelia boli prepustení pre náboženské presvedčenie, ktoré bolo u učiteľov bývalých ruských cirkevných škôl, prirodzene, veľmi rozšírené. Pri tzv. „očistení škôl od reakčných živlov“ v roku 1950 bolo v Prešovskom kraji uvoľnených zo školských služieb a presunutých do výroby 64 učiteľov ruskej a ukrajinskej národnosti. Zo 115 optantov, ktorí pôsobili na ukrajinských školách, boli 19 preložený do iných krajov, najmä do oblastí s maďarským obyvateľstvom, 10 prepustení a piati penzionovaní.³¹² Vyučovať v kraji nesmeli ani manželky gréckokatolíckych kňazov.

Nový problém na tomto úseku vyvstal v súvislosti s prechodom na ukrajinský vyučovací jazyk, pretože ukrajinčina sa na žiadnom z učiteľských preparandií v Československu dovtedy nevyučovala a pôvodné predstavy o výraznej pomoci v tomto smere zo strany sovietskej Ukrajiny sa naplnili len čiastočne. Mimoriadne aktuálnou sa preto stala vysokoškolská príprava učiteľov ukrajinských škôl. Už v kontexte so zrušením Štátnej ruskej učiteľskej akadémie v Prešove ÚV KSS v uznesení z 2. júna 1949 podporil myšlienku vytvoriť katedru ukrajinského jazyka na Pobočke Pedagogickej fakulty Slovenskej univerzity v Košiciach, ktorú však Povereníctvo školstva a osvetu realizovalo až v roku 1953. V tom čase bola v Prešove pedagogická fakulta preformovaná na dvojročnú Vyššiu pedagogickú školu pripravujúcu učiteľov II. stupňa základnej školy a Filologickú fakultu novozriadenej Vysoké školy pedagogickej v Bratislave pre výuku učiteľov III. stupňa.³¹³

311 Pozri tamže, Personálne obsadenie škôl.

312 Tamže, Zo 64 prepustených učiteľov sa 16 z nich vrátilo do školských služieb v roku 1954 (Uram, P.: Vývoj ukrajinského školstva..., s. 525). Po roku 1952 boli z iniciatívy IV. referátu KNV v Prešove vedeného J. Krempom do škôl opätovne prijatí 70 učitelia. (Pozri Nový život, roč. III, 8. máj 1954.)

313 Pozri Bajcura, I.: Ukrajinská otázka..., s. 152, 154-156 a Uram, P.: Rozvoj kultúry na východnom Slovensku v období výstavby socializmu, ZPU ÚML UPJŠ II, Košice 1984, s. 136.

Tradičným a dlhotrvajúcim problémom ukrajinského národnostného školstva na Slovensku od oslobodenia bol akútny nedostatok vhodných školských priestorov. Počas vojny bolo v tomto regióne zničených alebo v značnej miere poškodených približne 200 školských budov a takmer všetko materiálne vybavenie, čo sa pri zakladaní ukrajinských škôl nedostatočne zohľadňovalo.³¹⁴ Podduklianskym a podlupkovským okresom (Svidník, Stropkov, Medzilaborce, Snina) bola oprávnené venovaná najväčšia pozornosť už v rámci odstraňovania vojnových škôd, ale aj výstavby či generálnych opráv objektov občianskej vybavenosti. Tak v rokoch 1945 – 1952 bolo pre ukrajinské školy postavených celkom 63 objektov so 118 triedami, aj keď 87 % z nich tvorili drevené provizoriá.³¹⁵ Ešte v roku 1951/52 nemalo vlastných budov 111 tried národných škôl, 34 tried stredných škôl a všetky školy III. stupňa boli umiestnené v prenajatých priestoroch, ktoré nezodpovedali hygienickým normám, pedagogickým zásadám a spoločenským kritériám.³¹⁶

V období dvojročnice a plnenia prvého päťročného plánu bolo v Prešovskom kraji vybudovaných 50 nových školských budov, z toho 13 pre národné a 5 pre meštianske školy s ukrajinským vyučovacím jazykom.³¹⁷ V podmienkach kraja, no zvlášť v severných okresoch, zostalo však naďalej 94 škôl umiestnených v drevených barakoch a asi 400 škôl v nevyhovujúcich prenajatých priestoroch. To sa zákonite odrazilo vo vysokej smennosti vyučovania, ktoré dosahovalo 26,2 %, kým napríklad v kraji Banská Bystrica iba 16,3 %.³¹⁸

Investičná politika štátu na tomto úseku vo vzťahu k uvedeným okresom bola vcelku veľkorysá, prekážkou však boli veľmi obmedzené stavebné kapacity. Tak napríklad na rok 1952 bola schválená finančná kvóta 60 mil. Kčs, prestavalo sa však len 47,7 mil. Kčs, t.j. 79,6 %. Stavebné práce na rok 1953 boli rozpočtované vo výške 14,3 mil., no v prvom polroku sa realizovalo iba 2,8 mil. Kčs, t.j. 19,2 %. Z plánovaných 24 stavieb bolo v roku 1952 ukončených len 10, a to 2 materské školy so štyrmi triedami, 7 národných škôl s 9 triedami a jeden služobný byt.³¹⁹ K pozitívnejším výsledkom viedla snaha kompetentných orgánov kraja i okresov rýchlejšie a účinnejšie riešiť otázku nedostatku vyhovujúcich školských objektov v sever-

ných okresoch počas nasledujúcich rokov, aj keď problémy na tomto úseku pretrvávali naďalej.

Významný zvrat vo vývoji celej problematiky priniesla Rezolúcia Predsedníctva ÚV KSS o situácii v Prešovskom kraji z 28. júna 1952, ktorej značná časť bola venovaná práve problémom ukrajinského školstva. Rezolúcia odmietla tzv. komisionálne zápisy, zníženie počtu ukrajinských škôl uznala len za dôsledok nacionalistickej činnosti, a tým akceptovala už od IX. zjazdu rozšírovanú verziu, podľa ktorej zmeny vyučovacieho jazyka na ukrajinských školách v prospech slovenského jazyka zorganizovali a uskutočnili slovenskí buržoázni nacionalisti na PŠVU, a to povereník L. Novomeský prostredníctvom pracovníkov povereníctva E. Otta a Š. Štama a za spolupráce so školským referentom KNV v Prešove M. Klemom. Toto zdôvodnenie nielen ignorovalo úlohu skutočných postojov samotného obyvateľstva k otázke vyučovacieho jazyka, ale podmienilo aj neadekvátne opatrenia k údajnej náprave.

Rezolúcia uložila KV KSS v Prešove do začiatku školského roku 1952/53 uskutočniť reukrajinizáciu škôl, v ktorých došlo k zmene vyučovacieho jazyka na slovenský a dobudovať ukrajinské školstvo v rámci kraja. Na základe toho plénum KV KSS v júli 1952 poverilo predsedu KNV E. Medveďa úlohou zabezpečiť zavedenie ukrajinského vyučovacieho jazyka na školách v 36 obciach Prešovského kraja, postarať sa o dostatok učiteľov na ukrajinských školách i o zlepšenie kvality vyučovania ukrajinčiny a riešiť otázku ďalšej výstavby školských budov.³²⁰

V tomto zmysle Byro KV KSS v Prešove menovalo komisiu pre otázky kultúrneho a hospodárskeho rozvoja ukrajinských pracujúcich, ktorej podliehala aj subkomisia pre návrat ukrajinského vyučovacieho jazyka. Už v roku 1952 bola realizovaná zmena slovenského vyučovacieho jazyka na 25 národných školách, na strednej škole v Osturni (okr. Spišská Stará Ves) a zriadili sa dve nové ukrajinské stredné školy v obciach Podhorod' (okr. Sobrance) a Ulič (okr. Snina). Celkovo bolo utvorených 41 nových ukrajinských škôl, z toho 8 materských škôl, 28 národných a 5 stredných škôl.³²¹ Aj keď subkomisia zložená zo školských funkcionárov a učiteľov ukrajinskej národnosti mala v prvom rade organizovať masovopolitickú prácu a presvedčiť obyvateľstvo, neraz sa uchýlila k rôznym formám nátlaku, ba vyskytli sa aj prípady, keď pri jej činnosti asistovali aj bezpečnostné orgány.

314 Vanat, I., Ričalka, M., Čuma, A.: *Do pytaň...*, s. 7.

315 Pozri Uram, P.: *Vývoj ukrajinského školstva...*, s. 524.

316 Vanat, I., Ričalka, M., Čuma, A.: *Do pytaň...*, s. 7.

317 Pozri vystúpenie dr. I. Rendeka v rozprave. Stenografický zápis o priebehu (24.) zasadnutia Slovenskej národnej rady..., s. 40.

318 SNA, f. ÚP ZP, zas. PZP, i.č. 59, kart. 46, spis č. 2 123/54-taj., s. 7.

319 SNA, f. PŠk, i.č. 177, kart. 136 a. Správa o stave školstva v Prešovskom kraji z 9. októbra 1953 pre kolégium povereníka školstva.

320 A ÚML ÚV KSS, f. ÚV/3, a.j. 429. Návrh uznesenia pléna KV KSS v Prešove zo 17. júla 1952, s. 7-8.

321 SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, zasadnutie 15.11.1952, kart. 826. Správa KV KSS v Prešove z 11. novembra 1952, s. 7.

Subkomisia totiž snahu o vytvorenie ukrajinských škôl rozšírila aj na niektoré obce, v ktorých k zmene vyučovacieho jazyka došlo už v priebehu rokov 1947 – 1948, dokonca aj na tri obce s maďarským obyvateľstvom v okrese Veľké Kapušany. Trvalý nesúhlas obyvateľov a ich neochota prísť na zmenu vyučovacieho jazyka v obci sa vysvetľovali ako dielo jednotlivcov, ktorých činnosť v tomto smere bola kvalifikovaná ako reakčná a protištátna.³²² V školskom roku 1952/53 sa týmto spôsobom podarilo zvýšiť počet ukrajinských škôl na 388, z ktorých bolo 83 materských, 253 národných a 45 stredných škôl, ako aj 7 škôl III. stupňa.³²³

Predsedníctvo ÚV KSS sa v uvedenej rezolúcii jednoznačne vyjadrilo k problému vyučovacieho jazyka na národnostných školách pre rusínsko-ukrajinské obyvateľstvo severovýchodného Slovenska, a tým i k národnej a kultúrnej orientácii tamojšieho obyvateľstva. Bolo rozhodnuté, aby od 1. januára 1953 na ruskom gymnáziu v Medzilaborciach a od začiatku školského roku 1953/54 na všetkých ukrajinských školách bola zavedená ukrajinčina ako vyučovací jazyk. Predsedníctvo ÚV KSS síce uložilo príslušným štátnym orgánom zaistiť učebnice z USSR i vysokoškolskú prípravu pre budúcich učiteľov, avšak celkové podmienky pre všeobecné zavedenie ukrajinského vyučovacieho jazyka na uvedených školách vôbec neboli vytvorené.

Dané riešenie problému preto vyznelo ako jednorázový administratívno-organizačný akt, ktorý sa uskutočnil bez predchádzajúcej politickej, kádrovej a materiálnej prípravy, neprihliadal na reálne možnosti a postoje väčšiny obyvateľstva, a tak vyvolal jeho značnú nespokojnosť, ba odpor. Už v školskom roku 1952/53 občania 10 obcí žiadali zmenu vyučovacieho jazyka, ktorá sa však, s výnimkou dvoch obcí, neuskutočnila. Ďalšie žiadosti o schválenie slovenského vyučovacieho jazyka na tamojších školách prichádzali od začiatku školského roku 1953/54, najmä z okresov Giraltovce, Sabinov a Stropkov.³²⁴ V 17 obciach Prešovského kraja dokonca rodičia na protest proti ukrajinskému vyučovaciemu jazyku pristúpili k bojkotovaniu školskej dochádzky svojich detí.³²⁵ Zložité problémy na úseku školstva pre rusínsko-ukrajinské obyvateľstvo na Slovensku sa tak stali opäť na dlhé obdobie predmetom jednaní ústredných i územných straníckych a štátnych orgánov.

322 Pozri Uram, P.: Vývoj ukrajinského školstva..., s. 529-530.

323 Uram, P.: K niektorým otázkam vývoja ukrajinského školstva v Československu v rokoch 1946 – 1960, in: *ZPU ÚML UPJŠ 5*, Košice 1978, s. 250-251.

324 *SNA*, f. PŠk, i.č. 177, kart. 136 a. Správa o situácii škôl a školskej správy v Prešovskom kraji.

325 Bajcura, I.: *Ukrajinská otázka...*, s. 155.

Už diskusia na plenárnom zasadnutí KV KSS v Prešove 7. septembra 1953 ukázala, že zjavný nesúhlas rodičov s ukrajinizáciou školstva nadobudol masový charakter napriek tomu, že zmena vyučovacieho jazyka bola vzhľadom na neznalosť ukrajinského jazyka zo strany učiteľov veľmi často len formálna.³²⁶ KV KSS a KNV v Prešove sa snažili situáciu riešiť realizáciou uznesení vyšších orgánov, prijaté opatrenia však boli často zamerané len na organizačnú, kádrovú a materiálno-technickú oblasť a nie vždy úplne vystihovali meritum vecí.³²⁷

Neurovnané pomery na úseku ukrajinských škôl a snaha občanov o vytvorenie slovenských škôl i mnohé sťažnosti v týchto záležitostiach si vynútili v novembri 1953 realizáciu prieskumu, ktorý vykonala komisia vedená J. Kotočom.³²⁸ Závery komisie donútili najvyššie orgány revidovať pôvodné rozhodnutie: nepripustiť za žiadnu cenu zmenu vyučovacieho jazyka. Ďalšie úlohy pre oblasť školstva vyplynuli z uznesenia Politického sekretariátu ÚV KSČ, Predsedníctva ÚV KSS a Zboru povereníkov z decembra 1953 o pomoci Prešovskému kraju, ktoré sa týkali predovšetkým skvalitnenia personálneho obsadenia a materiálneho vybavenia ukrajinských škôl.³²⁹

3. Pravoslávna akcia

Oficiálnemu prechodu k ukrajinizácii rusínsko-ukrajinského obyvateľstva na severovýchodnom Slovensku predchádzala tzv. pravoslávna akcia, ktorej obsahom bolo zrušenie gréckokatolíckej cirkvi a náboženstva a ich nahradenie pravoslávnu cirkvou a konfesiou. Likvidácia uniatskej cirkvi a zavedenie pravoslávia boli politicky zdôvodňované snahou oslabiť vplyv Vatikánu na obyvateľstvo, pričom ako precedens slúžili obdobné opatrenia a mocenské zásahy realizované na Západnej Ukrajine a v Zakarpatsku.³³⁰ Vo vedení KSS

326 *A ÚML ÚV KSS*, f. ÚV/3, a.j. 439. Pozri Zápisnica zo zasadnutia KV KSS v Prešove 7. septembra 1953.

327 *ŠOBA Prešov*, f. KNV-P, sign. šk/458, kart. 128. Výpis z uznesenia Byra KV KSS v Prešove zo dňa 21. septembra 1953 na základe rozpracovaného uznesenia ÚV KSČ pre kraj Prešov.

328 *SNA*, f. PŠk, i.č. 177, kart. 136 a. Správa o prieskume škôl a školskej správy v Prešovskom kraji z 12. novembra 1953 pre kolégium povereníka školstva na zasadnutie 16. novembra 1953 predložená J. Kotočom.

329 *ŠOBA Prešov*, f. KNV-P, sign. šk/458, kart. 128. Pozri Uznesenie Politického sekretariátu ÚV KSČ, Predsedníctva ÚV KSS a Zboru povereníkov o mimoriadnej pomoci Prešovskému kraju.

330 Brestská únia v Haliči bola zrušená v marci 1946, užhorodská únia v Zakarpatsku v máji 1949. Pozri Bajcura, I.: *Ukrajinská otázka...*, s. 131.

vznikla predstava, že početne zdvadsaťnásobená pravoslávna cirkev na Slovensku bude v jeho intenciách ovplyvňovať spoločenský a politický vývoj a celkové pomery na východnom Slovensku. Nie bezdôvodne predpokladali, že pravoslávna cirkev podriadená moskovskej patriarchii môže v silne religióznom prostredí byť komunistom prospešnejšia než násilná ateizácia, a to lojálnym postojom, ba aktívnou podporou režimu podľa vzoru všeruskej pravoslávnej cirkvi, ktorá za desaťročia boľševickej vlády morálne rezignovala, prispôsobila sa podmienkam a zo sovietskeho systému postupne prevzala nielen terminológiu, ale čiastočne aj spoločenské predstavy. Pravoslavizácia východného Slovenska bola lákavá o to viac, že katolícka cirkev vedená slovenskými biskupmi bola vtedy jedinou silou schopnou účinnejšie, aj keď len duchovne, vzdorovať totalitnej politickej moci.³³¹

Z týchto dôvodov vedúci predstavitelia KSČ s veľkým pochopením reagovali na náznaky z Moskvy. V roku 1949 bolo v tomto smere prijaté uznesenie predsedníctva, iba jeho realizácia bola odložená vzhľadom na pripravovanú tzv. katolícku akciu. Na opätovnú intervenciu zo ZSSR reagoval K. Gottwald záväzným prísľubom, čo celú akciu na Slovensku značne urýchlilo, najmä keď v takomto smere sa vyvíjala tiež situácia v Poľsku a Rumunsku.³³²

Pri príprave i realizácii akcie „P“, ako sa pravoslavizácia označovala, bol jednoznačne popieraný jej nacionálny charakter s tým, že spadá do oblasti cirkevnej, a nie národnostnej politiky. V skutočnosti však ani objektívne nebolo možné, aby pravoslávna akcia nezasiahla do národnostných pomerov v regióne, pretože gréckokatolícka cirkev bola hlavnou oporou rusínstva a v tomto zmysle vážnou prekážkou ukrajinizácie.³³³ V značnej miere sa tiež podieľala na bezkonfliktnom spolunažívaní v národnostne zmiešaných okresoch severovýchodného Slovenska, pretože polovicu z jej 250 000 príslušníkov tvorili Slováci. Administratívne rozpustenie uniatskej cirkvi, ktorá celé desaťročia bola jedinou stálou inštitúciou rusínsko-ukrajinského obyvateľstva na Slovensku a mala veľkú autoritu v spoločenskom i národnom živote ľudu na severe východného Slovenska, bolo zákonite pochopené ako vonkajší zásah nielen proti viere, ale aj proti národnosti.³³⁴ Dôsledkom toho

bolo, že pravoslávne náboženstvo odmietli nielen slovenskí grécko-katolíci, ale aj rusínsky cítiace obyvateľstvo, ktoré sa tiež radšej priklonilo k dogmaticky identickej rímskokatolíckej cirkvi, neprijalo ani ukrajinskú národnostnú príslušnosť a začalo sa hlásiť k slovenskej národnosti. Pravda to v žiadnom prípade neznamenalo, že sa súčasne aj skutočne poslovenčilo.

Gréckokatolícka cirkev mala podľa poslednej cirkevnej štatistiky z roku 1948 celkom 305 654 veriacich v 240 farnostiach s 1 050 filiálkami a 440 kostolmi.³³⁵ V roku 1950 disponovala 282 duchovnými, z ktorých 248 pôsobilo vo verejnej duchovnej správe a 34 bolo rehoľníkov. V Prešovskom kraji vyvíjalo činnosť 189 gréckokatolíckych kňazov, v kraji Košice 59.³³⁶

Pravoslávna cirkev na východnom Slovensku mala podstatne slabšie pozície. Jej činnosť oživili ruskí emigranti v období prvej republiky, no ešte v období slovenského štátu pravoslávni veriaci mali len 10 farností.³³⁷ Po druhej svetovej vojne ich počet stúpol a dosahoval asi 20 000 osôb. Za týchto okolností bolo nemyšliteľné pravoslávnu akciu začať bez istej propagačnej, organizačnej i kadrovej prípravy.

Propagácii pravoslávnej cirkvi sa venoval najmä tlačový orgán UNRP „Prjaševščina“ už od roku 1946, zvlášť pri určitých vhodných príležitostiach. V lete 1946 to bolo v súvislosti s návštevou exarchu moskovského patriarchu, arcibiskupa Jeleverija v Prešove 10. septembra 1946, na jar roku 1947 pri príležitosti eparchiálneho zjazdu pravoslávnej cirkvi, ktorý sa uskutočnil 26. apríla 1947.³³⁸ V roku 1948 boli k propagačnému účelu využité organizačné zmeny v pravoslávnej cirkvi v Československu a v roku 1949 voľba biskupa prešovskej eparchie. Prirodzene, intenzita propagačnej kampane stúpila od začiatku roku 1950, keď vo veci pravoslavizácie padlo definitívne rozhodnutie. V tomto smere sa zvlášť angažoval historik prof. G. I. Gerovskij, ale širokú publicitu dostávali aj ojedinelé akcie inštitúcií a obcí v prospech ortodoxie.³³⁹ V tomto duchu boli vydávané brožúry, organizované prednášky a ďalšie agitačné akcie.

Novým politickým podmienkam, ale aj zámerom v tejto oblasti bola prispôbená organizačná štruktúra pravoslávnej cirkvi v republike. Do konca II. svetovej vojny podliehala jurisdikcii srbskej patriarchie a mala tri

331 ŠOBA Prešov, f. KNV-P, Referát pre všeobecné veci vnútorné (ref. VVV), sign. cirk/3, kart. 6. Pozri referát povereníka L. Holdoša, Zápisnica z porady o akcii „P“ na ÚAV SNF v Bratislave 23. októbra 1950.

332 SNA, f. ÚV KSS, S ÚV KSS, kart. 6. Protokol zo zasadnutia Sekretariátu ÚV KSS 7. januára 1950, s. 9.

333 Pozri Šindelka, J.: *Národnostní politika...*, s. 322.

334 Porovnaj Bajcura, I., Uram, P.: *Do nekotorych problem nacionalnoho žytja Ukrajinciv (Rusyniv) v Česloslovaččyni*, Prešov 1969, s. 11.

335 Pozri Lacko, M.: *Náčrt dejín slovenských gréckokatolíkov*, s. 129 a Bajcura, I.: *Ukrajinská otázka...*, s. 130.

336 SNA, f. ÚV KSS, S ÚV KSS, zasadnutie 5. 4. 1951, kart. 17. Správa o niektorých otázkach cirkevnej politiky, s. 11.

337 *Päť rokov slovenského školstva*, Bratislava 1944, s. 415.

338 Pozri napr. *Prjaševščina*, roč. II, 27. jún 1946 a 12. september 1946 a roč. III, 24. apríl 1947 a 1. máj 1947.

339 Pozri *tamže*, roč. VI, 2. február, 9. február a 2. marec 1950.

eparchie – českú a moravsko-sliezsku na západe a mukačevsko-prešovskú na východe. V roku 1946 bola pravoslávna cirkev v Československu daná pod právomoc Moskvy a do Prahy prišiel vladyka Jelevferij, ktorý sa stal arcibiskupom pražským a českým ako exarch moskovskej patriarchie. V roku 1948 ho patriarcha moskovský a celej Rusi Alexij povýšil na metropolitu, čím sa arcibiskupstvo stalo metropoliou. Samostatná prešovská eparchia bola ustanovená 25. apríla 1947, pričom jej dočasným správcom až do vysviacky biskupa sa stal Jelevferij.³⁴⁰ Dňa 30. decembra 1949 sa v Prešove konalo eparchiálne zhromaždenie za účasti metropolitu pražského a celého Československa Jelevferija a kancelára Exarchatnej rady Ing. B. L. Čerkesa, ktoré zvolilo členov Exarchatnej a Eparchiálnej rady. Biskupom prešovskej pravoslávnej eparchie sa stal archimandrita A. P. Dechtereč, bývalý biskup mukačevský.³⁴¹ Vysviacka biskupa Alexija za účasti delegácie ruskej pravoslávnej cirkvi vo februári 1950 mala už bezprostredne predchádzať pravoslavizácii gréckokatolíckych veriacich.

Hlavným koordinátorom akcie „P“ sa stal Slovenský úrad pre veci cirkevné (SLOVÚC) v Bratislave, ktorý rovnako ako Státní úrad pro věci církevní (SUC) v Prahe vznikol na základe zákona č. 217/1949 Zb. zo 14. októbra 1949.³⁴² Úrad v prvom období viedol povereník-predseda SLOVÚC dr. G. Husák, od júla 1950 L. Holdoš. Snaha oddeliť rímskokatolícku a gréckokatolícku cirkev sa pritom prejavovala už od ustanovenia úradu návrhmi organizačnej štruktúry.³⁴³ Pravda, pravoslávna akcia bola od začiatku pod priamym patronátom najvyšších orgánov KSS a v tomto zmysle sa stala záležitosťou štátnych orgánov a všetkých zložiek. Sekretariát ÚV KSS na zasadnutí 7. januára 1950 sa uzniesol na plnej straníckej podpore rozširovania a činnosti pravoslávnej cirkvi na Slovensku. V súvislosti s návštevou delegácie zo ZSSR, vysviackou biskupa Alexija a prípravou na akciu „P“ bola pri SLOVÚC zriadená komisia, ktorej členmi sa stali dr. G. Husák, Š. Bašťovanský, L. Holdoš, dr. D. Okáli a dr. I. Rohaľ-Ifkiv. Sekretariát ÚV KSS zároveň schválil organizačnú komisiu priamo v Prešove, do ktorej menoval dr. I. Rohaľ-Ifkiva, A. Pšeničku a L. Medveďa s tým, aby bola dodatočne doplnená zástupcom gréckokatolíckeho kléru.³⁴⁴

340 Pozri *tamže*, 20. apríl 1950.

341 *ŠOBA Prešov*, f. KNV-P, ref. VVV, sign. cirk/3, kart. 7.

342 *SNA*, f. ÚV KSS, S ÚV KSS, kart. 4. Zápis zo zasadnutia organizačného sekretariátu ÚV KSS dňa 29. októbra 1949.

343 Pozri *SNA*, Slovenský úrad pre veci cirkevné, Inventárny zoznam, Bratislava 1988, s. 1-2.

344 *Tamže*, kart. 6. Zápis zo zasadnutia Sekretariátu ÚV KSS dňa 7. januára 1950.

Významným krokom k uskutočneniu pravoslavizácie bola vysviacka prešovského biskupa Alexija spojená s pobytom delegácie ruskej pravoslávnej cirkvi v Prešove 12. februára 1950. Delegáciu viedol zástupca moskovského patriarchu, metropolita krutický a kolomenský Nikolaj. Táto detailne organizovaná a po všetkých stránkach zabezpečená akcia, ktorá sa stretla s istým záujmom verejnosti, presvedčila stranícke a štátne vedenie na Slovensku, že úspešne zvládne aj akciu „P“.³⁴⁵

V ďalších dňoch organizačná komisia pri SLOVÚC prostredníctvom dr. I. Rohaľa-Ifkiva a L. Bartela informovala o príprave akcie predsedníctva KV KSS v Prešove a v Košiciach, ktoré ju bez výhrad akceptovali. Pri oboch predsedníctvach vznikli cirkevné komisie, ktoré iniciovali vznik straníckych komisií v jednotlivých okresoch. Tie dostali za úlohu preveriť do 15. marca pripravenosť cirkevných referentov v predmetných okresoch a zaistiť vytvorenie širších organizačných, tzv. návratových výborov v okresoch a obciach. Zároveň bolo dohodnuté, aby sa pravoslávna cirkev v celej záležitosti podľa možnosti priamo a otvorene neangažovala.³⁴⁶

Na zasadnutí Sekretariátu ÚV KSS 30. marca 1950 dr. G. Husák konštatoval, že návratové výbory pracujú aktívne a majú už aj výsledky, hlavne v okresoch Snina, Medzilaborce a Stropkov. Zložitejšia situácia bola na Zemplíne, zvlášť v okrese Vranov, t.j. v slovenskom prostredí. Organizačná komisia pri SLOVÚC zároveň navrhla na 22. apríla 1950 zvolať do Prešova poradu gréckokatolíckych kňazov a veriacich, na ktorej by vznikol orgán kompetentný akciu viesť po cirkevnej línii. Porada by zároveň prijala ohlas k veriaciom a duchovným gréckokatolíckej cirkvi vyzývajúci k návratu k pravoslávii. Organizačný výbor pri KV KSS v Prešove navrhol týždeň po porade zorganizovať cirkevný snem, ktorý by realizoval zrušenie gréckokatolíckej cirkvi, avšak minister-predseda SUC A. Čepička, ale aj dr. G. Husák nabádali skôr k opatrnosti.³⁴⁷

S blížiacim sa termínom vlastnej pravoslavizácie stále aktuálnejším bolo riešenie otázky pravoslávnych kňazov. V tom čase bolo na Slovensku iba 18 popov, a aj keď istá časť gréckokatolíckych duchovných pod psychickým nátlakom, na základe sľubov i priamym podplatením bola ochotná túto úlohu plniť, zďaleka to nepostačovalo. Vznikla dokonca úvaha získať, za prísľub

345 *SNA*, f. ÚP ZP, zas. ZP, i.č. 491, kart. 50. Pozri tiež *Prjaševščina*, roč. VI, 23. február 1950. Hlásenie kultového referenta KNV o voľbe biskupa v Prešove z 5. januára 1950. Pozri tiež *Prjaševščina*, roč. V, Nový rok a Vianoce 1950.

346 *SNA*, f. ÚV KSS, S ÚV KSS, zasadnutie 16. 3. 1950, kart. 7. Protokol zo zasadnutia Sekretariátu ÚV KSS dňa 16. marca o 16. hod., s. 6.

347 *Tamže*. Protokol zo zasadnutia Sekretariátu ÚV KSS dňa 30. marca 1950 o 14. hod., s. 2.

prepustenia, pre vec gréckokatolíckych kňazov väznených v táboroch nútených prác, čo však V. Široký na zasadnutí Predsedníctva ÚV KSS 21. apríla 1950 zamietol.³⁴⁸

Tak ako stranícke a štátne orgány predpokladali, príprava pravoslávizácie mala priaznivejší ohlas u ukrajinsky orientovaného obyvateľstva, v ktorom nežičlivá história vypestovala určitú dávku vrodeneho konjunkturalizmu. Po krátkom váhaní sa v tomto smere začala angažovať UNRP. Na porade pracovného výboru UNRP 18. apríla 1950 bol vytvorený 14členný Výbor pre návrat k pravoslávii vedený P. Babejom, V. Kapišovským, A. Rudlovčakom a F. Lazorikom. Vydal vyhlásenie k obyvateľstvu na podporu návratu k pravoslávnej cirkvi, uzniesol sa celú akciu plne podporiť v „Prjaševščine“ a poskytnúť pomoc jednotlivým okresom, ba dokonca vytvoril tzv. agitačné trojky, ktoré mali s týmto cieľom navštíviť gréckokatolíckych duchovných.³⁴⁹ Dňa 22. apríla 1950 14 pracovníkov UNRP podpísalo vyhlásenie, v ktorom sa dobrovoľne prihlásili k pravoslávii.³⁵⁰ Obdobným spôsobom sa postupne začali angažovať i ďalšie ukrajinské inštitúcie, niektoré okresy a obce, ktoré sa takto chceli zavďačiť nadriadeným orgánom.

Na druhej strane bolo potrebné potlačiť protikladné tendencie, t.j. umlčať hlasy, ktoré otvorene vyjadrovali vážne pochybnosti nad oprávnenosťou či legálnosťou akcie „P“. V tomto zmysle boli spohotovené predovšetkým bezpečnostné orgány, ktoré mali pre akciu vytvoriť „sterilné prostredie“, najmä v jej priamej realizačnej fáze. Povereník vnútra dr. D. Okáli 22. apríla 1950 oficiálne oznámil prednostom odborov štátnej a verejnej bezpečnosti pplk. Balážovi a pplk. Vraždovi, že v najbližších dňoch v Prešovskom a Košickom kraji vyvrcholí nábor ohľadom prestupu na pravoslávie a v tomto zmysle žiadal, aby bola akcia intenzívne sledovaná a prostredníctvom krajských a okresných veliteľov spoľahlivo zabezpečená, zvlášť v okresoch Trebišov a Sečovce.³⁵¹ Poverenictvo vnútra promptne reagovalo na udanie z 25. apríla, že 10 štátni a verejní zamestnanci sú prekážkou pravoslávizácie na východnom Slovensku, preto boli preložený v priebehu 48 hodín.³⁵²

Vedúcim činiteľom v Prahe sa plán akcie založený na dvoch masových podujatiach zдал zložitý a riskantný, preto v spolupráci s vedením pravoslávnej cirkvi dohodli jeho zjednodušenie. Podľa pokynov prednostu I. odboru SUC dr. Eckarta sa na zasadnutí tzv. veľkého soboru 28. apríla 1950 v Pre-

šove mali uskutočniť všetky opatrenia k zrušeniu Únie. Sobor sa skutočne zišiel 28. apríla za plnej podpory oficiálnych miest. Zúčastnilo sa ho celkom 877 osôb vrátane hostí, 820 z nich boli prezentovaní ako delegáti gréckokatolíckych duchovných a veriacich. Organizátorom sa však sľubmi a vyhrážkami podarilo presvedčiť oveľa menej kňazov, než predpokladali. Zin-scenované zhromaždenie jednomyseľne prijalo uznesenie, ktorým zrušilo ustanovenia Užhorodskej únie z roku 1646, resp. 1649, prehlásilo gréckokatolícku cirkev za likvidovanú, odmietlo podriadenosť rímskej kúrii a konštatovalo návrat duchovných i veriacich „do lona Ruskej pravoslávnej cirkvi“. Sobor odhlasoval, aby metropolita Jejevferij požiadal moskovského patriarchu Alexija o ich prijatie pod svoju cirkevnú jurisdikciu. Pozdravné telegramy boli odoslané aj predstaviteľom štátu: prezidentovi K. Gottwaldovi, predsedovi SNR K. Šmidkemu, podpredsedovi vlády a ministrovi poverenému riadením SUC Z. Fierlingerovi a povereníkovi pre veci cirkevné L. Holdošovi.³⁵³ Podpredseda SNR dr. I. Rohaľ-Il'kiv prečítal „Manifest ku gréckokatolíckemu duchovenstvu a veriacim Československa“, ktorý deklaroval zrušenie gréckokatolíckej cirkvi s tým, že jej členovia i duchovní s farami a kostolmi „patria odo dnešného dňa do lona svätej pravoslávnej cirkvi“.³⁵⁴ Tento svojvoľný, nedemokratický akt dňa 27. mája 1950 akceptoval SLOVÚC, čím mu dodal záväzný charakter a kvazi právnu účinnosť.³⁵⁵

Soborom 28. apríla 1950 sa však pravoslávna akcia neskončila, naopak, destabilizovala náboženskú situáciu a cirkevné pomery na východnom Slovensku na celé desaťročia a jej dôsledky nie sú prekonané dodnes, zvlášť v majetkovoprávnej oblasti.

Stranícke a štátne orgány, na rozdiel od pomerne pasívnej pravoslávnej cirkvi, sa usilovali akciu „P“ úspešne zavŕšiť, preto neustávali v propagačnej, presvedčovacej, organizátorskej ani v kádrovej činnosti.

Propagáciu pravoslávia vo vzťahu ku gréckokatolíckym veriacim mala realizovať periodická a neperiodická tlač, ale aj oficiálne príležitostné podujatia. V tomto smere najdôležitejšiu úlohu, okrem „Prjaševščiny“, ktorá sa za pravoslávie angažovala už dlhší čas, zohral tlačový orgán pravoslávnej cirkvi v Československu „Svet pravoslavija“, ktorý vychádzal od roku 1948 pod redigovaním I. S. Šlepeckého v Prahe ako mesačník, avšak jeho redakcia bola premiestnená do Prešova.³⁵⁶ Bol orientovaný jednostranne, rovnako

348 SNA, f. PV-sekr., i.č. 121, kart. 206.

349 ŠOBA Prešov, f. KNV-P, ref. VVV, CO, sign. cirk/3, 1950, kart. 6.

350 Prjaševščina, roč. VI, 27. apríl 1950.

351 SNA, f. PV-sekr., i.č. 121, kart. 207.

352 Tamže.

353 ŠOBA Prešov, f. KNV-P, ref. VVV, CO, sign. cirk/3, kart. 6, k.č. 308 a Prjaševščina, roč. VI, 29. apríl 1950.

354 ŠOBA Prešov, tamže, k.č. 305.

355 Tamže, k.č. 306.

356 Pozri napr. Svet pravoslavija, roč. III, č. 8, september 1950, s. 128.

ako propagačné brožúry, ktoré v tom čase vychádzali. Paradoxným opatrením v podmienkach ateizujúcej spoločnosti bolo vysielanie pravoslávnych bohoslužieb v miestnom rozhlase jednotlivých obcí. Cirkevná päťka pri KV KSS v Prešove, ktorá ako mimoústavný a mimozákonný inštitút operatívne rozhodovala o dôležitých opatreniach na úseku cirkevnej politiky v kraji, a podľa jej vzoru boli obdobne konštituované orgány v okresoch, dokonca prikázala pravoslávnej cirkvi vedome hrubo falšovať dejiny vydaním cca 200 000 obrázkov sv. Cyrila a sv. Metoda s textom, že boli pravoslávni, že Metod bol proti pápežovi a pod.³⁵⁷

Zjavne propagandistický účel prevládol pri organizovaní slávnostnej vysviacky biskupa v Michalovciach 8. októbra 1950, a to najmä preto, že išlo o slávnosť pravoslávnej cirkvi v slovenskom prostredí, v ktorom akcia „P“ fakticky stroskotala. Bola vytvorená početná organizačná komisia zložená z najvýznamnejších predstaviteľov krajov Prešov a Košice a menované obdobné komisie v jednotlivých okresoch. Zároveň boli stanovené smerné čísla účastníkov vysviacky (30 000 z michalovskej a 20 000 z prešovskej eparchie), ktoré boli rozpísané na okresy.³⁵⁸ Podľa cirkevných prameňov sa vysviacky zúčastnilo 35 000 ľudí.³⁵⁹

Presvedčovanie veriacich v tzv. II. etape pravoslavizácie bolo dopĺňované kombinovaným tlakom, a to odblokovaním rímskokatolíckej cirkvi so súčasným znemožnením výstupu z uniatskej, resp. pravoslávnej cirkvi. Krajský cirkevný tajomník v Prešove F. Čillík v obežníku z 18. novembra 1950 upozorňuje okresy na paragraf 7 zákona č. 96/1925 Zb. z. a n. z 23. apríla 1925, podľa ktorého orgány alebo príslušníci cirkvi nesmú vykonávať náboženské úkony alebo úkon duchovnej správy voči príslušníkom inej cirkvi. Na druhej strane sám porušil paragraf 6 toho istého zákona, keď ONV zakázal vydávať výnosy o vystúpení z pravoslávnej alebo gréckokatolíckej cirkvi s tým, aby príslušné žiadosti nevybavovali až do vydania zvláštnych smerníc.³⁶⁰

Hlavná pozornosť organizátorov pravoslávnej akcie však bola venovaná gréckokatolíckym kňazom v nádeji, že ich eventuálny prestup alebo aspoň zmierenie sa s pravoslavizáciou podstatne ovplyvnia celkový postoj veriacich. Až v ďalšej fáze sa vo väčšej miere zamerali aj na získavanie kantorov,

357 Pozri *ŠOBA Prešov*, f. KNV-P, ref. VVV, CO, sign. cirk/3, kart. 7. Zápisnica zo zasadnutia cirkevnej päťky z 21. novembra 1950.

358 *Tamže*. Zápisnica z porady o ďalšom postupe v otázke návratu na pravoslávie z 11. septembra 1950. Pozri tiež *tamže*, kart. 6.

359 *Svet pravoslavia*, roč. III, č. 9, október 1950, s. 131.

360 Pozri *ŠOBA Prešov*, f. KNV-P, ref. VVV, CO, sign. cirk/3, kart. 7.

kurátorov či vplyvných veriacich, z ktorých niektorí dokonca absolvovali cirkevno-politické školenie v Novom Smokovci.³⁶¹

Získavanie uniatskych duchovných pre pravoslávnu cirkev sa dialo rôznymi formami a prostriedkami (od presvedčovania cez podplácanie, donucovanie až po uväznenie), a to v závislosti od prvotného stanoviska kňaza a od príslušných časových termínov.

V prvom rade bolo potrebné zaistiť účasť duchovných na sobore 28. apríla a podpísanie „Manifestu“. Na cirkevnom sneme sa z 282 gréckokatolíckych kňazov zúčastnilo 132, viacerí nevedeli o čo ide, mnohých doviezli organizátori na osobných autách a na tento účel utratili 950 000 Kčs z dispozičného fondu SLOVÚC.³⁶² Obdobným spôsobom boli kňazi získavaní pre podpísanie „Manifestu“, ktorý do konca októbra podpísalo 175 kňazov, aj keď niektorí svoje podpisy odvolali (19). Sľub zložilo a plne sa zjednotilo 103 duchovných, ktorí spolu s 18 staropravoslávnyimi a 14 novovysvätenými kňazmi vytvorili klérus pravoslávnej cirkvi.³⁶³ Niektorí kňazi, ktorí akceptovali tzv. zjednotenie, pochopili politické dôvody, ďalší boli získaní materiálnym zvýhodnením a vidinou sľubnej kariéry a ďalší boli v podstate oklamaní. Jeden z hlavných aktérov akcie „P“ dr. I. Rohaľ-Il'kiv, ale aj poslanec A. Pšenička, predseda KNV L. Medveď i ďalší funkcionári totiž niektorým duchovným, ktorí sa dali prehovoríť k podpisu, ale nechceli spolupracovať, vydali potvrdenky s tzv. rekompenzáciami, t.j. s prísľubom pomoci pri ich umiestnení v občianskom povolaní alebo pri odchode do dôchodku.³⁶⁴ Pravda, tí, ktorí boli ochotní pôsobiť ako kňazi pravoslávnej cirkvi dostali k platu výkonostné v maximálnej výške 2000 Kčs so spätnou platnosťou od 1.1.1950 a, ak sa aktívne podieľali na pravoslavizácii, od biskupského úradu dostali dekanské a arcidekanské miesta s príslušným hodnostným príplatkom.³⁶⁵

K uvedenému cieľu sa však používal aj priamy nátlak. SLOVÚC obežníkom cirkevným tajomníkom ONV č. 370-4-7/1950-V zo 4. júla 1950 žiadal prostredníctvom sociálnych referátov ihneď zakázať zamestnávať bývalých gréckokatolíckych kňazov v civilnom zamestnaní. Naviac, ich manželky

361 *Tamže*, kart. 6.

362 *Tamže*, sign. cirk/460, kart. 2, Správa o konsolidačnom procese pravoslávnej otázky na východnom Slovensku a SNA, f. SÚC, i.č. 54, kart. 73, spis č. 8 198/1950-IV.

363 Pozri referát L. Holdoša. Zápisnica z porady ÚAV SNR...

364 *ŠOBA Prešov*, f. KNV-P, ref. VVV, CO, sign. cirk/3, kart. 6. Dôverné hlásenie Eparchiálnej rady pravoslávnej cirkvi v Michalovciach Exarchátnej rade pravoslávnej cirkvi v Prahe z 18. septembra 1950.

365 *Tamže*, kart. 7. Hlásenie krajského cirkevného tajomníka F. Čillíka Slovenskému úradu pre veci cirkevné (SLOVÚC).

mali byť prepustené a sociálne referáty si mali počínať tak, „aby finančne a existenčne boli nezaistené“.³⁶⁶ Gréckokatolícki duchovní boli tak nútení konať z existenčných dôvodov, pretože tým, ktorí nepodpísali „Manifest“ zastavili plat dňom 1. júna 1950 dovtedy, kým sa nepodriadili.³⁶⁷ Kňazi, ktorí „Manifest“ podpísali, avšak nezložili sľub pravoslávny biskupom, mali plat znížený o 50 %.³⁶⁸

O mnoho tragickejšie metódy zo strany štátnej správy postihli tých príslušníkov gréckokatolíckeho duchovenstva, ktorí odolali všetkým tlakom i pokusom o skorumpovanie a zostali verní Únii, a najmä presvedčeniu. Prvý úder zasiahol najvyšších predstaviteľov gréckokatolíckej cirkvi. Minister dr. A. Čepička poverený riadením SUC oznámil listom z 3. marca 1950 P. Gojdičovi, sídelnému biskupovi gréckokatolíckej cirkvi v Prešove, že jeho nepriateľský postoj a štvanie nebudú tolerované.³⁶⁹ Krátko pred soborom, bol P. Gojdič spolu so svätiacim biskupom dr. V. Hopkom internovaný vo Vysokých Tatrách. V januári 1951 bol P. Gojdič spolu s biskupmi rímskokatolíckej cirkvi J. Vojtaššákom a dr. M. Buzalkom obvinený z absurdných trestných činov (úkladov proti bezpečnosti republiky, vojenskej zrady a špio-náže) a po inscenovanom súdnom procese 15. januára 1951 odsúdený na doživotie, pokutu 200 000 Kčs, skonfiškovanie majetku a stratu občianskych práv.³⁷⁰ Biskup dr. V. Hopko a pápežský prelát dr. N. Rusňák sa ocitli vo františkánskom kláštore v Hlohovci, kde boli pod prísny dozor sústredení 52 gréckokatolícki duchovní, traja baziliáni a 7 gréckokatolíckych bohoslovcov.³⁷¹ Niektorým duchovným, ako aj 47 seminaristom, sa darilo istý čas skrývať a tak sa vyhnúť zatknutiu či inej perzekúcii.³⁷²

Agresivita a tlak voči tzv. nezjednoteným duchovným sa vystupňovali v roku 1951. Cirkevné oddelenie KNV v Prešove už 14. februára 1951 navrhovalo, aby všetci nezjednotení kňazi boli daní do táborov nútených prác na území Čiech a Moravy, a to rozptýlene, ich rodiny vysťahovať z fár, ženy zamestnať vo výrobe a deti umiestniť do detských domovov.³⁷³ Z obdobných návrhov sa zrodila tzv. akcia P-100, v rámci ktorej išlo o vysťahovanie rodín gréckokatolíckych kňazov, ktorí neprešli na pravoslávie, do Čiech, najmä do pohraničia. Minister Z. Fierlinger, poverený vedením SUC, počas návštevy

366 Tamže, kart. 6.

367 Hlásenie krajského cirkevného tajomníka...

368 Tamže, kart. 7. Situačná správa o stave akcie „P“ zo 4. septembra 1950.

369 Tamže, kart. 6.

370 Pozri *Prjaševščina*, roč. VII, 18. január 1951.

371 SNA, f. SÚC, i.č. 53, kart. 72.

372 ŠOBA Prešov, f. KNV-P, ZO, kart. 36, k.č. 312.

373 Tamže, ref. VVV, CO, sign. cirk 3/1951, kart. 987, k.č. 23.

východného Slovenska 26.–27. mája 1951 dal súhlas k penzionovaniu nezjednotených kňazov za predpokladu, že opustia svoje pôsobisko i kraj.³⁷⁴ V novembri 1951 bolo do českých krajov presťahovaných 105 rodín gréckokatolíckych duchovných, v roku 1953 98 bývalých kňazov.³⁷⁵ Ako ukázal ďalší vývoj, ani tieto opatrenia nedokázali gréckokatolícku cirkev zlomiť.

Politické a štátne orgány sa usilovali, aby vedenie cirkevných záležitostí, pravda, pod ich kontrolou a za ich pomoci, postupne preberala pravoslávna cirkev, a preto podporovali jej organizačné posilnenie v podmienkach východného Slovenska. Táto snaha bola zároveň spojená so zdokonalením organizačnej štruktúry pravoslávnej cirkvi v slovenskom prostredí a s obsadzovaním významnejších cirkevných funkcií gréckokatolíckymi kňazmi, ktorí akceptovali pravoslávie. Uvedená tendencia sa prejavila v zriadení michalovskej eparchie a v povýšení košického arcidekanstva na generálny vikariát, ktorý mal byť zárodkom budúcej tretej pravoslávnej eparchie na východnom Slovensku. V tejto súvislosti sa uvažovalo aj o zriadení filiálky exarchátnej rady na Slovensku v Prešove alebo v Košiciach.³⁷⁶ Správcami vznikajúcej eparchie sa stali bývalí kanoníci gréckokatolíckej cirkvi V. Michalič ako biskupský administrátor a J. Kokinčák ako generálny vikár michalovský, košickým generálnym vikárom sa stal bývalý gréckokatolícky dekan P. Dudinský.³⁷⁷ Perspektíva vzniku košickej pravoslávnej eparchie sa však ukázala nereálnou a vzhľadom na neúspech pravoslávia v Košickom kraji zanikol v máji 1952 aj košický generálny vikariát, ktorý sa stal opäť arcidekanstvom.³⁷⁸

Dňa 28. júla 1950 sa za účasti 378 delegátov, z toho 78 pravoslávnych duchovných, zišlo v Prešove eparchiálne zhromaždenie, aby zvolilo členov a náhradníkov Eparchiálnej rady, Eparchiálneho duchovného súdu, Exarchátnej rady a revíznej komisie Eparchiálnej rady. Zhromaždenie oficiálne schválilo rozdelenie Prešovskej pravoslávnej eparchie na Prešovskú eparchiu členenú na 7 archidiakonstiev a 36 dekanstiev a na Michalovskú eparchiu pozostávajúcu z troch archidiakonstiev (Michalovce, Trebišov a Košice) a zo 16 dekanstiev. Zároveň bolo rozhodnuté, že k Prešovskej eparchii budú patriť okresy Bardejov, Giraltovce, Humenné, Medzilaborce, Prešov, Sabinov, Snina, Spišská Stará Ves, Stará Ľubovňa, Stropkov a Svidník z Prešov-

374 Tamže.

375 Tamže, sign. cirk/3, 1953, kart. 14. Správa o konsolidačnom procese...

376 Tamže, 1950, kart. 6.

377 SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, zasadnutie 9.9.1950, kart. 798. Správa o ďalšom postupe v akcii návratu na pravoslávie, s. 1.

378 Tamže, f. SÚC, kart. 163.

ského kraja, ako aj politické kraje Bratislava, Nitra, Banská Bystrica a Žilina. Do Michalovskej eparchie boli zaradené okresy Michalovce, Sobrance, Veľké Kapušany a Vranov nad Topľou z Prešovského kraja, ako aj okresy Gelnica, Košice, Kráľovský Chlmec, Moldava nad Bodvou, Sečovce a Trebišov z Košického kraja.³⁷⁹

Na druhý deň, 29. júla 1950, sa v Michalovciach, kde bola dotedy len pravoslávna administratúra prešovského episkopátu, konalo zakladajúce zhromaždenie Michalovskej eparchie, na ktorom sa zúčastnilo 273 zvolených a delegovaných členov jednotlivých farností, z toho 21 duchovných. Na základe návrhu prešovského biskupa Alexija bol za prvého pravoslávneho biskupa michalovskej eparchie zvolený V. Michalič, ktorý prijal meno Alexander. Zhromaždenie tiež jednomyselne zvolilo členov a náhradníkov eparchiálnych orgánov a svojich zástupcov do exarchátnej rady.³⁸⁰ Členov a náhradníkov Exarchátnej rady za prešovskú i michalovskú eparchiu potvrdil SUC v Prahe a oznámil to ER prípisom z 22. augusta 1950. Po schválení voľby michalovského biskupa patriarchom a Svätým synodom 14. augusta a jeho vysvätení 8. októbra 1950 sa situácia na tomto úseku na istý čas stabilizovala. Zmeny nastali skôr na úseku štátneho dozoru nad cirkvami: vo vedení SUC Z. Fierlingera nahradil dr. J. Havelka, riadenie SLOVÚC po L. Holdošovi prevzal K. Fajnor, vo funkcii prednostu kultového odboru J. Bánociho vystriedal J. Kmeť a krajského cirkevného tajomníka v Prešove F. Čillíka M. Onufer.

Závažnejšou zmenou bolo už len prijatie Ústavy pravoslávnej cirkvi v Československu z 8. decembra 1951, ktorú SUC vzal na vedomie prípisom č. 25 044/51 z 12. decembra 1951, a vyhlásenie autokefálnej pravoslávnej cirkvi v Československu exarchátnym zhromaždením.³⁸¹ Isté problémy nastali v michalovskej eparchii, keď posvätný synod vyhovел žiadosti biskupa Alexandra z 10. decembra 1952 o ustanovenie biskupa – vikára trebišovsko-košického, ktorým sa stal bardejovský dekan M. Milly ako biskup Metod. Keď bol biskup Alexander dňom 1. mája 1953 na vlastnú žiadosť penzionovaný, stal sa Metod najprv správcom a potom biskupom michalovskej eparchie.³⁸²

379 *Svet pravoslavia*, roč. III, č. 8, september 1950, s. 15-17. Pozri tiež *Prjaševščina*, roč. VI, 3. august 1950.

380 *Svet pravoslavia*, roč. III, č. 8, september 1950, s. 120-123. Pozri tiež *tamže*, č. 9, október 1950, s. 129 a *Prjaševščina*, roč. VI, 10. august 1950.

381 Pozri *ŠOBA Prešov*, f. KNV-P, ref. VVV, CO, sign. cirk/3, 1952, kart. 4, k.č. 204 a *SNA*, f. SÚC, i.č. 76, kart. 105.

382 *SNA*, f. SÚC, i.č. 161, kart. 275.

Veľmi zložitú problematiku predstavovalo personálne zabezpečenie fungovania pravoslávnej cirkvi, pokiaľ mala zahrnúť všetky bývalé grécko-katolícke farnosti a ich filiálky. V roku 1950 mala pravoslávna cirkev k dispozícii 125 kňazov, z toho 17 staropravoslávnych, 94 zjednotených a 14 novovysvetených duchovných.³⁸³ V apríli 1951 účinkovalo v duchovnej správe pravoslávnej cirkvi 176 duchovných, z toho 17 staropravoslávnych, 130 zjednotených a 29 novovysvätených kňazov.³⁸⁴ V roku 1952 pôsobilo na východnom Slovensku 191 pravoslávnych kňazov, z toho 17 staropravoslávnych, 119 zjednotených a 55 novokňazov. Ak všetkých veriacich bolo asi 250 000, na jedného kňaza pripadalo asi 1 300 veriacich, ak neberieme do úvahy, že ich značná časť popov odmietala a cirkevného života sa nezúčastňovala.³⁸⁵ V roku 1953 mala pravoslávna cirkev na Slovensku 177 kňazov, z toho už len 96 zjednotených duchovných pričom 70 farností zostalo neobsadených.³⁸⁶ Z týchto dôvodov, ale aj vzhľadom na (do značnej miery oprávnenú) nedôveru ku zjednoteným kňazom, sa pravoslávna cirkev za citeľnej pomoci štátu usilovala urýchliť výchovu nového kňazského dorastu.

Na jeseň 1950 začala v Prešove výuku Pravoslávna bohoslovecká fakulta (PBF), ktorá bola presunutá z Prahy. Aj keď nábor, ktorý sa začal v septembri, nestanovil žiadne podmienky okrem vekového limitu 16–35 rokov, nedarilo sa získať dostatok schopných poslucháčov. Pre uchádzačov bez maturity bol otvorený ročný prípravný kurz, ktorého absolvovanie umožňovalo pokračovať v riadnom štúdiu. Zároveň prebiehal tzv. krátkodobý kurz (4–6 mesiacov), ktorý absolventov oprávňoval k vykonávaniu kňazskej funkcie. PBF sa nedarilo dostatočne naplniť počty do jednotlivých ročníkov, pretože mnohí štúdiu predčasne ukončili pre neprospech, nezáujem alebo morálne poklesky.³⁸⁷ V druhom školskom roku fungovania bolo v I. ročníku 8 poslucháčov, v II. ročníku 47, v prípravnom kurze 9 a v krátkodobom kurze 10 frekventantov. V tomto čase na fakulte pôsobilo 11 učiteľov pod vedením dekana dr. J. Hradila, takže na jedného pedagóga pripadalo 7 študentov.³⁸⁸ V školskom roku 1952/53 bolo na PBF 66 poslucháčov, a to

383 *ŠOBA Prešov*, f. KNV-P, ref. VVV, CO, sign. cirk/3, kart. 6. Stav k 15. XII. 1950.

384 *SNA*, f. ÚV KSS, S ÚV KSS, zasadnutie 5.4.1951, kart. 17. Správa o niektorých otázkach cirkevnej politiky, s. 11.

385 *Tamže*, P ÚV KSS, 25. schôdza 6.9.1952, kart. 822. Správa o pravoslávnej cirkvi na Slovensku, príloha 1.

386 *Tamže*, S ÚV KSS, zasadnutie 7.11.1953, kart. 73. Správa o cirkevno-politickej situácii na východnom Slovensku z 13. novembra 1953, s. 2, 5.

387 Pozri *Svet pravoslavia*, roč. III, č. 9, október 1950, s. 140-141 a *Prjaševščina*, roč. VI, 16. september 1950.

388 *SNA*, f. ÚV KSS, S ÚV KSS, zasadnutie 30.5.1952, kart. 36. Správa o teologických fakultách na Slovensku, s. 5.

46 v III. ročníku, 9 v II. ročníku a 11 v I. ročníku, avšak zápis nebol ukončený. Do prípravného kurzu sa prihlásilo 18 a do krátkodobého kurzu 26 záujemcov.³⁸⁹ Už naznačené súvislosti ukazujú, že aj keď absolventi PBF zvyšovali početnosť pravoslávneho kléru a obsadenosť farností, väčšinou neboli dostatočne pripravení teoreticky ani prakticky na kňazské povolanie a svojou intelektuálnou, spoločenskou a morálnou úrovňou značne zaostávali za rímskokatolíckymi či bývalými gréckokatolíckymi kňazmi a aj v ďalších rokoch konsolidovaniu pravoslávnej cirkvi mohli reálne len málo pomôcť.

Len stručne uvedené fakty jednoznačne potvrdzujú, že pravoslávna akcia, ktorá sa uskutočnila ako jednorázová kampaň v období najtvrdšej diktatúry stalinistického typu a hrubého porušovania zákonov a ľudských práv za aktívnej účasti straníckych a štátnych orgánov i bezpečnostných zložiek, a to metódami administratívneho, ekonomického či psychologického nátlaku, korumpovania, prenasledovania i väznenia duchovných, nevyhnutne evokovala intenzívne pocity náboženského útlaku, zvyšovala nedôveru veriacich ku komunistickému režimu a znižovala ich úsilie pri plnení tzv. budovateľských úloh. Zjavne privilegované postavenie pravoslávia vo vzťahu k iným cirkvám zároveň posilňovalo náboženskú citlivosť katolíckych veriacich a oživovalo konfesijnú intolerantnosť, ktorá miestami vyústila i do nacionálnych konfliktov.³⁹⁰

Pravoslavizácia, zvlášť v tej forme, v akej sa uskutočnila, na dlhé obdobie destabilizovala cirkevno-politickú situáciu na východnom Slovensku a jej dôsledky, najmä v majetkoprávnej, ale aj morálnej oblasti, sa dodnes nepodarilo bezozbytku odstrániť. Hoci jedným z jej zámerov bolo napomôcť pripravovanej ukrajinizácii, v skutočnosti prispela k slovakizácii rusínsko-ukrajinského obyvateľstva a v tomto zmysle bola jedným z prvých asimilačných faktorov.

4. Likvidácia UNRP a vznik Kultúrneho spolku ukrajinských pracujúcich

Vedúci predstavitelia UNRP sa po politickom prevrate vo februári 1948 domnievali, že rovnoprávnosť ukrajinského obyvateľstva bude dôslednejšie za-

389 Tamže, P ÚV KSS, 25. schôdza 6.9.1952, kart. 822. Správa o pravoslávnej cirkvi na Slovensku, príloha 2.

390 SNA, f. ÚP ZP, zas. PZP, i.č. 83, kart. 65, f. PV-sekr., i.č. 121, kart. 206 a 207, ŠOBA Prešov, f. KNV-P, ZO, kart. 14, 17, 18, 312, 313, 319 atď. Pozri tiež Šulič, J.: O niektorých problémoch..., s. 98-99.

bezpečená i v štátoprávnej a inštitucionálnej rovine, t.j., že príslušné politické práva budú Ukrajincom poskytnuté nielen ako občanom, ale aj ako určitej sociálnoetnickej skupine.³⁹¹ Z tohto presvedčenia pramenilo ich značné úsilie docieľiť právne uznanie UNRP i ďalších ukrajinských inštitúcií a tak zvýšiť ich autoritu a vplyv. Takto zameraná aktivita sa však veľmi skoro ocitla v diametrálnom rozpore so zámermi vedenia KSČ a štátu v oblasti politického života spoločnosti vôbec a na Slovensku zvlášť. Ich praktickú realizáciu uľahčovala skutočnosť, že UNRP bola už v predfebruárovom období viac-menej len „trpenou“ inštitúciou, ktorá postrádala akýkoľvek legislatívny základ svojej existencie a fungovania.

Navonok mala UNRP formu zastupiteľského orgánu, chýbala jej však zákonodarná moc. Inštitútni zjazd, pléna, predsedníctva a okresných výborov pripomínala politickú stranu či spoločenskú organizáciu, čomu ale odporovalo absentovanie členskej základne. UNRP nebola ani úradom, pretože nemala žiadnu výkonnú kompetenciu.³⁹² Vytvorenie okresných výborov UNRP v administratívnych okresoch s istým počtom ukrajinského obyvateľstva, a to bez existencie im podliehajúcich okresných organizácií taktiež nemožno označiť za bežný jav pri výstavbe organizačnej štruktúry. Zriadenie okresných výborov UNRP v Prahe a v Bratislave signalizovalo snahu o získanie exteritoriálnej pôsobnosti. V skutočnosti bola UNRP inštitúciou s funkciou politickej reprezentácie ukrajinského obyvateľstva, vyvíjala predovšetkým administratívnu činnosť a mohla sa opierať len o morálnu autoritu.³⁹³

V októbri 1948 členovia Predsedníctva UNRP P. Babej, dr. I. Rohaľ-Ifkiv a V. Kapišovský diskutovali o svojich predstavách s V. Širokým, ktorý im naznačil, že UNRP je potrebné reorganizovať. Návrh na reorganizáciu predložil dr. I. Rohaľ-Ifkiv už na zasadnutí Predsedníctva UNRP 18. októbra 1948. Spočíval v tom, že UNRP sa premenuje na „Ukrajinskij komitet trudjaščichsja“ (UKT), ktorý by pracoval na čele s deväťčlenným predsedníctvom. Predsedníctvo UKT mali tvoriť predseda, dvaja podpredsedovia, generálny tajomník a piati členovia, ktorí by zároveň viedli päť sekcií organizácie: politicko-organizačnú, kultúrno-osvetovú, plánovaciú, zdravotnícku a vydavateľskú.³⁹⁴

391 Bajcura, I.: Národnostné menšiny..., s. 169.

392 S otázkou, aká je právna subjektivita UNRP, či je štátnym úradom, ústavom alebo verejnoprávnou korporáciou, si nedokázali jednoznačne poradiť ani Povereníctvo financií, ani Povereníctvo vnútra, ba ani Úrad Predsedníctva SNR. Pozri SNA, f. ÚP SNR, i.č. 463, kart. 756, prípis č. 3 670/1949 – III/10 z 10. marca 1949.

393 Porovnaj článok Š. Lichvara o činnosti UNRP, *Prjaševščina*, roč. V, 10. marec 1949.

394 A R ZRUS, f. UNRP, aj. 1289. Protokol zo zasadnutia Predsedníctva UNRP 18. októbra 1948.

Diskusia ukázala, že napriek snahe dr. I. Rohaľa-Iľkiva naznačiť nevyhnutnosť reorganizácie jeho projekt nezískal jednoznačnú podporu. Predsedníctvo UNRP preto prijal kompromisný návrh A. Bogdanova, aby príslušný elaborát bol vypracovaný v písomnej podobe a zaslaný členom predsedníctva na detailnejšie preštudovanie.³⁹⁵

Za takto nevyjasnenej situácie sa 4. novembra 1948 zišlo plénum UNRP. Aj keď na zasadnutí straníckej skupiny pri UNRP konanom za účasti oblastného tajomníka KSS P. Fleischera bolo rozhodnuté návrh reorganizácie predbežne nepredkladať, nebolo možné tomu zabrániť, pretože V. Karaman dal už projekty odoslať členom predsedníctva a plénarne zasadnutie sám viedol. Okrem toho viacerí členovia pléna sa o pripravovanej reorganizácii už do počuli a žiadali jednoznačné vysvetlenie.

Vystúpenie dr. I. Rohaľa-Iľkiva k otázke reorganizácie pochopiteľne nebolo dostatočne pripravené a aj referát P. Babeja o činnosti poslancov ukrajinskej národnosti vyznel veľmi rozpačito. Akákoľvek zmienka o nahradení UNRP inou organizáciou vyvolávala búrku nevôle. Návrh na reorganizáciu UNRP bol preto zamietnutý a vlastná diskusia sa zvrhla na osobné invectívy a spory.³⁹⁶ Viacerí členovia UNRP zastávali názor, že rusínsko-ukrajinská národnosť by mala mať vlastné orgány s výkonnou právomocou – akýsi Zbor povereníkov. Preto i na tomto plenárnom zasadnutí trvali na ponechaní rady v pôvodnom zameraní argumentujúc tým, že by nebolo vhodné, aby sa vzdala súčasného postavenia, najmä keď príslušné štátne orgány berú do úvahy vyjadrenia a návrhy UNRP pri obsadzovaní miest v mestskej a správnych orgánoch. Ako pozoruhodný argument pre ponechanie UNRP v jej dovtedajšej podobe sa v diskusii objavil názor, že v činnosti rady badať tak nesocialistickú ako aj neburžoáznú líniu a že UNRP zastáva zlatú strednú cestu.³⁹⁷ Záver diskusie vyznel v tom zmysle, že ak chcú zachovanie UNRP v jej pôvodnom zameraní, žiadajú len to čo majú ostatné národy republiky. Keďže UNRP je revolučným výdobytkom Ukrajincov, musí existovať aj v budúcnosti a nemôže byť reč o jej likvidácii, resp. o novej organizácii, ktorá by ju nahradila.³⁹⁸

Zástancovia reorganizácie P. Babej, V. Kapišovský, dr. I. Rohaľ-Iľkiv a E. Bissová sa stali terčom ostrej kritiky, ba ozvali sa aj hlasy požadujúce ich rezignáciu na funkcie, na ktorú nevedeli správne reagovať.³⁹⁹ V infor-

matívnej správe zo 16. 11. 1948 o pomeroch v Ukrajinskej národnej rade, ktorú potom podali vyšším orgánom, všetkých svojich kritikov označili za šovinisticko-nacionalistickú kliku, a to nielen tých, u ktorých sa nacionalistické názory kde-tu vyskytovali, ale všetkých, ktorí kritizovali ich postup.⁴⁰⁰

Rozdelenie predsedníctva i pléna UNRP na dva proti sebe stojace tábory bolo prejavom jej vážnej vnútornej krízy, aj keď bezprostredným podnetom k nej bol vonkajší nátlak politických a štátnych orgánov. Zasadnutie Predsedníctva UNRP 10. novembra 1948 malo už konštruktívnejší priebeh. Prerokovalo predbežné návrhy plénom zvolených expertov na osnovy zákonov o UNRP, o Referáte ukrajinských škôl a o pedagogickej fakulte i návrh osnovy jazykového zákona, ktoré predložili dr. I. Rohaľ-Iľkiv, dr. A. Suško, I. Macinský a A. Farinič. Predsedníctvo rozhodlo, aby poverení odborníci po zohľadnení pripomienok vypracovali uvedené návrhy písomne do najbližšieho zasadnutia plánovaného na 20. novembra 1948.⁴⁰¹ Súčasne bolo prijaté rozhodnutie vyslať delegáciu, ktorá by otázky týkajúce sa prerokovávaných návrhov konzultovala s politickými a vládnyimi činiteľmi.

V dňoch 15.–19. novembra 1948 členovia vedenia UNRP Š. Bunganič, A. Farinič, I. Macinský, dr. A. Suško a V. Zozufak pod vedením podpredsedu UNRP A. Rudlovčaka navštívili viacerých politických činiteľov v Prahe, aby u nich intervenovali vo veci uzákonenia UNRP.⁴⁰² Dňa 16. novembra sa delegácia stretla s V. Širokým, ktorý vyslovil isté obavy v súvislosti s narastaním nacionalizmu i s činnosťou banderovských skupín a bielogvardejských emigrantov na východnom Slovensku a opätovne zdôraznil potrebu reorganizácie UNRP.⁴⁰³

Pripomienky zo strany V. Širokého prerokovalo Predsedníctvo UNRP 20. novembra 1948, avšak nedospelo k jednotnému stanovisku. Poznámky V. Širokého ohľadom UNRP však pochopilo ako direktívu a 25. novembra ich oznámilo dr. I. Rohaľovi-Iľkivovi do Bratislavy s tým, aby ich zohľadnil pri príprave návrhu koncepcie riešenia ukrajinskej otázky. Listom z 27. novembra 1948 Predsedníctvo UNRP ubezpečilo V. Širokého o odhodlaní UNRP napomáhať štátnym orgánom pri odhaľovaní všetkých záškodníkov.⁴⁰⁴

400 SNA, f. PV-sekr., i.č. 119, kart. 193. Správa o pomeroch v UNRP zo 16. novembra 1948 s komentárom bezpečnostno-spravodajského oddelenia Povereníctva vnútra.

401 ŠOBA Prešov, f. UNR 1945–1948. Protokol o zasadnutí Prezidiuama UNRP, sostoja-všemsja 10-ogo nojambrja 1948 g.

402 A R ZRUC, f. UNRP, a.j. 1128.

403 Tamže, a.j. 1125 a 1302.

404 Tamže.

395 Tamže.

396 Tamže, a.j. 1301.

397 Tamže.

398 Tamže.

399 Tamže.

Nevyhnutnosť reorganizácie UNRP v intenciách názorov V. Širokého potvrdilo Predsedníctvo ÚV KSS v Bratislave 9. decembra 1948.⁴⁰⁵

V prijatých uzneseniach uložilo I. Rohaľovi-Ifkivovi, aby v zmysle diskusie na zasadnutí predsedníctva pripravil dokument, v ktorom by boli konkretizované zásady marxisticko-leninskej politiky na ukrajinskú otázku a súčasne by obsahoval rozpracovanie generálnej línie päťročného plánu na podmienky východného Slovenska. Okrem toho mal pre predsedníctvo pripraviť návrh štatútu pre novú masovú kultúrno-politickú organizáciu ukrajinského obyvateľstva, ktorá by bola budovaná na základe individuálneho členstva.⁴⁰⁶ Predsedníctvo ÚV KSS zároveň vyslovilo nespokojnosť s kádrovou politikou stranických orgánov v Prešovskom kraji, ktorej dôsledkom bolo „... šarapatenie nacionalistických živlov medzi Ukrajincami.“⁴⁰⁷ K týmto „živlom“ zaradili aj utečencov, ktorí k nám prišli z Poľska a Zakarpatskej Ukrajiny. Bolo prijaté rozhodnutie o nutnosti ich internovania a „pridelenia na prácu“.⁴⁰⁸ Učitelia, ktorí prišli na Slovensko v rámci optácie, mali byť považovaní za Slovákov a preložený mimo regiónu východného Slovenska. Podobne, mimo Prešov, mal byť preložený aj predseda UNRP V. Karaman.⁴⁰⁹

Od začiatku roku 1949 začala mať idea reorganizácie UNRP stále širšiu publicitu. Čelní predstavitelia UNRP dr. I. Rohaľ-Ifkiv, A. Rudlovčák, I. Prokipčák i ďalší síce oceňovali prácu UNRP v predchádzajúcich rokoch, no zároveň zdôrazňovali potrebu jej základnú orientáciu zmeniť, a to predovšetkým väčším dôrazom na prácu medzi masami.⁴¹⁰ Kritika „zhora“ sa však pomerne rýchle stupňovala a ani prvé kroky k odsúvaniu UNRP do úzadia nedali na seba dlho čakať.

Prvým z nich bolo rozhodnutie o preverovaní členov predsedníctva UNRP. Na zasadnutí Sekretariátu ÚV KSS 31. januára 1949 boli vyslovené požiadavky, aby sa pritom postupovalo „ostro“, s tým, že proti niektorým funkcionárom Ukrajinskej národnej rady Prjaševščiny bude potrebné podniknúť ďalšie opatrenia.⁴¹¹ Ďalším krokom bolo izolovanie tých členov predsedníctva, ktorí sa bránili reorganizácii UNRP. V záujme toho bol 15. júla 1949 zvolený trojčlenný pracovný výbor v zložení P. Babej ako predseda, A. Rudlovčák a I. Prokipčák ako členovia. Keďže I. Prokipčák zakrátko na-

405 Pozri Šutaj, Š.: Ukrajinská otázka..., s. 83.

406 SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS. Zasadanie predsedníctva 9. decembra 1948, Zápis, kart. 789.

407 Tamže. Rezolúcia Predsedníctva ÚV KSS o pomeroch medzi ukrajinským obyvateľstvom.

408 Tamže. Zápis zo zasadania Predsedníctva ÚV KSS 9.12.1948.

409 Tamže.

410 V tomto zmysle je symptomatická úvaha dr. Rohaľa-Ifkiva v novoročnom čísle novín Prjaševščina. Pozri Prjaševščina, roč. V, 1. január 1949.

411 SNA, f. ÚV KSS, S ÚV KSS. Protokol zo zasadania sekretariátu 31. januára 1949, kart. 2.

stúpil do politickej školy, nahradil ho V. Kapišovský. Úlohou pracovného výboru Predsedníctva UNRP formálne bolo „oživiť činnosť Rady“, v skutočnosti mal však plnú moc k vedeniu všetkých záležitostí UNRP a fakticky suploval predsedníctvo i plénum a priamo riadil aparát UNRP.⁴¹² Dňa 23. júla 1949 bol menovaný I. Macinský za vedúceho Kultúrno-osvetovej rady (KOR) a práca UNRP sa čoraz viac koncentrovala do tejto inštitúcie.⁴¹³ Vytvorením ôsmich sekcií KOR sa celková činnosť UNRP ďalej rozdrobovala, začali sa prejavovať finančné problémy a narastal fluktuácia pracovníkov.⁴¹⁴

V polovici roku 1950 existovala UNRP viac-menej formálne. Ústredné stranické orgány na Slovensku i Krajský výbor KSS v Prešove jej činnosť viackrát podrobili kritike, ktorá však nebola vždy dosť diferencovaná a konštruktívna.⁴¹⁵ Jednako ale bolo čoraz zrejmejšie, že politické a štátne orgány si neprajú, aby UNRP vo svojej vtedajšej, novým spoločenským podmienkam málo prispôbenej forme naďalej vystupovala ako politická reprezentantka ukrajinskej menšiny. Rovnako sa ukázalo, že tak podstatná zmena štruktúry, orientácie a cieľov UNRP, akú vyššie miesta očakávali, nemôže nastať jednoduchou reorganizáciou, ale iba vytvorením úplne novej organizácie, ktorá by na základe individuálneho členstva pracovala najmä na úseku kultúry a osvetu.

V druhej polovici roku 1950 kríza UNRP dospela do štádia, v ktorom jej ďalšia existencia vlastne už nebola možná. Predsedníctvo ÚV KSS na zasadnutí 16. septembra 1950 vzalo na vedomie, že UNRP prestala vyvíjať činnosť a odobrilo hlavné organizačné zásady Kultúrneho zväzu ukrajinských pracujúcich (KZUP) a návrh jeho stanov. Zároveň uložilo Krajskému výboru KSS v Prešove prijať príslušné opatrenia k organizovaniu kultúrneho spolku pre pracujúcich ukrajinskej národnosti.⁴¹⁶ Sekretariát ÚV KSS 26. septembra 1950, keď sa zaoberal situáciou v UNRP, konštatoval, že plénum UNRP sa vôbec neschádza a nepravidelne pracuje aj jej predsedníctvo, čo znásobuje potrebu novej, masovej organizácie.⁴¹⁷ Podobne, t.j. negatívne, bola UNRP hodnotená aj v záveroch z prieskumu činnosti KV KSS v Prešove, ktorý sa uskutočnil na podnet Komisie straníckej kontroly pri ÚV KSČ. „Táto in-

412 A R ZRUČ, f. UNRP, a.j. 1270. Zápisnica zo zasadnutia Predsedníctva UNRP 15. júla 1949.

413 Tamže, a.j. 1272.

414 Prjaševščina, roč. VI, Nový rok a Vianoce 1950.

415 A ÚML ÚV KSS, f. ÚV/3, a.j. 417. Zápisnica zo zasadania pléna KV KSS v Prešove 12.–13. decembra 1950.

416 SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, Zápis zo zasadnutia Predsedníctva ÚV KSS 16. septembra 1950, kart. 793.

417 Šutaj, Š.: Ukrajinská otázka..., s. 87.

štitúcia,“ konštatovalo sa v správe, „je málo živá, nepomáha strane v plnení daných úkolov a preto navrhujeme, aby bola pretvorená a aby Ukrajinci – komunisti urobili si v UNRP poriadok sami tak, aby táto plnila svoje kultúrne poslanie v zmysle uznesenia IX. zjazdu KSČ a IX. zjazdu KSS, t.j. v duchu proletárskeho internacionalizmu. Vyhnaf reakčné živly z UNR, prebudovať ju na organizáciu živú a zdravú, schopnú prevádzať uložené jej úkoly... Za dobrého vedenia KV KSS a obzvlášť Ukrajincov – komunistov v UNR je schopná rozvíjať kultúru a prenášať úkoly strany medzi nepartajných pracujúcich ukrajinského ľudu a nie ako dosiaľ, byť útočiskom pochybných elementov.“⁴¹⁸

Činnosť UNRP bola fakticky ukončená v nasledujúcom roku 1951. 15. februára Sekretariát ÚV KSS sa oboznámil s postupom príprav na vytvorenie „ukrajinského kultúrneho spolku“⁴¹⁹ a s „Ohlasom k ukrajinskému obyvateľstvu v Československu“, ktorý v januári 1951 vypracovalo Predsedníctvo UNRP. Konštatovalo sa v ňom, že: „... Všetky staré priehrady slobodného, kultúrneho, hospodárskeho, ekonomického a sociálneho rozvoja ukrajinského národa na východnom Slovensku sú odstránené. Oni už viac neexistujú. Niet viac príčin bojovať, samozrejme práva národa sú už zabezpečené robotnícko-roľníckou vládou, sú zaistené v ústave, v uzneseniach zjazdov avantgardy robotníckej triedy – Komunistickej strany Slovenska... Obsah činnosti UNRP je nový. Preto je potrebné reorganizujú ju na nových základoch – dať jej aj nový názov.“⁴²⁰ Zameranie činnosti, stanovy a nový názov ukrajinskej kultúrnej organizácie mali byť prerokované a schválené na zjazde UNRP, ktorý sa mal konať 1. marca 1951, t.j. na 6. výročie vzniku UNRP. Najmä toto zdôrazňovanie kontinuity novej organizácie s jej predchodkyňou a pozitívne hodnotenie činnosti UNRP viedlo Sekretariát ÚV KSS k zamietnutiu návrhu uvedeného dokumentu, ako aj termínu konania zjazdu UNRP. Predložený postup bol odmietnutý ako zdĺhavý. V prijatom uznesení bolo rozhodnutie, že nie Predsedníctvo UNRP, ale prípravný výbor „Ukrajinského kultúrneho spolku“ vyhlási založenie organizácie, pričom Predsedníctvo UNRP a krajský akčný výbor vydajú výzvu na jej podporu.⁴²¹

Predsedníctvo UNRP 6. augusta 1951 zastavilo vydávanie vlastného tlačového orgánu „Prjaševščina“. K formálnemu zrušeniu UNRP však došlo až rozhodnutím Predsedníctva UNRP z 11. decembra 1952, ktoré bolo oznámené Zboru povereníkov.⁴²²

418 SNA, f. ÚV KSS, S ÚV KSS. Zasadnutie Sekretariátu ÚV KSS 7. decembra 1950, kart. 13.

419 Tamže. Zasadanie Sekretariátu ÚV KSS 15. februára 1951, kart. 15.

420 Tamže.

421 Tamže.

422 Bajcura, I.: *Ukrajinská otázka...*, s. 124.

Ak chceme činnosť UNRP v rokoch 1948 – 1952 hodnotiť objektívne, nemôžeme obísť skutočnosť, že predstavovala pokus o politickú reprezentáciu, ochranu práv a presadzovanie národnostných, hospodárskych a kultúrnych záujmov a potrieb rusínsko-ukrajinského obyvateľstva v Československu. Od februára 1948 bola však UNRP v politickej defenzíve, čo v značnej miere poznamenalo charakter i výsledky jej práce.

Nesporné úspechy dosiahnuté v období revolučného provizória v rokoch 1945 – 1948 posilňovali v UNRP tendenciu k univerzalizmu, k snahe o zachovanie svojej existencie a práv bez ohľadu na zmenené spoločenské a politické podmienky. Keďže Ústava 9. mája ukrajinskú národnosť, rovnako ako ostatné národnostné menšiny, nerecipovala ako sociálnoetnický subjekt, dostala sa UNRP len do postavenia akéhosi „tribúna“ Ukrajincov. Zvýraznila sa jej funkcia polooficiálneho protektora jednotlivých občanov ukrajinskej národnosti pri ich prijímaní do škôl, úradov, štátnych služieb, vstupovala do majetkovo-právnych sporov, intervenovala za priznanie náhrady škôd, sociálnych podpôr a podobne. V takto zameranej činnosti nevyhnutne dochádzalo k preferovaniu nacionálnych hľadísk, „národný moment“ bol aj v popredí jej úsilia o svoje zákonné akceptovanie, čo všetko bolo stále vo väčšom rozpore s oficiálnou ideológiou a politikou v období výstavby socializmu.

Postupný rozklad UNRP urýchlila aj jej vnútorná diferenciácia, ktorá síce existovala od vzniku UNRP, avšak výraznejšie sa začala prejavovať práve v pofebruárovom období. Časť vedenia UNRP, najmä z radov predfebruárových členov KSČ (P. Babej, V. Kapišovský, dr. I. Rohaľ-Iľkiv, A. Rudlovčak), získala významné stranícke, verejné a hospodárske funkcie, na ďalšej existencii UNRP nebola bezprostredne zainteresovaná, preto ustupovala „tlaku zhora“. Zároveň však pociťovala istú spolupatričnosť a morálnu povinnosť nenechať úplne „padnúť“ bývalých spolupracovníkov iného politického presvedčenia. Preto bola ochotná pristúpiť aj na isté kompromisy a zobrať ich pod ochranu UNRP. Veľmi dobre to dokumentuje vystúpenie P. Babeja na krajskej konferencii KSS v Prešove v roku 1951, v ktorom vyhlásil, „že UNRP bola vytvorená v roku 1945 hlavne preto, aby obmedzila vplyv reakcie a gréckokatolíckeho duchovenstva na ukrajinské pracujúce obyvateľstvo a tým posilnila pozície komunistickej strany“.⁴²³

Druhá skupina, tvorená nestraníkmi a bývalými členmi či stúpcami Ukrajinsko-ruskej sekcie Demokratickej strany a českých, slovenských, ruských a ukrajinských strán z minulých období, v prevažnej väčšine ruského smeru (V. Karaman, V. Zavacký, A. Bogdanov, J. Suchý, A. Farinič, dr. Roj-

423 *Prjaševščina*, roč. VII, 14. jún 1951.

kovič a iní), za pomoci UNRP úspešne prečkala dobu „politckej očisty“ a aspoň formálne sa prihlásila k socializmu. Pravda, ich niekdajší politický profil nebol „bezúhonný“, preto UNRP ako prípadnú záštitu a zároveň základňu pre ďalšiu politickú činnosť nevyhnutne potrebovali a jej likvidáciu či reorganizáciu nechceli pripustiť.

Tretiu skupinu predstavovali mladí ambiciózni ľudia, noví členovia KSČ z radov Zväzu mládeže Karpát, z vysokých škôl, z umeleckých kruhov, ale i z vidieka (I. Macinský, A. Jedinák, V. Zozuľak, Š. Šteňko, I. Prokipčak a i.), ktorí neboli „zaťažení minulosťou“ ani politickými ohľadmi a mohli budovať svoju kariéru na ostrej kritike oboch uvedených táborov.⁴²⁴

Aj vďaka vtedy prebiehajúcemu boju proti tzv. buržoáznemu nacionalizmu a „odhaľovaniu nepriateľských živlov“ fakticky ovládli ukrajinské národné hnutie na začiatku päťdesiatych rokov.

Podľa našej mienky, rozhodujúcu úlohu pri likvidovaní UNRP a vytváraní kultúrno-osvetovej organizácie Ukrajincov zohrali politické zámery komunistckej strany a štátu. Existencia politickej inštitúcie národnostnej menšiny nezodpovedala koncepcii riešenia národnostnej otázky v ľudovodemokratickom Československu ani vytvárajúcemu sa jednotnému modelu národnostno-kultúrnych spolkov. Nebolo vtedy jednoducho mysliteľné, aby vedúca úloha komunistckej strany bola v prostredí ukrajinskej národnosti inštitucionálne sprostredkovaná nejakým nestranickým a neštátnym orgánom. Ukončenie činnosti UNRP a vytváranie Kultúrneho spolku ukrajinských pracujúcich (KSUP) boli tak zároveň súčasťou procesu depolitizácie organizácií a unifikácie foriem politického a verejného života, ktorý bol stránkou upevňovania mocenského monopolu KSČ v prvej fáze budovania nového politického systému. V jeho rámci účasť národnostných menšín ako skupín obyvateľstva na riadení a správe spoločnosti symbolizovalo iba členstvo ich národnostnokultúrnych spolkov v Národnom fronte.

Ako sme už uviedli, vytvorenie kultúrno-osvetovej organizácie Ukrajincov bolo predmetom jednaní stranických orgánov na Slovensku už od októbra 1948. V prvých návrhoch sa však skôr uvažovalo o reorganizácii UNRP, o jej premene na prevažne kultúrnu organizáciu s individuálnym členstvom. Reálne kroky k vybudovaniu takejto organizácie sa začali uskutočňovať až po septembrovom zasadnutí ÚV KSS, ktorý realizáciou akcie povolil krajský stranický orgán v Prešove.

KV KSS v Prešove prípravné práce na založenie KSUP zveril členom Predsedníctva UNRP a KOR P. Babejovi a I. Prokipčakovi. Na zasadnutí

424 Nepriamo o tom vypovedá Správa o pomeroch v UNRP..

Prípravného výboru pre reorganizáciu UNRP 25. septembra 1950 bol ustanovený prípravný výbor novej organizácie a v priebehu ďalších týždňov vznikli takéto výbory v jednotlivých okresoch.⁴²⁵

V tejto súvislosti je potrebné poznamenať, že organizačné základy kultúrnej organizácie Ukrajincov na Slovensku sa nevytvárali ľahko a spontánne. Vývoj v tomto smere bol od začiatku komplikovaný pomerne dlhým doživaním UNRP, nevyjasnenosťou celkovej kultúrnej orientácie obyvateľstva, ale aj postojom značnej časti inteligencie, ktorá k zakladanej organizácii neprejavovala osobitné sympatie a v čase doznievania tzv. pravoslávnej akcie a náznakov ukrajinizácie postupne opúšťala národné hnutie. Zakladanie prípravných výborov a vytváranie členskej základne preto prebiehali pod priamym vedením KV KSS v Prešove i okresných výboroch strany a za výraznej pomoci spoločenských organizácií a ďalších inštitúcií.

Predsedníctvo KV KSS v Prešove 28. februára 1951 schválilo Prípravný výbor Kultúrneho spolku ukrajinských pracujúcich (PV KSUP), ktorý tvorili predseda P. Babej, podpredseda M. Pyteľ a Š. Šteňko, tajomník Š. Kolecún a členovia I. Čabara, M. Gulová, J. Jurč, V. Kapišovský, V. Kinda, A. Kučeravý, I. Prokipčak, V. Protivňak, A. Rudlovčak a A. Semanco.⁴²⁶

Stav priprav k založeniu KSUP hodnotilo Predsedníctvo ÚV KSS 24. mája 1951. Zdôraznilo, že táto organizácia nemá byť vytvorená „... z Ukrajinskej národnej rady, ale má to byť nový spolok, nová organizácia a neskoršie má zaniknúť Ukrajinská národná rada ako inštitúcia, ktorá u nás nemá politického opodstatnenia.“⁴²⁷ Zároveň sa predsedníctvo uznieslo urýchliť prípravné práce tak, aby sa 14.–15. júla 1951 mohla uskutočniť ustanovujúca konferencia.⁴²⁸

Utváraniu KSUP bola veľká pozornosť venovaná na krajskej konferencii KSS v Prešove, konanej 8.–10. júna 1951. Vedúci tajomník KV KSS J. Šiška v správe o činnosti označil vybudovanie mohutnej masovej organizácie ukrajinských pracujúcich za dôležitý nástroj masovopolitickej práce a prostriedok ich mobilizácie na plnenie spoločenských úloh socialistickej výstavby. Predseda Prípravného výboru KSUP P. Babej uistil delegátov konferencie o odhodlaní výboru urobiť všetko, aby pre novú organizáciu získal najširšie vrstvy ukrajinského ľudu a zároveň uskutočniť rozsiahlu uvedo-

425 Gajdoš, M., Szedláková, L.: Predpoklady vzniku Kultúrneho zväzu ukrajinských pracujúcich a jeho činnosť do ustanovujúcej konferencie, in: *Vedecké informácie* 2, Košice 1988, s. 28-29.

426 Tamže, s. 29.

427 Tamže.

428 Tamže.

mováciu kampaň v prospech ukrajinskej orientácie.⁴²⁹ Prísľúbil tiež doplniť prípravný výbor o nových, aktívnych členov z radov robotníkov, drobných a stredných roľníkov a za pomoci strany pracovať skutočne medzi masami.⁴³⁰

Reálny vývin udalostí spojených s formovaním KSUP bol však podstatne zložitejší. Medzi funkcionármi a inštruktormi KSUP sa naďalej viedli diskusie o zameraní organizácie. Predstavy o jej úlohe chrániť politické a ekonomické záujmy Ukrajincov v republike boli ešte značne rozšírené, najmä keď sa v novej organizácii aktivizovala aj časť funkcionárov UNRP. Členovia prípravného výboru sa nezúčastňovali zasadnutí v okresoch, spoliehali sa na aparáty KV KSS a OV KSS, strácali kontakt so širšou verejnosťou a dostávali sa do izolácie.⁴³¹ Za týchto okolností plánované okamžité zvolanie ustanovujúcej konferencie KSUP nebolo aktuálne.

Formovanie KSUP značne skomplikovala kampaň proti tzv. buržoáznym nacionalistom v KSS, ktorá sa v kraji rozvinula na základe Uznesenia Predsedníctva ÚV KSS o Prešovskom kraji z 28. júna 1952 a priamo sa dotkla najmä vedúcich predstaviteľov vytvárajúcej sa organizácie: P. Babeja a V. Kapišovského. V zmysle uznesenia pléna KV KSS v Prešove zo 17. júla 1952 bol P. Babej odvolaný z funkcie predsedu PV KSUP a za nového predsedu schválený Š. Šteňko. Vedúcim tajomníkom tohto orgánu sa stal inštruktor Slovenskej odborovej rady dr. M. Kudzej.⁴³²

Naznačené ťažkosti s vybudovaním masovej organizácie pracujúcich ukrajinskej národnosti sa zväčšili prijatím zásady, aby sa organizovania KSUP nezúčastňovala inteligencia. Bola zdôvodnená snahou, aby KSUP bol organizáciou ukrajinských pracujúcich a nie spolkom intelektuálov, v podstate však išlo o dobovo podmienený prejav ľavicového sektárstva. Keďže vytvorenie spoločenskej organizácie s početnou členskou základňou v podmienkach severovýchodného Slovenska bolo bez plného zapojenia inteligencie, najmä učiteľov, absolútne nereálne, uvedená téza bola zavčasu revidovaná, aj keď skôr z praktických než principiálnych dôvodov.⁴³³

Vytváraniu KSUP neprialo ani napätá spoločenská a politická atmosféra vyvolaná neúspechmi pri kolektivizácii poľnohospodárstva v Prešovskom

429 A ÚML ÚV KSS, f. ÚV/2, a.j. 65/II. Zápisnica z Krajskej konferencie KSS v Prešove 8.–10. júna 1951, s. 156–157.

430 *Prjaševščina*, roč. VII, 14. jún 1951.

431 Pozri referát M. Kudzeja na ustanovujúcom valnom zhromaždení KSUP, *Nový život*, roč. III, 2. jún 1954.

432 A ÚML ÚV KSS, f. ÚV/3, a.j. 429. Návrh uznesenia pléna KV KSS v Prešove zo dňa 17. júla 1952.

433 Gajdoš, M., Szedlákova, E.: *Predpoklady vzniku...*, s. 30–31.

kraji, najmä masovým rozpadom družstiev v roku 1953.⁴³⁴ Ako sa konštatovalo v správe o súčasnej politickej a hospodárskej situácii Prešovského kraja, prerokovanej na Predsedníctve ÚV KSS 26. novembra 1953, v práci KSUP sa stále prejavovala nesprávna orientácia UNRP. Jeho funkcionárom sa vytýkalo, že nemajú dostatočný kontakt s ukrajinským obyvateľstvom, najmä na vidieku. V tom čase bolo vytvorených 274 miestnych organizácií so 7 535 členmi, čo nezodpovedalo predstavám o veľkej masovej organizácii.⁴³⁵ Problémy v raste členskej základne boli spôsobené aj antipropagandou, ktorá rozširovala fámy v tom zmysle, že kto podpíše prihlášku do KSUP, prejaví tým svoj súhlas s pripojením ukrajinských okresov k Sovietskej Ukrajine.⁴³⁶ Z týchto, ako aj ďalších príčin bol termín ustanovujúcej konferencie niekoľkokrát posunutý a napokon stanovený na máj 1954.

Obdobie rokov 1951 – 1954 až po ustanovujúcu konferenciu možno chápať ako prípravnú etapu v činnosti KSUP. Bolo to obdobie, v ktorom sa iba kryštalizovali formy a metódy práce tejto organizácie.⁴³⁷

Ustanovujúce valné zhromaždenie Kultúrneho spolku ukrajinských pracujúcich Československa sa uskutočnilo 29.–30. mája 1954 v Prešove. Ako hostia sa na ňom zúčastnili aj A. Nedveď, podpredseda Zboru poverenikov, ktorý zastupoval aj ÚV KSS, tajomník KV KSS v Prešove V. Biľak i zástupcovia sesterských organizácií národných menšín: Csemadoku a PZKO.

Správu o činnosti prípravného výboru KSUP predniesol dr. M. Kudzej, v ktorej vylíčil celý zložitý priebeh formovania organizácie, poukázal na ťažkosti, ale vyzdvihol aj úspechy dosiahnuté v prípravnom období. Hlavné ciele KSUP boli sformulované v niekoľkých bodoch. KSUP sa mal v úzkej spolupráci so štátnymi orgánmi a verejnými organizáciami starať o všestranné kultúrne povznesenie občanov ukrajinskej národnosti v ČSR, napomáhať kultúrnemu zblíženiu ukrajinského ľudu s českým a slovenským ľudom, posilňovať a upevňovať vedomie spolupatričnosti Ukrajincov k republike, vychovávať ich k spoluúčasti na budovaní socializmu, bojovať proti buržoáznemu nacionalizmu i národnej nevedomelosti a oboznamovať ukrajinských pracujúcich s úspechmi národov ZSSR, zvlášť sovietskej Ukrajiny.⁴³⁸

434 Pozri Kovač, A.: 30 rokov na nyvi narodnij. In: *30 rokov...*, s. 31.

435 SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS. Zasadanie Predsedníctva ÚV KSS 26. novembra 1953.

436 Gajdoš, M., Szedlákova, E.: *Predpoklady vzniku...*, s. 31.

437 *Tamže*, s. 35 a 39.

438 *Nový život*, roč. III, 2. jún 1954 a A R ZRUČ, f. Predsedníctvo KZUP (P KZUP), r. 1954, spis č. 1/54. Ustanovujúca konferencia KSUP 1954.

Valné zhromaždenie prijalo rezolúciu a Stanovy KSUP, ktoré však dlhé obdobie vôbec neboli schválené kompetentnými orgánmi.⁴⁴⁰ Bol zvolený Ústredný výbor KSUP (ÚV KSUP), 13členné predsedníctvo a revízna komisia na čele s A. Jedinákom. Predsedom ÚV KSUP sa stal V. Kopčák, prvým tajomníkom dr. M. Kudzej a tajomníkom J. Minčíč.⁴⁴¹

Oficiálnym ustanovením KSUP a jeho orgánov sa však všetky problémy nevyriešili. Na plenárnom zasadnutí KV KSS v Prešove v septembri 1955 boli kritizované nedostatky v kultúrno-osvetovej práci a prílišné zameranie sa na divadelnú činnosť.⁴⁴² Práca KSUP sa v podstate vyčerpávala organizovaním prednášok, besied, čitateľských krúžkov, krúžkov ukrajinského jazyka a krúžkov ľudovej umeleckej tvorivosti (LUT), avšak oveľa menej sa darilo realizovať pôvodný zámer, t.j., aby sa samotní členovia KSUP stali aktivistami kultúrno-osvetovej práce v okruhu svojej pôsobnosti.⁴⁴³

Záver

Postavenie Rusínov-Ukrajincov na Slovensku v rokoch 1948 – 1953 a jeho vývoj boli logickým dôsledkom a verným odrazom tých politických, sociálno-ekonomických a kultúrno-ideologických zmien, ktoré privodil nástup komunistického diktatúry. Zároveň však ilustrujú, k akým paradoxným javom dochádza vtedy, ak sa v podmienkach totalitného režimu a pod tútorstvom ideologicky a politicky agresívnej veľmoci na riešení objektívneho problému podieľajú organizácie, inštitúcie, orgány či osoby, ktoré síce konali možno aj s dobrým úmyslom a úprimnou snahou, avšak nedokázali sa včas zbaviť takých charakteristík, akými sú dogmatická obmedzenosť, bezduchý byrokratizmus, amorálny pragmatizmus, politická servilnosť, prehnaná horlivosť, ba neraz i diletantizmus.

Politicko-právna úprava postavenia rusínsko-ukrajinskej menšiny bola v rozhodujúcej miere ohraničená pseudorevolučným postojom k legislatívnej činnosti vôbec, vtedajším chápaním národnostnej otázky a konkrétnym riešením problému československých vzťahov. Ústava 9. mája z roku 1948 síce vyhlasovala politickú rovnosť všetkých občanov bez ohľadu na národnostnú príslušnosť, existenciu národnostných menšín však explicitne nevyjadřovala, ignorovala sebaurčovací právo a ani formálne nezaručovala ochranu minorít ako osobitných kolektívov. Bolo evidentné, že ústavná listina bola koncipovaná v čase, kedy centralistické tendencie a obavy z možnej politickej aktivizácie menšín boli veľmi aktuálne a neprekonané. Z tohto hľadiska bolo prirodzené, že takéto ústavné riešenie prijalo rusínsko-ukrajinské obyvateľstvo, a najmä UNRP so značnou nevôľou a rozčarovaním. S úspechom sa nestretli ani pokusy presadiť zákonnú kodifikáciu existencie a fungovania UNRP, RUŠ a pedagogickej fakulty pre učiteľov na ukrajinských školách. Zamietavé stanoviská kompetentných miest boli zrejme aj reakciou na skutočnosť, že ukrajinskú otázku v tejto sfére nebolo možné riešiť otvoreným privilegizovaním Ukrajincov v porovnaní s ostatnými menšinami v republike.

Celková koncepcia jej riešenia v tej podobe, v akej sa prezentovala v politickej praxi, bola determinovaná nielen zjednodušeným výkladom marxisticko-leninskej teórie národnostnej otázky a jednostrannou zahraničnopolitickou orientáciou československého štátu, ale aj mocenskými záujmami vtedajších politických centier, ktoré sa prejavovali zjavným pragmatizmom. Preto sa vyznačovala redukovaním problematiky rusínsko-ukra-

440 Stanovy KSUP potvrdil KNV v Košiciach 16. mája 1962 a Ministerstvo vnútra SSR dokonca až 15. novembra 1974. Pozri Kovač, A.: 30 rokov..., s. 32 a 35.

441 A R ZRUČ, f. P KZUP, r. 1954, spis č. 1/54. Ustanovujúca konferencia KSUP. Pozri tiež *Družno vpered*, roč. IV, č. 6, jún 1954.

442 A ÚML ÚV KSS, f. ÚV/3, a.j. 461. Zápisnica zo zasadnutia pléna KV KSS v Prešove 10. septembra 1955, s. 94.

443 *Tamže*, a.j. 462, Zápisnica zo zasadnutia pléna KV KSS v Prešove 19.–20. októbra 1955, s. 246.

jinského obyvateľstva na Slovensku na jej ekonomické a kultúrne aspekty a snahou presadiť ukrajinizmus u tejto časti obyvateľov severovýchodného Slovenska. Na druhej strane však pripúšťala aj čiastkové opatrenia, ktoré v praxi museli objektívne pôsobiť proti oficiálne vytýčeným cieľom. To od samého začiatku vyvolávalo zdanie bezkonceptnosti a subjektivismu.

Výsledky sčítania ľudu k 1. marcu 1950 vyvolali, najmä na severovýchodnom Slovensku, všeobecné prekvapenie, pretože k ukrajinskej a ruskej národnosti sa prihlásila sotva tretina z tých najskromnejších povojnových odhadov o počte rusínsko-ukrajinského obyvateľstva. Seriózna analýza tohto javu však ukazuje, že svoju úlohu zohrali síce objektívne činitele i určité obavy prihlásiť sa k Ukrajincom, avšak nereálne boli skôr očakávania, ktoré vychádzali z počtu gréckokatolíckeho obyvateľstva, medzi ktorým bola značná časť etnických Slovákov.⁴⁴⁴ V tejto súvislosti panika UNRP a bratislavských centier nebola plne opodstatnená.

Dôkazom dodržiavania zásady rovnosti a rovnoprávnosti mala byť najmä široká účasť príslušníkov ukrajinskej menšiny na práci zastupiteľských zborov, volených straníckych a štátnych orgánov jednotlivých stupňov i politického a štátneho aparátu, ktorá niekoľkonásobne prevyšovala podiel Ukrajincom na celkovom počte obyvateľstva príslušných správnych celkov. Na druhej strane, relevantnosť tohto javu bola silne degradovaná formálnosťou tzv. ľudového zastupiteľstva, uplatňovaním princípu demokratického centralizmu, straníckou nomenklatúrou a disciplínou tak, že ukrajinskí poslanci a funkcionári nemohli národnostnú politiku podstatnejšie ovplyvniť, ale ju iba viac alebo menej horlivo vykonávať. Evidentná dominancia výkonnej moci nad mocou zákonodarnou posilňujúca úlohu byrokratických aparátov KNV a ONV síce Ukrajincom poskytovala isté možnosti, avšak ich realizácia často stroskotávala na nekompetentnosti alebo pasívite tamajších pracovníkov.

Starostlivosť slovenských národných orgánov, najmä Zboru povereníkov, SNR, povereníctiev a rôznych komisií o riešenie ukrajinskej otázky, sa väčšinou vyčerpávala plnením neraz diskutabilných straníckych uznesení prijímaných v tejto sfére a snahou zvýšiť úroveň činnosti národných výborov v Prešovskom kraji. Uvedená aktivita sa však často obmedzovala na početné kontroly, previerky a konkrétne opatrenia, ktoré vytvárali napäté, netvorivé ovzdušie v jednotlivých referátoch a málo podnecovali iniciatívu zamestnancov.

444 K týmto problémom pozri diskusiu medzi P. R. Magocsim, L. Haraksimom a M. Mušnikom, *Slovenský národopis*, roč. XL, č. 2 a 3.

V súlade s koncepciou riešenia národnostnej problematiky bola najväčšia pozornosť venovaná odstráneniu ekonomickej zaostalosti a sociálnych problémov severovýchodných okresov Slovenska. V rokoch prvej päťročnice sa začal realizovať veľkoryso koncipovaný program industrializácie Slovenska, ktorého plnenie ovplyvnilo i ekonomiku bývalého Prešovského kraja vrátane jeho severných okresov. Aj keď väčšie podniky a závody na sídelnom území rusínsko-ukrajinského obyvateľstva vznikali až koncom päťdesiatych rokov a intenzita priemyselnej výroby tam naďalej zaostávala za celoslovenským priemerom, štátna investičná politika pohla proces medzioblastného ekonomického vyrovnávania a rastu zamestnanosti tamajšieho obyvateľstva, zvlášť v priemysle.⁴⁴⁵ Na druhej strane, nábor pracovných síl spôsoboval vysokú migráciu do iných okresov a krajov republiky, viedol k zvýšeniu územnej rozptýlenosti občanov rusínsko-ukrajinskej národnosti a tým aj k ich rýchlejšej asimilácii.⁴⁴⁶

Stranícke a štátne orgány na Slovensku i v Prešovskom kraji veľmi rozhodne postupovali voči poľnohospodárskej malovýrobe a od zmeny vlastníckych vzťahov očakávali rýchle výsledky napriek tomu, že kolektivizácia v tomto období plnila skôr ideologickú než ekonomickú funkciu. Socializácia poľnohospodárstva na severovýchodnom Slovensku prebiehala zákonite pomalšie než inde, a napokon, súkromný sektor v tejto oblasti odolával najdlhšie. Materiálna a kadrová nepripravenosť v prvej etape združstevňovania, unáhlenosť, administratívne metódy, nezákonné postupy, nízka úroveň mechanizácie, nedostatočné rešpektovanie horského a podhorského charakteru značnej časti regiónu, ale najmä žalostné výsledky spoločného hospodárenia mali za následok rozpad väčšiny JRD v kraji. Od roku 1954 sa tak celý proces kolektivizácie fakticky opakoval.

Rozvoj priemyslu, určité zvýšenie efektívnosti poľnohospodárstva, mimoriadne intenzívne a finančne dotované riešenie bytovej situácie v severných okresoch Prešovského kraja, skvalitnenie dopravy, rozšírenie siete zdravotníckych zariadení i elektrifikácia podmienili postupný vzostup reálnych príjmov aj u rusínsko-ukrajinského obyvateľstva, čiastočne zvýšenie jeho životnej úrovne a zlepšenie sociálnych podmienok vôbec, čo však viac charakterizovalo vývoj až v druhej polovici päťdesiatych rokov.⁴⁴⁷ Fakticky tým istým smerom pôsobili aj prvé progresívne zmeny v sociálnej štruktúre

445 Pozri Pavlenda, V.: *Ekonomické zásady...*, s. 290 a n.

446 Pozri Bajcura, I.: *Ukrajinská otázka, súčasný stav, dosiahnuté výsledky a problémy*, in: *Vývoj priemyslových oblastí Československa v období budovania socializmu*, Opava 1985, s. 311.

447 Podrobnejšie pozri Kapišovský, V.: *Schidna Slovaččyna...*

obyvateľstva ukrajinskej národnosti, hoci viaceré okolnosti ich význam značne relativizovali.

Najviac nedoriešených problémov z predchádzajúceho obdobia sa koncentrovalo v duchovnej sfére, v ktorej sa bezprostredne odohráva aj formovanie národného vedomia, a to hlavne v kultúrnej, školskej a ideovej oblasti. Ich vývoj v rozhodujúcej miere poznačila skutočnosť, že od jesene 1948 Predsedníctvo ÚV KSS podporilo ukrajinský smer reprezentovaný komunistami vo vedení UNRP, aj keď z taktických dôvodov bola národnostná príslušnosť rusínsko-ukrajinského obyvateľstva naďalej prezentovaná zjavne kompromisným spôsobom.⁴⁴⁸ Rozhodnutie o ukrajinskej orientácii rusínsky cítiaceho ľudu logicky podporované Moskvou sa však prijalo bez všestrannej vedeckej analýzy problému, bez zváženia reálneho stavu vecí, a hlavne, bez ohľadu na presvedčenie a vôľu samotného obyvateľstva.⁴⁴⁹ Bolo prejavom určitej netrepezlivosti, snahy jednorázovo vyriešiť vleklý problém, ale i reakciou na nejednotnosť UNRP v tejto otázke. Preto ukrajinizácia a s ňou súvisiace opatrenia v kultúrnej, školskej, cirkevnej a ideologickej oblasti sa nestretli so všeobecným súhlasom, vyvolávali nespokojnosť uvedeného etnika a výrazne prispeli k ich slovakizácii.

Prejavom tohto politického trendu bolo likvidovanie UNRP, ktorá ani svojou formou, ani ambíciami nezapadala do formujúceho sa totalitného politického systému. ÚV KSS i štátne ustanovizne od prevratu dávali jasne najavo, že UNRP nebude môcť vystupovať ako reprezentantka rusínsko-ukrajinskej menšiny. V súlade s dobovým chápaním menšinového problému a vznikajúcim modelom národnostnokultúrnych spolkov bola UNRP nahradená Kultúrnym spolkom ukrajinských pracujúcich, ktorý mal na základe individuálneho členstva pracovať v oblasti kultúry a osvety. KSUP s veľkými problémami vznikol „aktivitou zhora“ ako nástroj ukrajinizácie a nezískal masovú podporu. Opieral sa len o autoritu KSC a o pomoc zo strany štátnej správy, preto sa vyznačoval značnou servilnosťou a formálnou činnosťou už od svojho založenia.

Skutočnosť, že veľká časť Rusínov-Ukrajincov severovýchodného Slovenska ukrajinskú národnosť vnútorne neprijala, v značnej miere znižovala účinnosť kultúrno-výchovnej a osvetovej práce, ktorá bola čoraz evidentnejšie rozvíjaná v ukrajinskom duchu, aj keď sledovala aj ďalšie politické

448 Další kompromis priniesol Ústavný zákon o postavení národností v Československéj socialistickéj republike z 27.10.1968, č. 144. (Pozri *Ústava Československéj socialistickéj republiky*, Bratislava 1972), ktorý zaviedol termín „Ukrajinci (Rusíni)“ a mimoriadna konferencia KSUP v januári 1990, ktorá prijala nezvyčajný etnoným „Rusíni-Ukrajinci“.

449 Porovnaj Bajcura, I.: *Nacionalnaja konsolidacija...*, s. 510.

a ideologické ciele, ktoré sa neraz ocitli v praktickej kontradikcii.⁴⁵⁰ KSUP, ktorý sa mal starať o všestranne kultúrne povznesenie ukrajinského obyvateľstva, sa v praxi zamerl na zakladanie súborov záujmovej umeleckej činnosti a krúžkov ukrajinského jazyka, ako aj na vydávanie a propagovanie ukrajinskej literatúry a tlače. Záujem obyvateľstva o akcie UND a amatérskych kolektívov rástol a klesal v priamej závislosti od toho, do akej miery sa po obsahovej i formálnej stránke približovali alebo vzdiaľovali od pôvodného rusínskeho kultúrneho kontextu a regionálneho folklóru.

Ukrajinská otázka po roku 1948 sa v najvyhrotenejšej podobe vyskytovala v oblasti školstva. Vnútenie ruských škôl do takmer všetkých obcí s gréckokatolíckym obyvateľstvom v povojnovom období vyvolávalo reakciu rodičov, ktorí sa dožadovali slovenského vyučovacieho jazyka. Exponenti ukrajinského smeru s podporou ÚV KSS presadili tzv. reukrajinizáciu škôl, ktorá priniesla ďalšie neprávosti. Zvlášť administratívne zavedenie ukrajinského vyučovacieho jazyka v národnostných školách severovýchodného Slovenska evokovalo pocity krivdy a donucovania. Mnohí rodičia s ukrajinizáciou škôl nesúhlasili, odmietali poslať deti do školy a bojovali za slovenské školy. Predstavitelia ukrajinského školstva pod patronátom orgánov KSS na situáciu odpovedali neadekvátnou politizáciou problému a kriminalizovaním odporcov oktrojovaných ukrajinských škôl. Stúpcov kontroverznej tendencie mohli podporiť iba predstavitelia povojnovej a po-februárovej slovenskej emigrácie, ktorí ukrajinizáciu interpretovali ako súčasť systematického odnárodňovania Slovákov východného Slovenska.⁴⁵¹ Vleklé a opakujúce sa spory o vyučovací jazyk tak rozvrátili školské pomery na severovýchodnom Slovensku na dlhé obdobie.

Za súčasť ukrajinizácie možno považovať aj tzv. pravoslávnu akciu, ktorá bola v prvom rade zameraná proti gréckokatolíckej cirkvi ako opore rusinizmu, aj keď to nebol dôvod jediný.⁴⁵² Mala narušiť jednotu najsilnejšej a najpočetnejšej – katolíckej cirkvi, ktorá odolávala tlaku režimu, nadviazať väzby so ZSSR i v tejto oblasti a ukrajinské obyvateľstvo plne pritiahnúť ku komunistickému systému.

Politická podpora vytvárania KSUP a ďalších ukrajinských inštitúcií, pravoslavizácia a ukrajinizácia školstva do istej miery podnecovali predsta-

450 Pozri Konečný, S.: K vývoju ukrajinskej otázky v období výstavby socializmu, in: *Vývoj a postavenie...*, s. 19-21.

451 Pozri napr. Kirschbaum, J. M.: Odnárodňovanie Slovákov pod komunizmom, in: *Kalendár Jednota 1980*, roč. LXXXIII, Middleton 1980, s. 114-115.

452 Magocsi, P. R.: Karpatskí Rusíni: súčasný stav a perspektívy v budúcnosti, in: *Slovenský národopis*, roč. 40, č. 2, s. 186.

viteľov ukrajinskej menšiny k ďalším aktivitám a ich ambície, už predtým značné, rástli. Tento trend zastavila kampaň proti tzv. ukrajinským buržoáz-
nym nacionalistom, ktorá bola zo značnej časti umelo vykonštruovaná, pričom politické orgány umne využili vnútorné spory, ba i nevráživosť medzi vedúcimi činiteľmi ukrajinského národnostného hnutia bojujúcimi o hegemóniu.

Rusínsko-ukrajinské obyvateľstvo, ktorému sa dostávalo mimoriadnej pozornosti zo strany najvyšších stranických a štátnych orgánov, v dôsledku štátneho paternalizmu začalo po roku 1948 vystupovať skôr ako objekt starostlivosti strany a štátu až do roku 1953, a dnes vieme že ani potom sa netransformovalo na samostatný, životaschopný etnosociálny subjekt. Viaceré sporné postupy a protirečivé opatrenia, ktoré nevedli k optimálnym ani k očakávaným výsledkom, uvoľnili retardačný trend, ktorý sa v ďalších rokoch nedarilo zastaviť.

Skratky

Autori používajú aj kombinácie skratiek, napr. P = predsedníctvo, ÚV = ústredný výbor, KSS = Komunistická strana Slovenska; P ÚV KSS = Predsedníctvo Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska.

adm.	administratívne odbory	KOR	kultúrno-osvetová rada
a.j.	archívna jednotka	KSC	Komunistická strana Československa
A	archív	KSS	Komunistická strana Slovenska
A R ZRUČ	Archív Rady Rusínov-Ukrajincov Československa	KSUP	Kultúrny spolok ukrajinských pracujúcich
A R ZRUS	Archív Rady Rusínov-Ukrajincov Slovenska	KSUT	Kulturnyj sojuz ukrajinskich trudjaščichsja
CO	cirkevné oddelenie	KV	krajský výbor
ČSAV	Československá akadémia vied	KZUP	Kultúrny zväz ukrajinských pracujúcich
ČSDSD	Československá sociálne demokratická strana dělnická	EUT	ľudová umelecká tvorivosť
ČSM	Československý zväz mládeže	MNV	miestny národný výbor
ČSR	Československá republika	NF	Národný front
DNZ	Dočasné národné zhromaždenie	NH	národné hospodárstvo
dôv.	dôverné	NZ	Národné zhromaždenie
DS	Demokratická strana	ODR	okresná družstevná rada
ER	Exarchátna rada	ONV	okresný národný výbor
HTÚP	hospodársko-technická úprava pozemkov	OOR	okresná odborová rada
HUKO	hutný kombinát	OV	okresný výbor
i.č.	inventárne číslo	OZKN	Odevné závody kpt. Nálepku predsedníctvo
JRD	Jednotné roľnícke družstvo	P	Predsedníctvo
JZSR	Jednotný zväz slovenských roľníkov	PBF	Pravoslávna bohoslovecká fakulta
K	kancelária	prez.	prezídium poverenictva
kart.	karton	PŠk	Poverenictvo školstva
k.č.	katalogové číslo	PŠVU	Poverenictvo školstva, vied a umení
KDR	krajská družstevná rada	PV	Poverenictvo vnútra
KNV	krajský národný výbor	PV	prípravný výbor
KOR	krajská odborová rada	PZKO	Polski zwiasek kulturalno-oswiatowy

R	rada	UKT	Ukrajinskij komitet
ref. VVV	Referát pre všeobecné veci vnútorné	ÚML	Ústav marxizmu-leninizmu
ROČLS	Referát pre organizovanie a činnosť ľudovej správy	UND	Ukrajinské národné divadlo
ROH	Revolučné odborové hnutie	UNRP	Ukrajinská národná rada
RUŠ	Referát pre ukrajinské školstvo	ÚNZ	Ústavodárne národné zhromaždenie
S	sekretariát	ÚP	Úrad Predsedníctva
SAV	Slovenská akadémia vied	UPA	Ukrajinská povstalecká armáda
sekr.	sekretariát povereníka	UPJŠ	Univerzita Pavla Jozefa Šafárika
SLOVÚC	Slovenský úrad pre veci cirkevné	USSR	Ukrajinská sovietska socialistická republika
SNA	Slovenský národný archív	ÚV	ústredný výbor
SNF	Slovenský národný front	zas.	zasadnutia
SNP	Slovenské národné povstanie	ZMK	Zväz mládeže Karpát
SNR	Slovenská národná rada	ZNB	Zbor národnej bezpečnosti
SŠÚ	Slovenský štatistický úrad	ZO	zvláštné oddelenie
STS	strojová a traktorová stanica	ZP	Zbor povereníkov
STÚ	Štátny úrad pro věci cirkevní	ZPU	Zborník prác učiteľov
SvÚ	Spoločenskovedný ústav	ZSSR	Zväz sovietskych socialistických republík
ŠOBA	Štátny oblastný archív		
ÚAV	Ústredný akčný výbor		

Menný register

- Alexander – viď Michalič, V.
- Alexij – *patriarcha moskovský a celej Rusi od r. 1945*, 116, 119
- Alexij – *biskup pravoslávnej cirkvi v Prešove*, viď Dechtere, A. P.
- Babej, P. – *1949–1952 člen ÚV KSČ, 1945–1954 poslanec NZ, 1945 poslanec SNR, od r. 1945 podpredseda UNRP, 1950–1952 predseda PV KZUP, 1945–1949 predseda OV KSS v Giraltovciach, 1949–1951 poľnohospodársky referent KNV v Prešove*, 21, 24, 26, 39, 41, 46, 52, 101, 118, 127, 128, 130, 133–136
- Bánoci, J. – *prednosta kultového odboru Povereníctva kultúry*, 124
- Bartel E. – 117
- Baššovanský Š. – *1945–1952 gen. tajomník KSS, 1945–1952 člen ÚV KSČ, 1948–1951 člen organizačného sekretariátu ÚV KSČ, 1949–1952 člen Predsedníctva a Sekretariátu ÚV KSS, 1945–1952 poslanec NZ, 1945–1946 člen SNR*, 21, 116
- Biľak, V. – *1950–1951 pracovník ÚV KSS v Bratislave, 1953 vedúci odd. propagandy a agitácie ÚV KSS, 1953–1956 tajomník, 1958–1959 vedúci tajomník KV KSS v Prešove*, 137
- Bissová, E. – *aktivistka a funkcionárka UNRP a KZUP*, 21, 128
- Bogdanov, A. – *1945–1953 sudca v Bardejove a v Prešove, funkcionár UNRP, poslanec SNR*, 39, 128, 133
- Bránik, J. – *1945–1948 vedúci národohospodárskeho odd. a tajomník ÚV KSS, 1948–1949 námestník predsedu Štátneho plánovacieho a štatistického úradu, 1949–1954 povereník-predseda Slovenskej plánovacej komisie*, 61
- Bunganič, Š. – *predseda OV KSS, riaditeľ Štátneho ruského gymnázia v Humennom, člen UNRP*, 26, 28, 29, 129
- Bušniak J. – *po oslobodení pracoval na ministerstve priemyslu, 1447–1949 na ÚV KSS, 1949–1950 námestník ministra priemyslu, 1950–1951 povereník potravinárskeho priemyslu, 1951–1957 povereník obchodu, od 1957 v diplomatických službách*, 54
- Buzalka, M. – *titulárny biskup rímskokatolíckej cirkvi, 1951 odsúdený na doživotný žalár, 1960 amnestovaný*, 122
- Čabara, I. – *člen PV KSUP*, 135
- Čepička, A. – *1947–1948 minister vnútorného obchodu, 1948–1950 minister spravodlivosti, 1950–1956 minister národnej obrany, 1953–1956 podpredseda vlády, 1949–1958 člen ÚV KSČ, 1951–1956 člen politbyra*, 117, 122
- Čerkes, B. L. – *kancelár Exarchátnej rady pravoslávnej cirkvi v Prahe*, 116
- Čillík, F. – *krajský cirkevný tajomník v Prešove*, 120, 124
- David, P. – *1944–1945 tajomník OV KSS a podpredseda ONV v Michalovciach, 1948 inštruktor ÚV KSS, 1949–1952 vedúci tajomník KV KSS v Žiline, 1952–1963 tajomník ÚV KSS, 1952–1963 člen Predsedníctva a Sekretariátu ÚV KSS*, 53
- Dechtere, A. P. – *archimandrita, biskup mukačevský, od r. 1950 biskup prešovskej pravoslávnej eparchie*, 116, 117, 124
- Dudinský, P. – *1951–1952 generálny vikár pravoslávnej cirkvi v Košiciach*, 123
- Eckart – *prednosta I. odboru SUC*, 118
- Fajnor, K. – *1949–1952 pracovník ÚV KSS, 1952–1953 predseda SŠÚ, 1953–1955 predseda SLOVÚC*, 124
- Farinič, A. – *riaditeľ ruského gymnázia v Prešove, člen predsedníctva UNRP*, 129, 133

- Fierlinger, Z. – 1945–1946 *predseda vlády, 1946–1948 a 1948–1953 podpredseda vlády, 1948 minister priemyslu, 1950–1953 spravca SÚC, 1953–1964 predseda NZ*, 119, 122, 124
- Fleischer, P. – *poslanec SNR, oblasťný tajomník KSS v Prešove*, 52, 128
- Gabaľ, I. – *pracovník KV KSS v Prešove, verejný a politický činiteľ ukrajinského národného hnutia*, 101
- Gabriel, E. – 1949–1952 *ústredný tajomník Jednotného zväzu roľníkov, 1952–1953 námestník poverenika poľnohospodárstva, 1953–1960 predseda KNV v Prešove, člen KV KSS a jeho Predsedníctva v Prešove*, 54
- Gavula, O. – *predseda ONV v Stropkove, poslanec SNR*, 41
- Gažík, Š. – 1950–1951 *podpredseda SNR, 1951–1953 povereník-predseda SLOVÚC, 1953 povereník ľahkého priemyslu, 1953–1955 povereník poľnohospodárstva*, 54
- Gerovskij, G. I. (Gerovský, J.) – 1945 *vedúci katedry ruského jazyka a literatúry na Štátnej univerzite v Užhorode, 1946–1950 učiteľ na ruskom gymnáziu a učiteľskej akadémii v Prešove, 1950–1952 na slovenskom gymnáziu v Komárne, 1952–1957 prednášal na Filologickej fakulte Vysokej školy pedagogickej v Prešove*, 115
- Gojdič, P. – *od r. 1940 gréckokatolícky biskup prešovskej diecény, 1950 zatknutý, 1951 odsúdený na doživotné väzenie*, 122
- Gottwald, K. – *od r. 1945 predseda KSČ, 1945–1946 podpredseda vlády, 1946–1948 predseda vlády, 1948–1953 prezident republiky*, 18, 114, 119
- Granatier, A. – 1945–1948 *člen DS, od r. 1948 Strany slovenskej obrody, 1946–1954 poslanec SNR, 1947–1954 podpredseda SNR*, 41
- Grendža-Dons'kyj V. (Hrendža-Donskyj) – *spisovateľ, redaktor*, 101
- Gulová, M. – *členka PV KSUP*, 135
- Havelka J. – *od r. 1953 predseda SUC*, 124
- Hodža, F. – *od r. 1945 generálny tajomník DS, člen SNR, 1945–1948 poslanec NZ*, 21
- Holdoš, L. – *od júla 1950 povereník-predseda SLOVÚC*, 40, 116, 119, 124
- Hopko, V. – *od r. 1947 svätisci biskup prešovskej gréckokatolíckej eparchie, v 50. rokoch väznený, neskôr rehabilitovaný*, 122
- Hradil, J. – *dekan pravoslávnej bohosloveckej fakulty v Prešove*, 125
- Husák, G. – 1944–1945 *podpredseda KSS, SNR a povereník vnútra, 1945–1946 povereník dopravy a techniky, 1946–1950 predseda Zboru povereníkov, 1948 zároveň povereník pôdohospodárstva a pozemkovej reformy, 1949 povereník výživy súčasne poverený vedením SLOVÚC, 1950–1951 vedúci odd. ÚV KSS, 1950 zbavený všetkých funkcií, 1951–1960 väznený*, 30, 116, 117
- Jarabinský, V. – *poslanec SNR*, 41
- Jedinák, A. – 1945–1948 *poslanec SNR, funkcionár mládežníckeho hnutia, zakladajúci člen ZMK*, 39, 134, 138
- Jelevferij – *exarch moskovskej patriarchie, arcibiskup pražský a český, od r. 1950 metropolita pražský a celého Československa*, 115, 116, 119
- John, O. – 1945–1948 *člen predsedníctva ČSDSD, predseda KV soc. dem. strany v Olomouci, 1945–1954 poslanec NZ, 1946–1948 predseda ústavnoprávneho výboru ÚNZ, od marca 1948 podpredseda, od júna 1948 do r. 1953 predseda NZ, 1948–1953 člen Predsedníctva ÚV KSČ*, 21
- Jurč, J. – *člen PV KSUP*, 135
- Kapišovský, V. – 1945–1946 *tajomník OV KSS v Medzilaborciach, 1946–1948 prednosta RUŠ na Povereníctve školstva, 1948–1950 vedúci odd. KV KSS v Prešove, 1945–1954 člen ÚV KSS, 1948–1954 poslanec NZ*, 10, 11, 26, 39, 41, 46, 52, 101, 118, 127, 128, 131, 133, 135, 136
- Karaman, V. – 1945–1949 *predseda UNRP, od r. 1949 pracovník Krajskej, resp. Okresnej rady družstiev v Prešove*, 21, 23, 39, 40, 101, 128, 130, 133
- Kinda, V. (Kynďa, Kindja) – *funkcionár KSUP*, 135
- Klema, M. – *školský referent KNV v Prešove*, 111
- Kmeť, J. – 1945–1948 *predseda ONV, 1946–1959 predseda OOR, neskôr OV KSS v Malackách, 1948–1954 poslanec SNR*, 124
- Kočvara, Š. – *funkcionár DS, r. 1945 člen delegácie SNR pre oslobodené územie, 1945–1948 poslanec SNR, 1945–1947 pracovník Povereníctva pre pravosúdie, od novembra 1947 podpredseda vlády, vo februári 1948 podal demisiu, emigroval do USA*, 21
- Kokinčák, J. – *kanonik gréckokatolíckej diecény v Prešove, od r. 1950 generálny vikár pravoslávnej cirkvi*, 123
- Kolcún, Š. – 1946–1948 *pracovník MNV v Stakčine, 1948–1949 pracovník OV KSS v Snine, vedúci tajomník OV KSS v Medzilaborciach, 1953–1956 pracovník KV KSS v Prešove*, 135
- Kopčák, V. – 1945–1946 *pracovník ONV v Sabinove a OV KSS vo Svidníku, 1950–1951 vedúci kultúrneho a osvetového oddelenia UNRP, 1951–1955 redaktor časopisu Nove žytia, 1954–1958 člen ÚV KSS, 1954–1960 predseda ÚV KZUP*, 138
- Kubač, F. – 1944–1948 *poslanec SNR, 1948–1950 podpredseda SNR, 1950–1958 predseda SNR, 1945–1946 poslanec NZ, 1945–1948 člen ÚV KSS, 1951–1954 predseda ÚAV SNF*, 41
- Kučeravý, A. – *člen PV KSUP, pracovník KNV v Prešove*, 135
- Kudzej, M. – 1948–1949 *tajomník OV KSS a OOR, 1949–1950 tajomník KOR v Prešove, 1951–1952 pracovník Slovenskej odborovej rady, 1952–1955 vedúci tajomník KSUP v Prešove*, 136–138
- Kušik, Š. – 1945–1952 *podpredseda Slovenskej odborovej rady, 1945–1946 poslanec NZ, 1946–1954 poslanec SNR, 1949–1954 člen ÚV KSČ, 1950–1953 člen ÚV KSS, 41*
- Laušman, B. – 1945–1947 *minister priemyslu, 1947 zvolený na brnenskom zjazde soc. demokracie za predsedu, február–jún 1948 podpredseda vlády, 1945–1948 poslanec NZ, 1949 emigroval, po návrate do ČSR v r. 1956 odsúdený na 17 rokov väzenia*, 21
- Lazorik, F. – *po oslobodení člen a funkcionár DS, funkcionár UNRP, 1945–1948 vedúci expozitúry Hospodárskej kontrolnej služby v Košiciach, 1949–1952 prednosta odd. KNV v Košiciach, 1945–1946 poslanec SNR, 1945–1948 poslanec NZ*, 118
- Levkanič, I. – *poslanec NZ*, 21, 39
- Lietavec, J. – 1945–1948 *pracovník Povereníctva vnútra, 1949–1951 predseda KNV v Nitre, 1951–1954 povereník vnútra*, 53, 54
- Macinský, I. (Macynskij) – 1949–1950 *redaktor Zpravodajskej agentúry Slovenska, 1951–1956 profesor na PBF, 1945–1952 funkcionár UNRP, 1952–1965 funkcionár KZUP*, 129, 131, 134
- Medveď, E. – 1945–1948 *tajomník oblastného výboru, 1949–1953 predseda KNV v Prešove, 1953–1955 riaditeľ Oblastnej správy Povereníctva pracovných síl, 1945–1954 člen ÚV KSS, 1945–1948 člen Oblastného výboru KSS, 1949–1953 člen KV KSS v Prešove a ich Predsedníctiev*, 46, 53, 111, 116, 121
- Metod – *viď Milly M.*
- Michalič, V. – 1950–1953 *pravoslávny biskup michalovskej eparchie*, 123, 124
- Milly, M. – 1953 *archimandrita a pomocný biskup, prijal rehoľné meno Metod, 1954 pravoslávny biskup v Michalovciach, námestník metropolitu pražského a celého Československa*, 124
- Minčič, J. – *tajomník ÚV KSUP*, 138
- Moško, K. (Moškovič) – 1946–1951 *člen ÚV KSS a jeho Sekretariátu, tajomník ÚV KSS, 1950–1951 člen Predsed-*

- níctva ÚV KSS, 1949–1951 člen ÚV KSC, v decembri 1951 zatknutý, obviňovaný z vlezrady a v r. 1954 odsúdený na 12 rokov, 34
- Nedveď, A. – od r. 1952 šéfredaktor Pravdy, 1953 podpredseda Zboru povereníkov, 137
- Nikolaj – zástupca moskovského patriarchu, metropolita krutický a kolomenský, 117
- Novomeský, L. – 1944–1945 člen povstaleckej SNR, 1945–1950 poslanec NZ a SNR, 1944–1950 člen ÚV KSS, 1945–1950 predseda Matice slovenskej, povereník pre školstvo a osvetu, 1950–1951 predseda Slovenskej akadémie vied a umení, vo februári 1951 zatknutý, 1954 v procese proti tzv. buržoáznym nacionalistom odsúdený, 1955 podmienčne prepustený, 106, 111
- Novotný, A. – 1946–1968 člen ÚV KSC, 1951–1968 člen Predsedníctva a Sekretariátu ÚV KSC, 1948–1957 poslanec NZ, 1951–1953 tajomník ÚV KSC, 1953 podpredseda vlády, 1953–1968 prvý tajomník ÚV KSC, 1957–1968 prezident republiky, 28, 101
- Okáli, D. – 1945–1946 prezidiálny šéf Povereníctva SNR pre veci vnútorné, 1946–1948 vládny splnomocnenec pre výmenu obyvateľstva s Maďarskom a vedúci čs. prestálovacej komisie, 1948–1951 povereník vnútra, poslanec SNR, 1951–1960 väznený, 33, 40, 77, 116, 118
- Onufer, M. – krajský cirkevný tajomník v Prešove, 124
- Otto, E. – 1945–1949 pracovník Povereníctva školstva a národnej osvety, 1949 zatknutý ako titovský špión, v máji 1950 odsúdený na trest smrti, trest zmenený na doživotný žalár, 1960 prepustený, 111
- Paňkievič, I. – vedec a pedagóg, 101
- Procházková, V. – 1946–1954 poslanec NZ, 1946–1948 gen. spravodajca ústavného výboru ÚNZ, 1951–1952 veľvyslanec v USA, 1949–1954 člen ÚV KSC, 21
- Prokipčak, I. – 1946–1948 osvetový inšpektor v Snine, 1948–1949 predseda ONV v Snine, 1950–1951 tajomník KV KSS v Prešove, 1945–1950 funkcionár UNRP, 1951–1953 tajomník KSUP, 1948–1956 poslanec SNR, 41, 130, 134, 135
- Protivňak, V. – člen PV KSUP, 135
- Pšenička, A. – 1945–1946 predseda ONV, 1946–1949 predseda MNV, vo februári 1948 predseda Okresného akčného výboru NF v Prešove, 1945–1947 predseda OV KSS, 1948–1949 KV KSS, 1949–1950 tajomník KV KSS v Prešove, 1946–1948 poslanec SNR, 1951 vylúčený z KSC, 52, 58, 116, 121
- Pyteľ, M. – pracovník KV KSS v Prešove, 1945–1948 podpredseda PV KSUP, 135
- Rohaľ-Ifkiv, I. – 1945–1946 vedúci odboru na Povereníctve výživy a zásobovania, 1946–1948 pracovník Oblastného výboru KSS v Prešove, 1948–1949 gen. riaditeľ Zväzu hospodárskych družstiev v Bratislave, 1949–1951 pracovník ÚV KSS, 1945–1946 a 1948–1949 poslanec NZ, 1945–1950 gen. tajomník UNRP, 1945–1954 poslanec SNR, 1948–1954 podpredseda SNR, 21, 22, 26–29, 39, 41, 97, 98, 101, 116, 117, 119, 121, 127–130, 133
- Rojkovič, V. – zakladajúci člen a funkcionár UNRP, 39, 133
- Rudlovčák, A. – zakladateľ a 1934–1960 vedúci redaktor ukrajinského vysielania Čs. rozhlasu, 1949–1951 podpredseda UNRP, 23, 26, 118, 129, 130, 133, 135
- Rusňák, N. – pápežsky prelát, 122
- Semanco, A. – člen PV KSUP, 135
- Strechaj, R. – 1945–1962 člen ÚV KSS, 1945–1946 poslanec NZ, 1946–1960 predseda Zboru povereníkov, 53, 54, 78
- Suchý, J. – poslanec SNR, 39, 133
- Suško, A. – predseda Zväzu mládeže Karpat, od r. 1949 predseda KV ČSM v Prešove, 40, 129
- Široký, V. – 1953–1963 predseda vlády, 1945–1963 člen Predsedníctva ÚV KSC, 1945–1963 poslanec NZ, 1945–1946 poslanec SNR, 21, 22, 26, 28, 101, 108, 118, 127, 129, 130
- Šiška, J. – vedúci tajomník KV KSS v Prešove, 68, 135
- Šlepecký, I. S. – národno-kultúrny činiteľ, redaktor, 119
- Špak, M. – 1945–1948 tajomník OV KSS v Stropkove, 1951–1953 tajomník ÚV KSS v Prešove, 1950–1954 člen ÚV KSS, 1945 a 1948–1954 poslanec SNR, 46
- Štam, Š. – pracovník Povereníctva školstva, 111
- Šteňko, Š. – 1948–1950 predseda OV KSS v Medzilaborciach, 1950–1954 pracovník KV KSS v Prešove, 1950–1962 člen ÚV KSS, 1946–1952 poslanec SNR, funkcionár KSUP, 41, 46, 134–136
- Viktory, J. – 1945–1946 povereník vnútra, 1948–1952 povereník spravodlivosti, 1946–1950 oblastný tajomník KSS, 1946–1952 poslanec SNR, 23
- Vojtaššák, J. – spišský diecézny biskup rimskokatolíckej cirkvi, 1951 odsúdený za protištátnu činnosť na 24 rokov väzenia, 1963 amnestovaný, 122
- Zavacký, V. – poslanec ÚNZ, do r. 1948 predseda Rusko-ukrajinskej sekcie DS, funkcionár UNRP, 21, 39, 133
- Zbihlej, J. – člen Predsedníctva UNRP, 21
- Zilyns'kyj, O. – pedagóg, literárny vedec, folklórista a prekladateľ, 101
- Zozuľak, V. – člen vedenia UNRP a KZUP, 129, 134
- Žatkovič, G. – predstaviteľ národného hnutia Rusínov v Amerike, prvý gubernátor Podkarpatskej Rusi, 101

The Status of Rusino-Ukrainians in Slovakia, 1948-1953

by Marián Gajdoš and Stanislav Konečný

The changing status of the people who came to be officially called 'Rusino-Ukrainians' in Slovakia from 1948 to 1953 was a both logical consequence and reflection of the political, social, economic and cultural changes brought about by the Communist dictatorship establishment after 1948.

The solution to the nationalities question, as it appeared in political practice, was determined in part by a simplistic interpretation of Marxist-Leninist theory and Czechoslovakia's unilaterally orientated foreign policy. It was, however, determined also by the leadership's pragmatic power interests, namely the reduction of the Slovak Rusino-Ukrainian problem to its economic and cultural aspects, an attempt to foster the Ukrainianness of this part of the population, and the extensive participation of members of the Ukrainian minority in Party and state organs (which was many times greater than the proportion of Ukrainians within the entire population).

The focus was primarily on northeastern Slovakia's economic backwardness and social problems, which were to be dealt with by a grandly conceived programme for industrialization. The influx of labour, on the other hand, effected a great degree of mobility within the population, leading to a greater territorial dispersion of 'Rusino-Ukrainians' and their rapid assimilation.

The majority of unsolved problems were related to the intellectual sphere (such as the arts and education) where national consciousness is usually directly affected. The turning point came in the autumn of 1948 with the Slovak Communist Party's decision on the Ukrainian orientation of those who considered themselves Rusins. This was, of course, supported by Moscow and accepted without any scholarly analysis of the problem or consideration of the actual state of affairs, and regardless of the conviction and will of those who would be directly affected. Ukrainianization in the arts, education, the Church and ideology did not meet with general approval. Rather, it evoked dissatisfaction among those of Rusin nationality who had not internally adopted Ukrainian nationality; it also contributed significantly to their Slovakization.

After 1948, the Ukrainian question manifested itself most acutely in the school system. The forced introduction of Russian schools into almost all communities where the postwar population was Eastern Orthodox evoked a negative reaction from parents, who demanded that the language of instruction be Slovak. Proponents of the Ukrainian orientation, with the sup-

port of the Slovak Central Committee, then pushed for the 're-Ukrainianization' of the schools, which exacerbated the Rusins' feelings of having been wronged and forced to accept something against their will. The representatives of the Ukrainian school system, under the aegis of Slovak Party organs, responded by unnecessarily politicizing the problem and treating as criminals those opposed to the forced Ukrainianization of schools. Drawn out disagreements over the language of instruction threw the educational situation in northeast Slovakia into upheaval for a long time to come.

An element of Ukrainianization was 'Operation Orthodox', directed primarily against the Uniate Church for being a buttress of Rusinism. The operation was intended also as a means to break the unity of the most powerful and numerically strongest Catholic Church, form links with the Soviet Union in this region and lure the population over to the Communist system. Political support for Ukrainianization was an impetus to further activity by the representatives of the Ukrainian minority, whose already considerable ambition was growing. This trend was, however, subsequently halted by a campaign directed against 'Ukrainian bourgeois nationalists'.

The Rusin-Ukrainian population, an object of exceptional attention from the highest Party and state organs, was in the years 1948-1953 actually an object of Party and state care. As we now know, however, even later it did not manage to transform itself into an independent, vital, ethnic and social subject. The many questionable approaches and contradictory government measures did not obtain the expected results. On the contrary, they set loose a retarding trend which could not be stopped in the years to come.

Marián Gajdoš, Stanislav Konečný
**Postavenie Rusínov-Ukrajincov na Slovensku
v rokoch 1948 – 1953**

Redakce Josef Zvoníček, anglické résumé Derek Paton
Počítačová sazba DV data, Václav Dryk
V ediční řadě Sešity Ústavu pro soudobé dějiny, svazek 21
vydal Ústav pro soudobé dějiny AV ČR
Praha 1994

Publikace vyšla s přispěním Nadace Konráda Adenauera

V ediční řadě Sešity ÚSD vyjde:

Politické elity v Československu 1919–1948

Sborník statí o politických elitách v historiografii, politologii a sociologii a empirických historických studií o politických elitách vybraných oblastí (spolupracovníci dr. Beneše, legionáři, komunističtí novináři první republiky, čs. interbrigadisté, národní výbory po r. 1945, lokální elity).

Karel Kaplan, Dušan Tomášek: O cenzuře v Československu v letech 1945–1956

První studie zabývající se vývojem a praxí cenzury, doplněná ukázkami z dokumentů.

Ivana Koutská, František Svátek: Patnáctý březen 1939 a československá diplomacie

Studie o pokusu udržet kontinuitu čs. státnosti zachováním části zastoupení v zahraničí. Jádrem je dokumentace o předání, či odmítnutí předat zastupitelské úřady Němcům, s důsledky, které akt předání pro jednotlivé diplomaty měl po roce 1945.

Ivana Koutská, František Svátek: Dějiny ministerstva zahraničních věcí Československa v letech 1918–1938

Studie o organizační a personální struktuře ministerstva a biografie řídicích úředníků a významných diplomatů.

Radko Břach: Jak se dělala smlouva ČSSR–SRN z r. 1973

Studie zpracovaná na základě zpřístupněných dokumentů bývalého archivu ÚV KSČ a ministerstva zahraničních věcí. Příloha obsahuje základní dokumenty.

Mimo ediční řady dosud vyšlo:

- Kaplan, K.: *Dva retribuční procesy* (rozebráno)
- Broklová, E: *První československá ústava* (rozebráno)
- Československo a Izrael 1945 – 1956*. Soubor dokumentů
- Dufek, J., Kaplan, K., Šlosar, V.: *Československo a Izrael v letech 1947 – 1953*. Studie
- Stránkami soudobých dějin*. Sborník statí k pětadesátinám Karla Kaplana (rozebráno)
- Kaplan, K.: *Poslední rok prezidenta – Edvard Beneš v roce 1948* (rozebráno)
- Minulost a dějiny v českém a slovenském samizdatu 1970 – 1989*. Bibliografie
- Kaplan, K.: *Stát a církev v Československu 1948 – 1953*
- Církevní komise ÚV KSČ 1949 – 1951*. Edice dokumentů I. „Církevní šestka“. Ed. M. Bulínová, M. Janišová, K. Kaplan
- Prečan, V.: *V kradeném čase*. Výběr ze statí, článků a úvah z let 1973 – 1993.

Připravujeme:

Dekrety prezidenta republiky. Dokumenty. Ed. Karel Jech